ЮРІЙ ЛОГВИН

ТАЄМНА ПЕРЛИНА

ПОНЕДІЛОК

Дуже давно, майже дев'ятсот років тому, жив у славнім граді Києві хлопчик Ілько. Його хата стояла на Подолі, під високою горою Хоревицею. Саме там, де з-під гори б'ють джерела і зливаються у струмок. Струмок плине їхнім кутком і впадає у річку Глибочи-цю. У Глибочицю також впадає річечка Киянка. А, як відомо, вона витікає з Кожум'яцького яру, який усі люди просто називають — Кожум'яки. Дідусь розповідав, що коли він був зовсім малим, то дітлахи ловили корзинами у Киянці пічкурів. За один раз могли наловити на повну сковороду Та, як почали розбудовувати місто і передмістя, Киянка забруднилась і обміліла. Зараз тільки у повінь, коли здиблюється вода і в Почайні, і в Глибочині, тоді в устя Киянки часом запливає якась риба. Ну її зразу ж і виловлюють.

А потім Киянка міліє, і тільки дрібнесенькі мальки-виметки пічкурів сновигають в усті. А Глибочиця ще плине з Дорогожицьких пагорбів і ярів. На південь між КудряБцем і горою Щекавицею. Тоді круто завертає на схід під Копировим кінцем. І вже спокійно пливе Подолом до По-чайни. Тут Глибочиця глибока. Тому в ній побудували притиски-прича-ли, а на березі зрубали добрі комори для краму. Бо до Києва припливає стільки лодій, дубасів, стругів, що на почайницьких притисках-причалах вже немає місця для стоянки.

Найвище по течії Глибочиці притиски-причали доходять майже до Житнього торжка. Ну, звичайно ж, Житній торжок — тільки один із багатьох київських торгів. І годі йому змагатись із Торжищем посеред Подолу Але й тут добре торги чинять.

Отож, а був це понеділок, мати розбудила Ілька рано-ранесенько. Ще сонце з-за Дніпра не визирнуло і не позолотило оборонні вежі і собори верхнього міста — Гори. Але на дворі було вже світло, як удень. Ілько притьмом скочив із широкої лави, на якій він спав, і вибіг із хати. Зразу до колоди дубової — їхнього власного водогону. По колоді вода відводилась із джерела просто на їхнє подвір'я. Хлопчик висмикнув чіпа з колоди. І холодна вода вдарила йому тугим струменем на руки. Хоч і не хотілось отако зразу по теплій постелі лізти під холодну воду, але Ілько ретельно вмився. Так його вчила мати. Бо те, що стосувалося хатнього діла і порядку, тут всі слухалися матері. В хаті Ілько зняв із жердки рушника. Рушник для хатнього вжитку. Але сестра Марія все одно вишила його червоними деревами, півнями та кониками. Марія — молодша із двох сестер. Старша — Катерина. А Ілько — найменший у їхній родині.

У хаті, крім матері, нікого вже не було — всі пішли до своєї праці. Тому Ілько, як господар, заліз на покуття і почав похапливо сьорбати парне молоко. Мати ось-ось тільки подоїла їхню руду корову Лиску А от хліб зачерствів. Мати обернулась від печі і зауважила:

— Чого ти давишся? Хто тебе в шию жене? Поснідай та віджени корову Сьогодні тобі урок — перебрати овес. Чуєш?

— Авжеж, мамо, чую! — проказав Ілько, допиваючи великий кухоль молока. Та й зліз із широкої покутньої лави. На ходу доїдав горбушку житнього хліба.

Вискочив надвір і йому зразу веселіше стало. Бо надворі світло-світлісінько! А в хаті в них, не дивлячись аж на три вікна, завжди сутінно. Хоч і світліше, ніж у інших людей в їхніх хатах-істобках. Бо майже в усіх сусідів і печі курні, і вікна волокові. В Ілька піч із підвішеним ко-миномдимником. Димник щільно-прещільно виплели із тонкого вербового коріння. Потім обмазали і зовні, і всередині глиною. Щоб іскра, якщо із челюстей печі вилетить, то не підпалила. До комина-димника ще й рукав

приточили з мішковини. Теж добре глиною просинений. Тепер дим виходив із хати у сіни, а там далі піднімався в димар.

Це матінка своїм чоловікам загадала зробити димник-комин. Бо вона дуже мучилась із очима від диму. До того чорного хмарою дим здіймався від печі, клубочився під кроквами. Поки не виходив через покрівлю. Як же почепили димник і вивели "шию" у сіни, то й сволок поперек зрубу поклали. І плахи на нього настелили. Вийшла знизу стеля, вгорі — горище. Як опанували дим, то Ількова матінка пообмазувала стіни зрубу білою глиною. Посвітлішало в хаті від побілених стін. Та й з трьох вікон — лише одне волокове. Те, що навпроти устя печі. Друге чільне і причілкове віконця з лутками. Тільки в раму вставлено не круглі скельця, як в княжому палаці, а добре вичищені бичі міхури. Звичайно ж, крізь них нічого не побачиш. Зате в істобці набагато світліше, ніж у сусідів.

Ілько за кілька розгонистих стрибків опинився біля хліву. Бо садиба у них зовсім маленька. Але дуже охайна і доглянута.

Відчинив рипучі двері на бігунах і ступив у теплі сутінки. Не дивлячись, навпомацки зняв налигач зі стовпа і залигав корову Лиску. Вона ніби щось утробно промукала і потяглась до Ількової лівиці. А Ілько вже тримав кусничок горбушки напоготові. Лиска злизала нерухомим язиком хліб із долоні. І обслинила йому всі пальці. Лиска — їхня годувальниця й улюблениця. Проте має свою вдачу. І тому Ілько водив її на налигачі. До всього, треба знати, як вести. Треба йти зліва від корови. І не менше, як на два кроки від чубка. Бо корова може махнути головою, щоб відігнати мушву, і ненавмисне вдарити рогом. Трапилось із його друзякою Іванком. Вів корову за налигач. Корова в Іванка дуже смирна. Та Іванко став занадто впритул до неї. Чи на неї якась кусюча муха сіла, а чи ґедзь. Корова враз як махне головою! Я-ак вріже Іванка рогом! Щастя його — попала рогом у кістку груднини. Від удару Іванко без пам'яті гепнувся додолу. Вся сорочка була залита кров'ю. З тиждень Іванко був слабий і лежав, не підводячись. Це трапилось в кінці минулого літа. І тоді Ілько дуже злякався, що Іванко помре. Бо Іванко — найкращий його приятель. Як сталося те лихо, Ілько, водночас, сам себе

подумки похвалив, що добре слухав старших і ніколи не порушував їхніх наказів і повчань. А найбільше Ілька дідусь навчає та напучує. Бо хоча всі люблять найменшого в родині — Ілька, особливо вони не мають часу з ним розводитись.

Та дідусь, хоч дуже й дуже старенький і зовсім слабенький, проте голова в нього добре тямить. І чого він тільки не знає, важко навіть собі уявити. От було цієї зими одного разу. Грівся дідусь на полику коло печі і розповідав про часи славетного кагана Землі Руської — Ярослава Мудрого. Дідусь казав, що Ярослав Мудрий родичався з багатьма правителями земель і ближніх, і дальніх. І тому до Києва приходило багато чужинців та іновірців. Траплялися серед них і ченці-латиняни. Дідусь розповідав, що деякі носили лише грубезні верети. На тімені мали виголену плішину. Ні вусів, ні бороди тобі — ну геть наче баба! А верети підперезували товстими вузловими вірьовками. І от одного разу на Великім торжищі до одного перехожого такого ченця причепився підпилий варяг. їх багато в ті часи кормилося при дворі славного кагана Ярослава. Варяг почав кулаками гамселити ченця. Але якось той чернець-латинянин спромігся розв'язати свій пояс-вірьовку. І зачав вірьовкою вузлованою періщити нападника. Бив швидко і влучно! Попадав щоразу вузлами точнісінько по пиці і по пальцях. Порозбивав йому пальці, що він не міг і меча з піхов видобути. З пики зробив криваву перепічку!.. Ілько тоді спитав у дідуся — що то за вузли були на линві, як вони пов'язані?.. Дідусь попрохав подати шворку, зсукану із м'якого липового лика. І понав'язував на ній подвійні вузли... Ілько добре схопив — як дідусь міряв линву, де і як вузли в'язав. Тому, тільки прийшла весна і почали люди виганяти худобу в череду, Ілько пов'язав вузли на налигачі. І вийшла в нього отака хитра зброя. Відведе Ілько Лиску на пасовище, а як вертається, то по дорозі збиває головки з будяків.

Якщо інші дітлахи забавляються, посікаючи лозинами бур'яни, то Ілько вчився точно попадати вузлами по квітках і верхніх листочках. І недарма вправлявся щодня. Якось оце пішли вони з Іванком лівим берегом Глибочиці до великих притисків на Почайні. Бо хтось сказав, що там багато лодій прибуло із Смоленська. І з ними дві лодії варягів. От

Ілько та Іванко й вирішили подивитись, які ж то варяги і які в них лодії. Та на половині дороги до притисків присікались лівобережні хлопці. Всі були старші. Один візьми та й затопи Іванкові в лице. Ілько тільки й чекав цього — здер налигач із пояса, бо він ним підперізувався, як той чернець-латинянин, з усього маху вперіщив нападника! Вузлом по вуху! Той снопом гепнувся на землю. Ілько зразу ж і другого хльоснув по пиці. Той заверещав і кинувся геть. З ним інші. Але й Ількові з товаришем довелося накивати п'ятами, поки ті хлопці не опам'ятались. І не довелось їм подивитись на варязькі мальовані лодії.

Ілько, міцно тримаючи вузловий налигач, перевів Лиску по колодах над струмком і вийшов на вулицю, що вела до мосту. Сонце зблиснуло золотими іскрами на легких хмарках, коли Ілько підвів свою корову Лиску до першого глибочицького мосту. Міст цей міцний і широкий. По ньому можуть вільно роз'їхатися два воза-коли. Дідусь казав, що на цей міст давали гроші і гончарі, і кожум'яки, і торгівці з Житнього торжка.

До мосту з усіх провулків підгонили худобу. Ілько міцніше прихопив налигач, щоб Лиска чиюсь корову та не потнула рогом.

Як підвів Лиску до мосту, то побачив свого старенького дідуся. Він стояв недалеко від урізу води. І обтесував дуже неквапно товстенну вербову колоду. Вербу зрубали ще до Ількового народження. За ці роки вона добре всохла, вистоялась. Аж дзвеніла, якщо по ній вдарити бичем. І ось її відкотили на берег, і дідусь із неї теше човна.

Як уже йшов по мосту, то краєм ока побачив: онуки їхнього найближчого сусіда Пузира стоять із вудочками. Роздивлятися, чи що вловили сусіди, Ількові не було часу. Бо ззаду підпирали чужі корови. А назустріч, протискаючися через худобу, їхав якийсь вершник на рябім коні. Та ще назустріч, хапаючись за поручні, просувались незнайомий бортник із усім своїм знаряддям та двоє рибалок. Один все поправляв сітку на плечі. Другий ніс весло, мов спис, а за спиною здоровий берестяний козуб.

На лівий берег Глибочиці перейшло чимало худоби з Житнього торжка, з Гончарів та Кожум'яків. А як підійшли до Оболонської брами ще корови з лівого берега Глибочиці, то весь майдан перед брамою та всі прилеглі вулиці заступили. Громадські пастухи вже давно чекали під самою вежею. Але старший денної залоги не давав наказу відчиняти ворота. Тому і люди нетерпилися, та й худоба в такій тісняві почала дрочитись. Люди підганяли старшого, а він злостився: "Сторожа ще не вернулась!.. Може де половчина вгледіли?.. Що, не терпиться у половецькі пути взутись?.." "Тіпун тобі на язик!" — вилаялась якась дебела молодиця.

— Тобі самій тіпун на язик, молодице! Якщо ти забула шолудивого Боняка-хана, то я його добре пам'ятаю!.. — і старший денної охорони скинув волохату шапку. По всій правій скроні лискучий шрам. А від вуха третина знизу лишилась.

Молодиця тільки рота відкрила, щоб воротареві відповісти. Але з-за оболонських верболозів виїхали три озброєних вершники. І один із них засурмив у волячий ріг "відбій"!

Зразу старший наказав відкрити браму. Тут уся череда й поперла на оболонське пасовище.

Ілько притримав Лиску в завулку, поки головна череда перебігла через ворота.

І лише тоді повів її на пасовище. Тільки там зняв налигач.

Хоча, крім Ілька, на пасовище вигонили корів знайомі хлопці із Торжка і з Кожум'яків, Ілько з ними не лишився грати в цурки. А побіг швидше назад. Треба було виконувати урок материнський. Але не втримався і спустився з мосту. Подивитися, що Пузиреві онуки вловили. На червонім верболозовім прутику у них було лише три верховодки на чотирьох "рибалок".

— Ви, Пузирята, давно прийшли?

— Удосвіта... — шморгнув носом наймолодший.

— Дурні ви і йолопи! Поки сонце високо не звелось, біжіть до ближніх притисків. Де стоять струги із збіжжям чи снопами — там зразу і ви ставайте!

— А чому біля стругів із житом? — спитав старший.

— Бо так мій брат Микита каже! А він геть все знає.

— А-а-а-а!..

Пузирята щось почали варнякати. Та Ілько не став їх слухати. А поспішив, подерся вгору схилом. І просто чимдуж побіг до садиби. Тільки один раз озирнувся — що там у дідуся? Та дідусь, як і перед тим, розмірено цюкав сокирою по товстенній вербовій колоді.

Вдома на Ілька чекала гарлива* робота. На стіл під самим чільним вікном мати поставила здоровий зелений полив'яний горщик. Там був овес. Поруч стояв теж великий горщик. Але не полив'яний, геть чорний, ніби лощений. Ілько хапав жменю вівса із зеленого горщика, розсипав, вирівнював на вискобленій липовій стільниці. І починав вибирати всяке сміття та уражені цвіллю зернини.

І справді, тільки Ілько з його гострим зором та беручими пальцями міг швидко виконати таку роботу. Чисте зерно Ілько збирав у жменю і засипав до чорного пузатого горщика. Мати, як завжди, щось там клопоталась біля печі, потім вийшла в сіни. Теж там щось порпалась із домашнім начинням.

* Гарлива — ретельна, уважна

— Мамо! Я весь ваш урок поробив! Зайшла мати і спитала:

— Вже? Так швидко?

— Подивіться, мамо! Ось усе сміття. Чисте зерня засипав у горщик. Мати взяла жменю вівса з чорного горщика. Піднесла до очей, поворушила пучками зерня. Та тільки хитнула головою.

— Ну й швидко ти, синку! — і понесла горщик до печі. Відхилила важку заслонку і поставила горщик із вівсом до гарячої печі. Адже овес треба прожарювати. Бо інакше і кисіль, і каша з вівса гірчитимуть.

— Молодець, синку! Візьми собі скибку хліба та огірок. І піди до діда та позбирай тріски. На розпал добрі — сухі і легкі. А потім гуляй. Тільки не забарись Лиску з череди зайняти. Поглядай на сонце!

Ілько закинув за спину легкий кошіль, плетений із соснової найтоншої щіпки, і поспішив до дідуся. І хліб, і огірок сховав за пазуху.

Наче на крилах понісся по вулиці, по схилу і став перед дідом. З розгону ледь не заточився і не впав.

— Дідусю! Я до вас!

— Милості просимо, дорогий онучку! — дід спинився, поклав сокиру на верх колоди і, крекчучи, випростався. — Ух, як же воно важко старим бути!.. Але, що поробиш, треба жити, поки твій час не прийде!.. — Ілько стояв перед дідусем, не знімаючи кошеля, і чекав чи не скаже дідусь ще якісь свої старечі жалі. Але дідусь замовк, подивився уважно на малого.

— Ти щось хотів спитати, онучку?

— Ага! Чого ви довбанку з верби робите? От якби з дуба зробити! Він всіх дерев міцніший!

— Все так, моя дитино. Дуб найміцніший, але й найважчий. І довбанка з нього буде найміцніша, але важча за будь-яке дерево.

— Так Микита у нас богатир! Він з найважчою довбанкою вправиться!

— Е ні, онучку! Для всього потрібна міра. Довбанка має бути легкою і повороткою. І верба — чи не найкраще для такого діла дерево. Бо вербова деревина вистояна — легка, м'яка. Добре ріжеться і тешеться. Верба найкраще сохне — дуже-дуже зрідка пускає тріщину. Саме для човника-довбанки така деревина найкраща.

— Дідусю! Якщо вона м'яка, то вона швидко намокне!

— Молодець, онучку! Казанок у тебе варить! Щоб вона не розмокла, ми її просмолимо. Тоді їй ніяка вода не страшна... Пам'ятай онучку, всяке дерево має якусь свою особливу користь... От добра, вистояна верба...

— Як наша?

— Ну наша не добра. Вона найкраща!.. То я кажу: добра верба придатна для ночов, для клепки на невеликі барильця, для лопати на хліб, на теплі бортні колоди...

— А дуб?

— Ну, дуб, мій любий онучку, то цар-дерево! Наймогутніше дерево! Всі незгоди витримає! Правда, тільки як вже досить добре виросте! От на яке інше дерево, наприклад, гусінь насиплеться, обжере все листя — і дереву кінець! А на добрий дуб нехай тієї гусені чи сарани-прузів налетить і об'їсть дерево до чорних гілок. Чорне гілля, як вогнем обпалило!.. Коли дивишся — за місяць нове листячко розпускається!

Отакої!.. Ну, звичайно, човни з дуба роблять. Тільки не рибальські однодеревки на одного чоловіка. Бойові човни майструють! По чотири десятки душ можуть у човні плисти...

— Дідусю, дідусю! Ви їх бачили?

— Не тільки бачив, а й виталював...

— Як то, як?!

— Ось як! Знаходили старезний-престарезний дуб. Що був справжній велетень!.. — Дідусь забув, що в нього поперек ломить і суглоби в руках викручує. Щосили розкинув руки — показав, який той дуб товстенний. — Рубали взимку перед колядою.

— Чому?

— Бо в той час у дереві найменше вологи. Від того в цю пору воно найлегше. Як дерево легке, воно при падінні всередині не вередиться. Та й скотині легше на волокуші тягти до річки. Як скресала крига, то збивали плоти і приганяли до Києва, на почайницькі заводі. їх витягали на берег. Опікурювали. Торці вапном чи глеєм мастили — щоб рівніше дерево сохло, щоб тріщини не розходились. Не менше двох років дерево сохло, доходило. Тоді його розколювали на дві рівні частини. Обтесували, випалювали і видовбували, видовбували і знов випалювали. Поки не виходив от-такенний човен-дубас. Він найкраще придатний до бою на річці. І для торгівлі дорогими товарами. А на морі він не придатний. Для моря треба у човні, всередині, для міцності великі опруги ставити. І боки дошками нарощувати... Але то вже зовсім інша історія...

— ДідусюІ Розкажіть!..

— Іншим разом. Ми з тобою побалакали, відпочили. Тепер нумо до праці. Треба, дитино, на обід заробити...

Дідусь, крекчучи, потягся до сокири. Попробував пучками пальців — чи гостра. Лишився задоволений, весело посміхнувся. І знов заходився цюкати по дзвінкій сухій колоді. Ілько взявся до трісок. Наповнив ними козуб. Та більша частина не помістилась, і він їх склав великою купою.

Коли тут раптом почувся лемент. Ілько обернувся до річки і побачив — уздовж берега біжить другий Пузирів онук. В зубах тримає уламок вудлиська. Обома руками притискає до грудей добру рибину. Чи то головань, чи то великий язь? Під сонцем луска наче сріблом сяє!.. Ні, таки язь! Бо черевні плавці мов малиновим соком помальовані. "Диви, — подумав Ілько, — такого язя серед білого дня впіймали!"

За першим бігуном гнався старший онук. Ось-ось схопить утікача за сорочку. За старшим біжить найменший і репетує, наче порося на торжку. Оддалік підтюпцем котився третій Пузирів онук. З двома вудочками і двома вербовими куканами. На обох лозинах повно дрібних рибок. Ілько кинувся їм навперейми.

— Стійте, стійте! Бо я вас! — і почав розв'язувати налигач з пояса. Певно, що це подіяло на сусідських хлопчиків сильніше за Ількові

слова. Бо ж Іванко не втримався і розповів хлопцям про бійку біля притисків на Почайні. Пузиреві онуки спинились.

— Чого рейвах?! Ану, вишкрябок, кажи! — Ілько до найменшого.

— Ми пішли... до притисків, — розмазував соплі по щоках наймолодший Пузирів онук, — а там струг із житніми снопами...

— Бреше він! То обмолочені кулі, щоб хату крити, — пояснив третій онук.

Другий же онук відсапувався, не випускаючи із зубів поламаного вудлиська. Рибу притискав до брудної сорочки наче золотий скарб.

— Зразу, як стали коло того струга, почало клювати. Одної силки стало мало. Я пішов у кущі виламати ще одну. Коли чую — малий репетує! Ну, він завжди у нас скиглить! То я й не поспішав. А йому бач, язь оттакенний на гачок попався!..

— Язь... вистрибнув... і вудочку... вирвав!..

— А він, — третій онук показав пальцем на другого, — кинувся у воду і схопив язя! От!!!

— Я-а-азь мі-ій!!! — заверещав найменший.

— Ні-і! — крізь зуби замукав другий брат.

— Куди з рибою тікав? — гостро спитав Ілько.

Втікач розціпив зуби, і поламане вудлисько випало на пісок.

— Додому, — зиркаючи з-під лоба прогунявив другий.

— Нехай віддасть!!! — заволав найменший. — Я сам понесу!!!

— Куди ти понесеш язя? — і його спитав Ілько.

— До-о-до-о-о-му!!! — заволав найменший.

— Ану подай мені оте вудлисько! — показав Ілько на поламане вудлисько біля ніг другого брата. Малий слухняно підняв лозину Ількові.

— А ти, — Ілько упритул підступив до хлопця з рибою, — тримай свого язя за зябра і попусти.

Коли той опустив здорового червоноперого язя, Ілько протнув уламком вудлиська крізь зябра.

— Ти бери за цей кінець, а ти за той! І несіть додому!!!

— Ай справді, — почухав потилицю старший. — Вони ж обоє його вловили...

І всі Пузиреві онуки побігли підтюпцем додому. Ілько ж повернувся до дідуся.

— Дідусю! Ви без мене не йдіть! Я ось Лиску заберу з череди...

— Добре, добре, — проказав дідусь і продовжував розмірено цюкати сокирою уздовж колоди.

Ілько бігцем піднявся нагору, далі по вичовганих плахах глибочицького мосту. Веселе серпневе сонце добре напекло дерево. І воно так приємно зігрівало босі ноги хлопчика. Коротка тінь стрибала попереду Ілька. І показувала майже на північ. Туди, за високі рудуваті урвища Щекавиці, за блакитно-смарагдові схили і яри Юрковиці. Там праворуч ідуть широченні пасовища і чагарі Оболоні. Там, десь за чагарями, підступна й глибока, хоч і неширока річечка Ситомля. Дідусь розповідав Ількові, що, коли дідусеві батьки були дітьми, там без числа потопилося печенігів. Коли їх орду розбили під Києвом, то вони тікали геть. Кинулися через Ситомлю, а там їм — гаплик! Потопились, як цуцики...

Ілько дивився на свою коротку тінь і міркував: якщо тінь посунеться праворуч пальців на три — настане полудень! Час Лиску займати з череди, а пастухам обідати. Пастухів шестеро. Двоє пастухів верхи. Четверо піші з добрими псами. Відколи прорвався до Києва із диких степів половецький хан Боняк, пастухи тепер завжди при зброї. І в кожного або волячий ріг, або берестяна велика дудка. Якщо половці

знов нападуть на передмістя Києва, то хоч один із пастухів устигне засурмити тривогу!

Отож, як настає обід, то чередники приганяють корів до тирла. Тирло — ліворуч, трохи вище від брами. З-під Юрковиці джерела витікають і наповнюють водою дубові колоди. І там є велетенський явір. Під ним пастухи в обід відпочивають. Одні люди приходять на тирло з дійницями і там корови доять. Інші, як оце Ілько, забирають скотину додому.

Коли Ілько вискочив за Оболонську браму, то череда саме наблизилась до тирла. Крім Ілька, за браму ще багато людей вийшло. Хто тільки з налигачем, хто з дійницею. У першому ряду череди йшла їхня руда Лиска. Ілько перший залигав корову і вивів її через браму.

Хоча хлопчик просив дідуся зачекати його, та старенький поволі піднімався вже по схилу на дорогу. За спиною кошіль з трісками. А в правиці коробку ніс із теслярським приладдям. Малий тоді замотав налигач на роги Лисці і злегка штурхнув її в стегно.

— Ану, пішла додому! — Він навіть не озирнувся, знав, що Лиска тепер вже сама дійде до подвір'я. Підбіг до дідуся і взяв у нього коробку.

— От ти в мене добрий помічник!.. Тільки не поспішай онучку, бо в мене геть дихання збивається... — Вони вийшли на рівне. Дідусь хвилю постояв, віддихуючись і споглядаючи з-під руки, як Лиска вже підходить до їхнього двору.

— Хотів тебе спитати, онучку, а чи ти побив п'ятьох хлопців біля попівської садиби?

— Та то брешуть, дідусю! Тільки двом дав прочухана. Я його вузлом у вухо поцілив — він і гепнувся додолу. Я тоді зразу другого!..

— А якби ти вузлом в око влучив? Ти щось думав? Га? Скалічив би хлопця!.. Це одне. А хто віру за каліцтво платив би ? Ти?

— Я... я... не подумав. Бо вони Іванка вдарили...

— Якщо по правді, то це добре, що ти за друга заступився. Але іншим разом метикуй, куди і як бити!.. Ну що самотужки навчився вірьовкою битись — мо-ло-дець! Такий бій і не всякий княжий отрок опанує!.. — Дід покуйовдив малому пелехату голову.

— Ви батьку не скажете?

— Дитинко, як біди не сталось, як не прийшли батьки позиватися, то чого веремію розводити? Ми погомоніли між собою, порадилися. Та й скінчили на тому ряд рядити!

Поки матінка доїла Лиску, малий і дід помились біля колоди, утерлися вишиваним рушником та й посідали до столу. Мати за стіл не сідала — сказала, що потім поїсть. Зараз у неї свої клопоти. Батько на обід не прийшов — був у найдальшім кінці Подолу. Робив якомусь купцю дашок над ворітьми. Сказав уранці, коли йшов, щоб його не чекали обідати, бо роботи на весь день. Сестри, Катерина та Марія, теж не прийшли на обід — скубли вовну одній багатій купчисі десь на Копировім кінці. Старші брати — Микита та Михайло — ті, взагалі, були поза містом. Мати всипала Ількові та дідусеві глибоку миску густої бобової юшки, поклала по добрій скибці черствого хліба та поставила глечик із кисляком.

— Синку, візьми оті зелені кухлики з мисника. Як поїсте, то щоб добре їх вимив та поставив знову у мисник.

— А миску теж помити?

— Миску не чіпай, то вже жіноча справа.

Ілько почав похапцем сьорбати гарячу бобову юшку та гризти черствий хліб.

— Дитино! — зауважив дідусь, — не хлебчи, як порося. Куди поспішаєш?

— Та ж Лиску треба до череди відвести!..

— Авжеж... Кортить там із хлопцями погуртуватися? Твій друзяка Іванко чекає?

— Та ні, дідусю! Іванко з батьком до Треполя по зерно попливли. Там, кажуть, у вільних смердів добрий урожай пшениці. Але їм немає як вибратись до Києва, на Торжище. От Іванків батько і поспішив туди, щоб скупити у них збіжжя.

— То старий привчає Іванка до торгової справи?

— Ага! Іванко добре рахує. А з Покрови, як скінчиться робота на Михайлівській церкві, батько віддасть Іванка в науку до княжого каменяра.

— Чому до каменяра? До якого каменяра?

— Того, що мурує для князя Михайлівську церкву.

— Щось, онучку, не второпаю — книжну науку знають попи, дяки та ченці...

— Дідусю, ну як ви не розумієте — попи та ченці знають письмо і читання! А той каменяр геть все вміє обрахувати і записати! Він може навіть обрахувати, яка буде лихва із грошей чи із зерна, чи із солі чи за півроку, чи за рік!.. От як! Тому батько віддає Іванка в науку до

знаменитого каменяра. Щоб Іванко вмів усе, що потрібно в торговій справі. Щоб Іванко навчився торгові справи краще за батька вести. Щоб їх ніхто не обдурив! Бо батько казав Іванкові, що його багато разів дурили, бо він у великій лічбі та підрахунку лихви плутається. Бо він неписьменний. Тільки вміє своє ім'я надряпати.

— Що правда, то правда — неписьменний... Але великий хитрун і прониза... І письменного, де йому треба, обскаче...

— Дідусю! А в теслярській справі грамота пособляє чи ні?

Дідусь підняв вказівного пальця лівиці, мов кажучи: "Зачекай!", зачерпнув повну ложку бобів і почав їх довго пережовувати рештками своїх зубів. Зрештою, покінчив з бобами і підставив кухоль зелений, полив'яний, щоб Ілько налив з глека кисляку. Зробив неквапно кілька ковтків і вирік:

— Якщо хочеш бути просто теслею, просто хорошим робітником, то й без грамоти можеш обійтись. Але все ж краще з грамотою дружити. Але якщо ти збираєшся стати мостовиком чи навіть (!) городником, то не може такого бути, щоб добре, добре (!) грамоти не знав! Городник — то великий чоловік! І сокирою повинен уміти, і пером борзо вправлятись, і людей до праці гуртувати. То такі, дитино, клопоти величезні, що там потрібна голова світла та з доброю освітою!

— Яку князя?

— Ну, дитино, князь може бути і без голови. Та за нього все бояри і дружина зроблять. А городник повинен мати голову, що і за бояр думає, і за робітних людей!

— Чому?!

— Бо, дитино, від городника залежить безпека міста. В його руках захист від ворогів — стіни-заборола, вежі, брами, таємні патерни, водотоки і вулиці зручні і безпечні!

Тут з'явилась матінка і зауважила з усмішкою.

— Ото розвели віче що старе, що мале! Ану киш надвір, бо мені треба борошно сіяти.

Поки Ілько мив біля колоди кухлі та ставив їх на мисник, дід щось у сінях порпався.

Як Ілько виводив із хліва Лиску, то дід вже стояв на порозі істобки. В одній руці коробка з нарядом теслярським, у другій — пузатий вузькогорлий глек, а за спиною — берестяний козуб.

— Дідусю, дайте я вам підсоблю.

— Ти краще скоріш віджени Лиску та вертайся до човна — будемо його парити.

— Добре! Я швиденько!

І потяг Ілько свою руду Лиску по курній дорозі, через дзвінкий міст, кривими подільськими завулками, через присадкувату, з двома вежами, Оболонську браму на саме тирло. А що там вже зібралось багато худоби, то Ілько спокійно лишив корову — і мерщій до дідуся.

Старий посередині широкої колоди розкладав жевріючі вуглини. В одній руці тримав тліючий трут, підносив до нього шматок легкого березового вугілля. Щосили дмухав. А коли вугіль починав жевріти, клав на колоду!

— Дідусю! Давайте я подмухаю!

— Ти візьми тріски і рівненько повкладай їх на вуглини. Та рівненько-рівненько, щоб зробилася вогняна вервечка.

І за якийсь час уздовж усієї колоди пішов вогонь. Заклубочився дим. Спочатку білий, густий, а далі блакитний і прозорий.

— Онучку тепер збігай та набери води.

— З колоди? Чи з Глибочиці?

— Аби мокра. Принеси і ось тут постав.

Як Ілько приніс воду, то побачив, що дідусь неквапно, але не спиняючись обходить кругами палаючу колоду. І підгортає березовим держаком тесла жарини. Ілько пішов за ним.

— Оце дивись, онучку, та запам'ятовуй. Треба уважно дивитися, щоб вогонь не наблизився дуже до боків. Як не додивишся: прогорить бік — човнові гаплик! Вся робота і дерево — собаці під хвоста! Одні збитки! Тому краще мати запас на товщину. А тоді вже зняти зайве теслом.

Ще час від часу, теж не спиняючися, старий мацав гладенько обтесані боки колоди.

— Дідусю! Я вас давно хочу спитати...

— То питай.

— Чого у вас сокира якась ніби ряба? Ніби вона поіржавіла, а потім її добре піском потерли. Та сліди від іржі залишились...

— Е-е-е! Онучку! То щоб ти знав — це найкраща теслярська сокира на Подолі... Та й у княжих робітних людей ні в кого немає... У ній ковальська таємниця. Бо спорядив її для мене славетний коваль Людовина. Ні, якщо по правді, то він був не просто коваль, а зброярмечник. А вище за мечника у ковалів нікого немає. Він такі мечі кував! Тим мечем можна було і шовкову хустку на льоту розсікти, і половецьку шаблю перерубати! Як зараз мечі роблять? Беруть три смуги — одну залізну, дві сталеві. Розжарюють до білого в горні, а тоді куванням зварюють в одну полоску. Якби меч був із чистої сталі, він був би гострий, але крихкий. Від сильного удару, особливо на морозі, міг би розлетітись на друзки. А так м'яке, в'язке залізо сталь тримає на собі. А тоді, як я ще був зовсім молодим, які мечі кували наші ковалі! Брали три смуги заліза і чотири смуги сталі. Коваль їх збивав, зварював в один міцний зварок — полосу. Потім зварок знов розпікали до м'якого, скручували, поки м'який, як ото скручують липву із липового лубу. Від того перемішувалися шари твердої, крихкої сталі і м'якого, в'язкого заліза. Той круглий, кручений стрижень проковував вкотре. І виходила пласка смуга. І з отаких кількох смуг кручених виконували основу меча. А тоді вже на нього приварювали сталеві полоси. І от такому мечу ніякий інший меч не страшний. У покійного воєводи Яна Вишенського був меч, викутий ковалем Людовиною. Як воєводу Яна ото поховали в Печерах, то меч Янів на гробовець йому поклали. Воєводі спорядив меча, а мені сокиру. Та непросту. Він узяв, по-старому зварену зі смуг полосу і зварив її із простою залізною полосою. Тільки як хитро — у мечах сталь приварена на залізну основу, а в моїй сокирі сталеве вістря всередині, а м'яке залізо згори. Сталеве лезо крушить всяку деревину. Залізна оболонка береже від зламу!

— Оце так сокираї

— Як я відійду, вона тобі дістанеться.

— Хіба так можна? Старший у нас батько, потім Микита, потім Михайло. А я найменший. Мені від вас спадку не належить.

— То якби ми були князі чи бояри, то ми б отак порядок тримали. У нас повинно йти не лише від старшинства, а й від здорового глузду. Бо от Микита добре навчений теслювати. І я його вчив, і твій батько. Але він теслею не буде. Він хліб хитрістю шукає та... ще всякі пригоди...

— А Михайло?

— І Михайло ніколи не буде таким вправним теслярем, як я. Чому я йому маю лишати сокиру?.. Та ще він із волхвами та відунами водиться. Не по-християнському це... От ти моя надія — тобі й сокира.

— А батько?..

— У твого батька добрі дві сокири. Не рівня, звичайно, цій сокирі. Але кращі, ніж в інших древодельців. Та досить балакати, збігай принеси води...

Як Ілько приніс воду, дідусь почав обережно поливати вогонь на колоді.

— Дивись, онучку. Заливай вогонь так, щоб на цілу деревину вода не пролилась. Бо навіть верба суха може пожолобитися. Зрозумів?

І вони з кількох разів згасили водою полум'я і жар. І від колоди підіймалася пара з присмаком гіркого вербового диму.

Як пара і дим розвіялись, дідусь став до колоди з теслом. І заходився, як ото мотиками землю копають, видобувати обгорілу і розпарену деревину.

— Дідусю! Можна я? А ви поки відпочиньте...

Ілько вхопився обома руками за березовий держак та й почав довбати м'яку, обгорілу і розпарену деревину. Махав теслом щосили, і скоро в нього збилось дихання.

— Е ні, онучку! Ти думаєш, що я так легенько підсікаю деревину, що я вже старий і слабий.

— Ага...

— Спасибі, онучку, що не брешеш дідові! То правда, що я ледь-ледь чапаю. Але не тому я не дуже розмахую теслом, що слабий... Теслом таку деревину, розпарену, м'яку, виймають, як ложкою кашу. Придивляйся і роби так, як я роблю...

І дідусь перейняв у малого тесло і знов неквапно почав довбати розпарене дерево. Потім ще кілька разів'старий віддавав малому тесло. Ілько намагався робити точнісінько так, як то робив дідусь. А старий уважно приглядався до Ількових рухів і підказував, як краще врізати лезом у колоду.

Та сонце, гаряче серпневе сонце, невпинно котилось до обрію. За палаци, храми, заборола та вежі Гори. І коли блакитна тінь від високої Хоревиці впала на Стефанів двір, Ілько схаменувся і помчав своєю звичною дорогою до Обо-лонської брами. І, як завжди, встиг своєчасно зустріти свою руду Лиску.

Той чередник, що йшов попереду худоби, зауважив Ількові.

— А знаєш, ваша корова, як чути, що біля церкви б'ють у било до молитви, зразу у перший ряд стає. Ну просто вчена корова!..

На вечерю зібралися всі, хто був у граді. Від усіх по-різному пахло. В Ілька був нюх тонший, ніж у матері і дівчат. А відомо ж усім — жінки кращі носи мають. Він міг навіть сказати, коли стояли люди і від них

пахло рибою смаженою, на якій олії її смажили — на конопляній, на лляній чи на деревній, а чи й на маковій! Від матінки пахло молочним коров'ячим духом і димом вербового хмизу. Від дідуся — гірким вербовим димом. А від дівчат несло овечим лоєм. Бо як не одмивалися вони глиною і золою, а запах жирної вовни в'ївся їм у волосся, шкіру й одяг.

Допиваючи великий кухоль грушевого квасу, батько сказав дідусеві:

— Кличе мене кожум'яка Карпо. Йому книжники з Гори замовили доброї телятини. Він уже у них і задаток узяв. Бо їм князь замовив ще книги списати для своєї нової церкви. Щоб були книги, казав князь, кращі, ніж у Софії в митрополита. Люди гомонять, ніби він домовився з ігуменом печерським, що той відпустить з монастиря Алімпія. Щоб Алімпій йому і церкву помалював, і книги оздобив. Не знаю, чи то правда, чи ні, а тільки так люди кажуть. Бо хто його второпає, що там у них, на Горі, діється... Отож я й кажу — князь замовив книжникам списати нові книги, а "телятини" зі своєї комори і листа жодного не виділив... Карно й просить йому нову яму обшити. Я ото кілька разів заглядав на притиски — чи немає доброї "смолки". Коли оце йду додому — бачу така добра колода лежить. Свіжа, не ошкурена... Не турбуйтесь, тату, я зразу хазяїну з того, що за ворота одержав, дав задаток... Тепер до діла — Ілько завтра зо мною піде.

— А корову хто віджене і забере? — спитала мати від печі.

— Корову нехай дівчата відженуть. Та й на обід заберуть.

ВІВТОРОК

Тільки дівчата повели Лиску в череду, одразу ж із двору вийшли дідусь, батько та Ілько. Над річкою Киянкою та річкою Глибочицею плавали пасма туману. Туман оповив пеленою міст. І в тій пелені, мов у сивім диму, розчинилися стрункі постаті Катерини та Марії та велика

пляма їхньої бе/ірастої Лиски. Тільки чулося гупання ратиць по колодах мосту.

З високого небосхилу тільки-но зникли останні зірки. І небо було бліде, бо не встигло ще набратись дзвінкої денної блакиті.

Через туман в долині здавалося, що темно-сині верхи Копирового кінця, Кудрявця та Щекавиці відірвалися від землі. І ніби кудись підносяться у небо.

Та ось з-за Почайни, з-за Дніпра понеслись угору перші рожеві промені.

Дідусь нараз спинився. Подивився з-під руки на Копирів кінець, на Щекавицю. А там з-за сторожових веж, з-за оборонних стін-городень пливли вгору цими. Спочатку вони зводилися тонкими блакитними цівками, а вгорі розширювались і рожевіли під ранковими променями.

— Господи, який же то красний наш Град!

— Авжеж, тату! Ваша щира правда, — погодився Ільків батько.

Ще якась мить — і сонце ніби роздерло чорно-синій обрій за Дніпром. Залило рожево-золотавим світлом усі східні схили Копирового кінця, Кудрявця і Щекавиці. І стрімке урвище гори Хоревиці над ними, над їхньою хатою.

— Добрий буде день, — прокашлявся дідусь. — Наче ноги відпустило. Сьогодні не крутило в суглобах, то й не прокидався. І ніхто із небіжчиків не приснився.

Ілько хотів спитати в дідуся, що мало статися, якщо хто з небіжчиків присниться. Який у тому знак для живої людини?

Але при батькові про таке не годиться питати. Адже дідусь із батьком говорить, а не з Ільком.

Поки вони спускались до майбутнього човна, туман почав розриватись на окремі пасма.

Тільки над Киянкою-річечкою в Кожум'яцькім яру стояв сивий туман.

На ніч дідусь понакривав верї тесаної та паленої колоди здоровенними листами берести. Тепер він їх знімав і струшував із них росу.

Тим часом батько приніс із Глибочиці повне цебро води.

Розкриту колоду батько уважно оглянув. Вистукав з усіх боків кісточками пальців. І зовні, і зсередини.

— Ще глибше пропалите?

— Та трошки ще пропалю. А далі, як завжди: теслом, долотцями і скобелкою.

— Ну гаразд, тату! Бог вам у поміч!

— Дякую, синку! Ходіть здорові.

Поки вони з дідусем до човна йшли, то не квапились.

А тепер зразу ж чимскоріше почапали по схилу вгору. Там — у вузький завулок. З нього — на вулицю, і ось вони на Житньому торжку. Хоч Житній торжок годиться Подільському торжищу у найменші брати, однак тут все по-справжньому. Замощено майдан колодами, а хідники —

плахами. Ну, звичайно, не скрізь вони рівні. Де-де протерті людськими ногами і побиті кінськими копитами. Але ж не гола глина чи пісок.

Через Копирівські ворота сюди на возах-колах прибуває просо, жито та ячмінь. Привозять його в здоровенних глиняних корчагах, у міхах, у солом'яних бодях і в берестяних козубах. Човнами з дніпрових заплав везуть в'язанки найкращого вербового пруття. І велетенські снопи дзвінкого очерету. На широких пласких стругах — копиці пахучого деснянського сіна. Такі здорові, що здається, ніби ті копиці зачеплять обидва береги Глибочиці. Ще на Житній торжок везуть деревне вугілля: дубове, березове, липове. У барилах — дьоготь, смолу і живицю. Це роблять ті поселяни, що живуть по берегах Ірпеня. Старший брат Микита каже, що то хитра річка — Ірпінь. Починається далеченько від Києва, на півдні. Але протікає вгору на північ і впадає у Дніпро вище Вишгорода.

Ще на Житньому торжку виставляли всяку дрібну скотину: кіз, овець, поросят. Птахів продавали. Приносили сюди свій полов і кілька рибалок. Однак головна рибна торгівля — на Торжищі, навпроти Турової божниці.

Бо там рибу розбирають не тільки заможні господарки, а й хазяї заїздів та іногородніх купецьких братств. У заїздах гості та мандрівці з великою охотою замовляють собі рибні страви. Бо всім відомо, як київські кухарі готують рибу.

На Житньому торжку і комори є. Рублені, але на палях. Кажуть, що давно вже вода навіть у повінь сюди не доходила. Але краще остерегтись і забезпечитись, ніж від повені втратити добро. Вода не гірше воню лютує і все нищить. Хто-хто, а мешканці Подолу це не один раз на собі відчули.

Хоч вівторок і не базарний день, але в стольнім граді Києві і у вівторок продають та купують. Слуги кількох поважних купців відчиняли крамниці. Хто дрібніший крамар, той розклав свій товар на столах під навісом.

Хто зовсім дрібний торговець — виносив лавку чи великий козуб і на ньому ставив свої речі.

Вже і носії гуртувались біля баби-пиріжечниці. Вона раніше за всіх починала торгувати гарячими пиріжками та хмільною медовою бражкою.

Правда, казали, що там тільки смак і запах меду, але добре в голову вдаряє.

Селяни із близьких сіл не штучний крам доставляли, а тягли на собі кулі та лантухи з вугіллям, короби з конопляним зерням, міхи редьки та буряків і ще всякої городини до споживання. Зовсім бідні приносили хто курку, хто гуску, хто качку.

Тут почулися гучні удари палиці по плахах хідника. Люди на торжищі хто прислухався до тих ударів, а хто продовжував свої розмови.

Але коли на середину Житнього торжка виступив молодик у червоній шапці, гомін майже стих. Це був знаменитий бірич* на ім'я Радко. Він поправив свою червону шапочку, ще раз ударив тричі довгим берлом по колодах майдану Зняв із перев'язі великий волячий ріг і засурмив щосили. А тоді зразу своїм голосом, тільки таким гучним, що в людей у вухах аж залящало, почав об'яву.

— Слухайте всі! Слухайте всі! На вулиці, у провулках не торгувати. Із човнів, із возів не продавати овочі, збіжжя, рибу, птицю та дрібну скотину! Знайте всі — і кияни, і поселяни, і гості Києва: міри воску, зерна та полотна — у церкві в попа Івана. Щоб вас не дурили — приміряйте куповане до міри. Слухайте сюди!!! З княжого двору втік холоп-полов-чин. Ознака його: на щоці і на чолі навхресні шрами від шаблі. Хто бачив, чув чи знає — докажіть княжому мечнику На Оболоні знайшлася руда строката телиця. Хто знає — нехай сповістить. На Горі вчора боярин Тор-чин гуляв бенкет. У нього пропав меч! Піхви — малинові, оправа срібна! Слухайте всі! Слухайте всі!...

Бірич Радко знов засурмив у волячий ріг. Знов ударив посохом-берлом у колоди майдану і вдруге почав викрикувати-голосити все спочатку.

— Бач, яке ледащо! На Горі "ліпшії люде" винами-медами впиваються, поки рачки не стануть. А на Житньому торжку украдений меч шукають... Пішли, синку, не барімось, у нас роботи багато.

І вони пішли з Житнього торжка на схід крученими вуличками і провулками. Поминули ліворуч височенну, на п'ять верхів, церкву Миколи. А що її поставили люди, які жили та працювали коло притисків і на притисках, то назвали Миколою Притиським. Що ближче до води, то більше ставало людей. Ну просто як у ярмарковий день! Всі щось несли, тягли, котили через Глибочицьку браму. Та й брама та не дуже висока, лише з одним заломом та двома поверхами заборол. А городень тут не було — лише вал із добрим дубовим стовп'ям. А чого? Того, пояснив Ількові дідусь, що на городні потрібні великі гроші. Але добра повінь понесе їх, як коробки дерев'яні. Стовпи ж, якщо вода порушить їх, легко замінити новими. І захищають вони непогано.

* Бірич — міський глашатай на торгу.

Ось вони, Ілько і батько, поминули останню садибу за високим парканом і опинилися перед Глибочицькою брамою. Почекали, поки пройде цілий гурт носіїв, що тягли якісь паки важкі.

Як вийшли за почайнинський оборонний вал і стовп'я, то побачили, що й угору по течії, і вниз по течії Почайни були міцні, ладно спрацьовані притиски-причали. Дубові та соснові. До них були припнуті товстими линвами широченні і довгі берлини, широкі та пласкі струги, човни-насади з дощатими палубами, високобокі човни-на-бойни.

Струги — низькобокі, широченні, призначені для простих вантажів і зручні. Ними привозили до Києва всякий вантаж із малих річок. Від

деревного вугілля до дров, до каміння дикого і цегли, випаленої у підвладних Києву селах.

Крутобокі набойни придатні до далеких подорожей і по глибоких, і по мілких річках.

Купецькі лодії — високобокі, довгі й широкі. На них вміщався товар з кількох возів-кол. На них навіть коней перевозили!

Грізно застигли в золотавих водах Почайни княжі лодії-насади. Хитрість їх у тому, що згори вони криті дошками. На такій лодії-насаді на верхньому дощатому покритті стояли воїни в бойових обладунках. їхнім панцирям і кольчугам стріли не дуже шкодили. А веслярів добре захищають дошки. З боків самого човна дошки із прорізями для весел-скармами. А згори — настил-палуба.

Стільки стояло біля причалів-притисків і київських, і чужих суден, що не всім вистачило місця. Тому багато суден причалили на тому березі. Там просто на піску стояли благенькі вежки та куріньчики. Там жили холопи — човнярі багатих купців, що прибули згори до Києва.

Вже далі за цим невисоким піщаним островом, порослим хирявими тополями, поодинокими вербами та купками верболозу, синів Дніпро.

У повінь цього острова-перетинки між Почайною та Дніпром і видно не бувало. Все залите блакитною водою. Від Сирецьких пагорбів, по Оболоні, до Чортория і Десни та Долобського озера — все блакитне скло води. Наче половина небесної бані перевернулась і впала до підніжжя смарагдових київських гір.

Над притисками-причалами підводилося кілька високих комор. Всі на стовпах дубових. Рублені з добірного лісу. Ілько одразу це зауважив.

Батько попрямував до найбільшої комори. Між нею і водою на піску лежали липові колоди — заготовки для човнів-довбанок. Тільки допрацюй вогнем і теслом — і човен готовий.

Від комори до оборонного валу зі стовп'ям височіли горою соснові стовбури. Під вранішнім сонцем так і вигравали рудою корою, мов із міді куті. Ілько аж похитав головою від захвату: всі рівні, без жодного сучкаї Неошкурені, необдерті. А такі, як їх сплавили десь із Прип'яті чи Десни. А може, аж із Смоленська. Чув Ілько, що там добрі сосни.

Навколо комори було опасання з поруччям. Двері до самої комори відчинені. Звідтіля чулись голоси. Батько спинився і показав Ількові на гору соснових стовбурів:

— Ось тут загадка теслярська. Знайди потрібну нам сосну. Пам'ятай: кожум'яці потрібні такі дошки, щоб не промокали ні від води, ні від вапняної бовтанки.

І батько піднявся рипучими сходами до комори.

Ілько ж почав поволі обходити навколо цієї гори соснових стовбурів. Майже всі стовбури мали на зрубі світлу деревину. На ній добре розрізнялися річні кільця. Як повчав дідусь, то це була "сухощепа". Деревина в неї легка і м'яка, і живиці в такій сосні найменше. А ось кілька торців виглядали червонуватими, рудими, а один так був геть бурий. Інших не можна було одразу розпізнати, бо торці забруднилися чи глиною, чи намулом. Тож Ілько підняв з піску тріску і почав обчищати деревину. Дідусь учив Ілька, що сосна-"рудка" має вузькі річні кільця і колір у неї темніший за "сухощепу" — жовто-рудий, червоно-жовтий, брунатний майже. У "смолки" — найвужчі кільця, деревина темна, геть насичена живицею, і дуже тверда і важка. Дідусь казав, що "смолку" навіть небезпечно сплавляти по воді. Бо не одразу, а десь посеред шляху може потонути. Тому досвідчені плотогони стовбур "смолки" або прив'язують між двома "сухощепами", або збивають їх разом скобою.

Ількові здалося, що в самім низу, збоку лежали два неошкурених стовбури, схожі на "смолку". Щоб переконатися, чи так воно, хлопчик обійшов з другого боку гору стовбурів. Подивився на сосни з окоренків. Справді, обидві сосни мали темну деревину, дуже вузькі річні кільця. З-під товстенної кори просто спливала живиця. А в глибоких тріщинах темно-брунатної, майже червоної, кори живиця застигла грудками, ніби сіре тісто.

Ілько зрадів, що він розгадав теслярську загадку.

Аж раптом його увагу привернув якийсь рух між стовбурами на самім верху соснових колод. Ілько тоді поставив вузлик із обідом на пісок біля самих стовбурів. І подряпався вгору по болонках. Коли виліз нагору, побачив: між двома стовбурами в щілині б'ються два сірі жуки із довжелезними вусами. Таких жуків та з такими довжелезними вусами Ілько ще ніколи не бачив. Ні на їхньому крихітному городику під кручею, ні в тернових кущах на схилі Хоревиці — ніде нічого подібного не було! Ілько недовго розмірковував — миттєво схопив жуків. Одного — правицею, другого — лівицею. Але від різкого руху колода під ногами в нього здригнулась і зрушила з місця.

Ілько встиг підскочити і стати на другу колоду. Але й вона з гуркотом посунулася вниз.

Ілько, як заєць, перестрибнув на третій стовбур. І той посунувся з гуркотом униз.

Саме в той час у галерею комори вийшли батько та торговець лісом.

А [лько вже перескакував із четвертого стовбура на п'ятий. І п'ятий стовбур загуркотів униз!

Раптом здвигнувся шостий стовбур, на який мить тому перестрибнув Ілько. Ількові ноги підбило знизу, він полетів униз та набік.

Падаючи, він якось неймовірно вигнувся, напружився і приземлився на пісок навпочіпки. Але руками піску не торкнувся. У долонях він затис жуків-вусачів.

Хлопчик навіть не встиг злякатися. Він випростався і подивився вгору.

Троє дорослих: купець, батько та купецький помічник вибаньчи-лись на малого із здивуванням і острахом. А батько Ільків навіть зблід.

Ілько ж не випускав жуків. Йому здалося, що вони риплять. Він підніс їх до вуха. Справді, вони рипіли! Тоді Ілько радісно сповістив дорослим:

— Вони обидва риплять! І цей, і цей! У них отакенні вуса! Вони риплять — ніби в гудок грають!

Торговець лісом схопився за черево і зареготав. Батько на нього здивовано подивився і зауважив:

— Ви не переймайтеся! Я підкочу колоди докупи і кілки заб'ю, щоб вони знову не посунулись.

— Чоловіче! Не беріть собі в голову. Нікуди вони по піску далі не покотяться. А ваш малий мене розвеселив! Щоб отак з колоди на колоду стрибати?! Та я не бачив ні на Десні, ні на Прип'яті, щоб так найкращі плотогони стрибали по колодах! — А тоді до малого. — То ти поліз туди за жуками?

— Ага, господине! Тільки я "смолку" шукав...

— То знайшов?

— Авжеж! Дві "смолки" у вас, господине. Тільки з того боку.

— Он як? А ще яке там є дерево?

— Ну, трохи "рудуватки". Але небагато. Все інше — чиста "сухощепа". Бородатий торговець хмикнув і почав спускатися по сходах униз.

Під його ногами сходинки голосно рипіли. За ним — батько Ільків, а тоді вже — прикажчик купця.

— Ну, малий тесля, показуй, де яка сосна?

Не випускаючи з рук рипучих жуків, Ілько почав називати, де "сухощепа", де "рудуватка". Зрештою, і "смолки" показав.

— Тямущий хлопчик, — вирік купець. — А от довжину ти можеш визначити?

Ілько задумався, схилив голову до плеча і спитав:

— На око?.. Чи кроками?..

— То не можеш? — Ніби з легкою посмішкою спитав торговець.

— Можу. Тільки не звідсіля.

— А звідкіля? — Здивувався власник соснових стовбурів.

— Он звідтіля! — Ілько кивнув головою на сходи до комори.

— То йди туди і звідтіля кажи.

Ілько підскочив до сходів. Став. Примружив праве око, потім ліве око. Не випускаючи жука, рівно простяг руку. І почав нею у повітрі ніби щось відсікати.

— Наша "смолка" завдовжки цілих три сажні. Черевань розчаровано і зневажливо усміхнувся:

— ...Але без половини сажня.

— Ану, Гаврило, міряй! — Наказав торговець своєму помічникові. Той видобув із калити добрий шнур з вузлами, що відміряли лікті.

І почав міряти їхню "смолку". Справді, вийшло майже два з половиною сажні. Хіба, може, двох вершків не вистачило до повної точності.

— Дивний у тебе, чоловіче, хлопчина!

— А вже — диво, що йому ноги не потрощило, й обід лишився цілим! — Ільків батько показав на вузлик із горщиками-двійнятками. Він стояв упритул до першого стовбура.

— Чуєш, чоловіче! — Притримав купець за рукав Ількового батька. — Якщо захочете віддати хлопця в навчання — ведіть до мене. За науку багато не візьму, бо з нього мені вийшов би добрий помічник!..

— Дякую за ласку, пам'ятатиму ваші слова... Ходімо, синку, час ставати до роботи.

Батько відкотив до купи той товстіший стовбур "смолки".

— Ілько, досить дуріти! Викинь тих жуків!

— Тату! Я ось зараз їх сховаю і візьмусь до діла.

— Куди ти їх сховаєш? За пазуху?

— Ні. Он, бачите, очеретина товста? Я їх туди запхаю і чопом із кори закрию.

— Ну, добре, ховай. Та швидко!

Ілько спритно і швидко впорався із жуками. Закрив їх у товстеннім колінці очеретини. Та запхав її за пояс.

Батько почав сокирою надрубувати кору на стовбурі. Далі заганяв у надруб широкий дубовий клин. І вже по ньому гатив киянкою — замашним і важким дерев'яним молотком.

З тріском і рипінням відвалювалися пласти темно-рудої кори, і тоді виблискувала на сонці жовтогаряча деревина стовбура. Ілько вичікував мить, коли батько не розмахував сокирою та киянкою, і відтягав набік великі шмати кори.

Дві довгі смуги так рівнесенько відділилися, що були, ніби дошки із соснової кори. Ілько одразу відклав їх окремо. Вирішив, що одну смугу віддасть брату Микиті на поплавці до сітки. З другої виріже собі ло-дію-насад: і прорізі-кочети, звані скармами, і щоглу, і вітрило з тонкої берести. І два кермові весла: одне на носі, друге — на кормі. Ще під Хоревицею, тільки із північної сторони, накопає синього клею. Виліпить із нього воїнів…

— Ільку! Що стоїш? Збирай кору!

Ілько схаменувся і почав відносити кору під хирявий кущик верболозу, що з якоїсь дивини тут, на чистім піску, проріс.

Батько тим часом почав вигрібати широкою копистскою пісок з-під колоди. І поволі колода опустилась у цю заглибину.

Як ошкурена колода міцно лягла в пісок, батько випростався, зняв шапку і втер довгим рукавом сорочки рясний піт із чола і з шиї. Зиркнув у бік Ілька і кивнув головою: "Все робиш так, як треба!"

Потім тесля обійшов стовбур навколо. Поторсав ногою — чи добре лежить дерево, чи не колишеться. І лишився задоволений зробленою справою.

Далі він розпустив рукави сорочки і знову їх ретельно закасав. Перемотав пояс. Підтяг халяви чобіт. Постояв якусь мить, чи то прислухаючись до чогось, чи то приміряючись. А тоді швидко взяв сокиру і з трьох чітких ударів надрубав щілину по торцю окоренка. Відклав сокиру. З козуба витяг дубовий клинець, добре обпалений і відполірований. Вставив його у надріз і вдарив киянкою. Але щось не пішло. Тоді вийняв із козуба залізний клин. Обережно вбив киянкою дубовий клин і встромив залізний. А по ньому вже щосили гатив залізним молотом. Небавом від клина пішла тріщина. Як вона добре розширилась далі по стовбуру, батько туди вгатив другий клин і почав його забивати все глибше й глибше! Тріщина розширилась і поповзла далі по лискучому золотавому стовбуру. Батько вийняв перший клин і встромив його попереду другого клина.

Сонце швидко підіймалось і починало пекти. Розпечена живиця наче хвилями наповнювала повітря запахом ніби ладану. Батько на мить спинився та обернувся до Ілька:

— Синку! Поки сонце геть не розтопило живицю, повиколупуй її із щілин та скатай у колобок.

— А в що загорнути живицю?

— Подивись, там є трохи берести. Візьми шматок, загорни і зав'яжи.

Ілько знайшов міцну тріску і нею виколупав розм'якшену живицю, склав у бересту. А бересту перев'язав смужкою кори, яку він здер із прута верболозу.

А батько все бив і бив по клинцях. Тріщина з рипінням і потріскуванням розширялась і посувалась по стовбуру. І враз Ілько почув, як рипнуло дерево раз, другий, третій. Але хоч і рипіла соснова колода, та поки що не піддавалась. Бо це "смолка", а не "сухощепа". Кілька разів батько спинявся. Знімав шапку, струшував з неї рясні краплі поту. Та врешті-решт, після одного потужного удару молота деревина голосно зарипіла і розсілась на дві рівні частини.

Батько склав докупи клинці і поклав до них молот і киянку.

Одну половину соснової колоди батько відсунув на пару кроків.

— Принеси з козуба кілки!

Кілки, довжиною, може, ліктів із півтора, були добре заточені і відполіровані, як і клини для розпускання колод.

Тими кілками батько закріпив колоду на одному місці. І заходився вже від неї відщеплювати дошки. Кожна товщиною із Ількових пальців чотири. А, може, трохи менше.

Поки батько трудився над колодою, а Ілько займався корою та живицею, берег Почайни ожив. Ілько краєм ока бачив, як знизу, від гирла По-чайни, під вітрилом зайшла велика крутобока лодія-набойна. Набойна без роботи веслярів, тільки під одним ледь напнутим вітрилом сунеться проти течії. А в самій набойні люди стоять і з ними кінь стоїть! Ось причалила-притислась набойна до нового притиску. Зразу її припнули линвами до притиску. Вискочило кілька чоловіків і спустили з притиску широкий дощатий пліт до лодії. Щось вони загукали і руками замахали

до людей у набойні. Звідтіль полетіли на поміст линви. Зразу ж перші за них потягли.

— Тату, дивіться, он із набойни коня тягнуть! Батько опустив молота і зиркнув з-під руки.

— Проти сонця погано видно... Якоїсь темної масті той кінь. Може, вороний. Може, темно-гнідий...

— Тату, чого його линвами вгору на притиск тягнуть та ще й підштовхують?!

— Бо кінь не годен на крутий схил піднятись. У нього задні ноги важчі. Коли він іде вгору, то вони його назад тягнуть. А як стрімко вгору би пішов, то важкий круп і стегна перекинули його вниз! От! Якби коні могли вгору по київських валах видертися, то Києва вже і не було б!...

— Як то так?!

— А так, синку! Бо в оту сатанинську п'ятницю чотирнадцять років тому, як чума, впав на нас хан Боняк. Пес половецький, шолудивий! Села на піску від Дніпра попалив! Людей порубав! Інших у рабство забрав. Печери святі обдер. Монастир тюпалив. Братію порубав. Добігли його пси під вали самого нашого Стовп'я. Але не змогли його криваві вершники видертись на вал!!! Слава Богу, що не дав він свині роги, а коневі — лазити по валах... Диви, вже де сонце! Ходімо обідати.

Ілько прихопив вузлик із наїдком, і вони пішли у затінок, якраз під комору торгівця лісом. Сіли на піску просто і прихилилися до товстенної палі, що підпирала комору.

Батько витяг із полотняного вузлика горщики-двійнята. Вони так вправно виліплені, що кожен для окремої їжі. А ручка в них одна, щоб було зручно нести. В одному горщику — густа пшоняна каша. Щедро

помащена густою конопляною олією. У другому горщику — кисляк. Пісний. Але в спекотну погоду дуже смакує і вгамовує спрагу. Ще у вузлик мати поклала рум'яний корж. І редьку білу, і зелені огірочки. Батько витяг із піхв ножа, що завжди висів у нього на поясі, і вправними рухами зрізав зелену пуп'янисту шкірку. І запах пішов від огірочків такої свіжості, що Ілько аж носом потяг від вдоволення. Батько розрізав огірочки, поклав на полотно. Дістав із калити малесеньку коробочку, плетену із соснових корінців. Відкрив її і посипав з неї огірочки дрібною сірою сіллю. Бо в Києві були тоді такі часи, що найдорожчим товаром стала сіль.

Батько потер половинки. Одну собі, другу — Ількові. їжа з огірків ніяка, а от задоволення справжнє. Редьку теж враз упорали з великою охотою, прикурюючи по шматочку коржа. І запили все кисляком.

Тим часом і в заплаві Почайни, де споряджали нові човни, і на тому березі іногородні холопи-веслярі та подільська голота заходились обідати.

Купець із прикажчиком спустились униз — ішли обідати до себе в садибу за сторожовою вежею. Правда, торговець деревом не втримався і спинився, щоб оглянути батькову роботу. Уважно оглянув все і наставив пальця на свого прикажчика:

— Бачиш, який порядок? Усі знаряддя — в козубі. Кора, до скіпочки, в купу складена. Бо це майстер, вільний чоловік. А холопу байдуже. Він, як свиня, навколо себе смітить. Тому над холопом треба завжди батога тримати і пильнувати його працю! Зрозумів? Запам'ятав?

А його прикажчик тільки головою кивав та пригинався в поклоні. І вони обоє попрямували до брами глибочицької. Купець виставив уперед бороду і черево. Прикажчик — півкроку позаду. Витяг уперед шию і вивернув голову, немов хотів зазирнути в очі хазяїну.

— Синку! Я трохи покуняю. Ти піди та помий горщики й ложки он з водотоку, що з-під валу вливається в Почайну. Там вода джерельна.

І батько насунув на очі шапку та враз заснув. Ілько побрів по розпеченому брудному піску до водотоку. На тім березі Почайни холопи-веслярі іногородні не тільки юшку сьорбали з великого казана, а й бражку пригубили. Бо хтось із них у кугички свистів, хтось палицею по сковороді вибивав, а хтось і пісню загорлав.

До водотоку з другого боку підійшов літній чоловік набрати води в неполив'яний пузатий глек.

— І ото по такій спекоті ще й пісні співати! Гуляє голота!

— Так, господине, — чемно погодився Ілько. — їм же немає чого робити: своїх хазяїв-купців чекають...

— Молодець, хлопчику! Яко дорослий розважаєш. Але ось тільки на Торжищі домовляться про ціну з іншими купцями, то буде холопам роботи. І зерно принести з торжища, і на струги повантажити. А там будуть проти течії гребти, що хребти їм тріщатимуть. Жили собі пообривають, поки збіжжя до Риги та Смоленська доставлять. Пекельна робота — гребти проти течії!

~^Так, господине, — чемно погодився Ілько і продовжував відмивати горщики.

А чоловік поставив собі на плече здоровенного пузатого глека та й пішов до гурту веслярів, що сиділи біля вогнища нижче по течії Початій.

Як повернувся Ілько з чистим посудом до затінку під коморою, то батько спитав його, наче й не дрімав:

— Бачив, який водогін справний? А помітив, що три дірки зроблені і закриті чопами? І що всі дірки різні? І чіп, як відкрив, то не треба в руці тримати. Бо чіп на мотузці висить.

— Ага, тату! Хтось до-обре все придумав!

— Не хтось, синку! То наш дідусь спорядив усе сам! Якби не було цього водогону, то не було б ні тебе, ні мене.

— Чому?!

— А тому, що колись і наш дід був молодим, гарним і веселим парубком. Добрий був проноза і заводіяка. Я сам чув, як дуже старі люди про ті далекі часи згадували. Все наш дідусь тоді влаштовував якісь забави з гульбою, ігрищами, боротьбою та й бійками. Траплялось!.. На всю Па-синчу Бесіду навіть славився!...

— То дідусь наш не завжди під Хоревицею жив?

— Та ні, жив у самім тому краю Подолу, за Ручаєм, за Пасинчою Бесідою. Отам і влаштовував з хлопцями ігрища та гульбища. І люди не йняли віри, що він буде добрим хазяїном. Бо йому вже давно був час одружуватися, а він все гуляв і гуляв...

— Як наш Микита? — вихопився Ілько.

— Е-ее, синку, ти ще малий, щоб до когось мірку міряти... Ти краще слухай! І сталося так, що уподобав він собі одну красну дівку, тобто нашу покійну бабусю, царство їй небесне! І дуже хотів її взяти собі за жінку. Та її батько — значить, мій дід — сказав нашому дідові, що він віддасть свою дочку за нашого дідуся, якщо той доведе, що справді може добре працювати, а не лише влаштовувати веремії. Тоді наш дід попрохав своїх друзів допомогти йому. Вони всі скинулись і купили найкращі дубові колоди. Вистояні, висушені.

А далі наш дід від Великодня до Покрови розколював, випалював, видобував і підганяв колоди, щоб вийшли добрі рури для водогону. Його друзі хотіли йому допомогти. Бо всі вони були чи теслями, а чи лодійниками. І то добре знали сокиру і тесло. І всі вони були в однім приході церковнім. Але він затявся: "Ні! Я маю довести її батькові, що все один можу спорудити!". І він, дійсно, сам-один зробив усі колоди-рури. Ну а вже прокладати їх від джерел йому громада допомагала. Отак наш дід і слави від людей зажив, і дружину собі виборов!.. А тепер, синку, ходімо працювати. Воно, звичайно, ще спека. Треба було б ще відпочити. Але роботи ще гай-гай!

Тепер батько шнуром, натертим вугіллям, з Ільковою допомогою відбив уздовж плахи рівні смуги. Далі рівнесенько по тих смугах долотом понадбивав неглибокі дірки. У ті дірки вставив усі свої п'ять довгих залізних клинців. Ходив від одного до другого і розмірено вдаряв замашною киянкою. Коли кілки занурились майже до голівок, дерево затріщало, зарипіло, і з легким ніби стогоном осіла на пісок готова дошка.

Батько з одного боку висмикнув із землі дубові кілки і відтяг свіжу дошку.

А сонце пекло на всю силу і не збиралося пом'якшувати свої промені. Запах розігрітої живиці просто залив усе довкола. І здавалось Ількові, що вони не на березі Почайни, а десь у Пущі-Водиці, в сосновім бору.

Ту частину плахи, що лишилась на місці, батько знову закріпив дубовими кілками.

— Тату! Я ваш урок виконав: живицю позбирав, загорнув у бересту, ув'язав верболозом. Що тепер?

— Візьми з козуба скобелку та потихеньку з однієї тієї плахи здирай мезгу. Якщо потягнеться смугою, облиш скобелку і намотуй мезгу в

клубок. Як ото липове лико змотують. Дивись, щоб пісок на неї не налипав! І в пісок не впусти! І не квапся та не дери щосили.

— А для чого нам мезга? Хіба з неї щось можна виплести?

— На речі мезга не йде, а спожити її можна і людині, і скотині. У голод мезгу сушать, товчуть і додають у борошно. Ну, в Києві голоду давно не було, то про мезгу й не згадують. А от у Новгороді щоразу з урожаєм біда. То в них спекота все збіжжя спалить, то дощі вигноять. Вони про мезгу, меншії люди, і не забувають...

— А нам чого вона?..

— У нас Лиска взимку поїсть, якщо мезгу з ячменем потовкти і запарити.

Поки батько відколював від плахи наступну дошку, Ілько вичуху-вав опуклість другої плахи. І намотав здоровенний клубок мезги. Здер кору з верболозу і добре ним умотав клубок пахучої мезги.

— Славна робота, синку! Можеш трохи погуляти. А тоді поскладай та пов'яжи кору в невеликі паки.

— Я піду скупаюсь. Можна?

— Тільки далеко не відпливай. Щоб бачив мене. Як махну рукою, то щоб зразу вертався. Добре?

Ілько весело пострибав розпеченим піском до води, на ходу звільняючись від штанів і сорочки. Але пірнати з розгону не став. Може, там якісь гострі корчі під водою приховалися? Чи якийсь стовбур із гострим суччям лежить? "На воді будь обережним!" — повчав старший брат Микита. І всі знали, що найбільший відчайдух і хитрун на всьому

правому березі Глибочиці — то Микита. Якщо він так застерігає, то нема чого його словами легковажити.

Вода була, наче парне молоко!

Ілько забрів у воду по твердому піску. Але враз дно пішло в нього з-під ніг. А по литках вдарило холодним струменем підводне джерело. Ілько рвонувся вперед, провалюючись грудьми у верхній шар теплої води. І щосили загрібаючи руками та б'ючи ногами, поплив на середину Почайни. Тут і в глибині, якщо спустити ноги, вода була претепла!

Хлопчик на мить спинився, загрібаючи руками в один бік, почав крутитись на місці. Обдивлявся на всі боки. На правому березі Почайни, якщо дивитись із самої води, височіли спочатку ряди нових і старих притисків — причалів. А коло них припнуті гостроносі лодії, низькобокі струги, кілька стрімкобоких бойових княжих насадів. Ніде жодного вільного місця біля насадів не було. Ба, он навіть біля головної Подільської брами берлина причалила до вже причаленої до притиску лодії. Щоб розвантажити її, перекинули з другої на першу дві широченні дошки-сходні. По тих дошках-сходнях носії тягали якісь важкі кулі та складали на поміст притиску. Ілько здогадався, що то, певно, привезли збіжжя десь із Канева чи Переяслава на знамените Торжище. Бо ж головна брама (із двома вежами по боках) — Подільська — з'єднується прямою вулицею з Торжищем. А хто головний на Торжищі? Та ж торгівці збіжжям. Он вони яку церкву зрубали — Успіння Богородиці! На дев'ять верхів! Тільки з води церкву Богородиці не видно. Бо хоч вона й найбільша та найвища на Подолі, її від Ілька закривають притиски із припнутими судами, вали зі стовп'ям і оборонні сторожові вежі. Це вже давно Ілько помітив: якщо перед тобою близько якась річ невелика, то вона геть затуляє собою річ велику, проте далеку. А якщо відійти від меншої подалі, то буде видно і малу річ, і велику. Але то було на твердій рівній землі. А от цікаво, як воно буде на воді? Так само, як і на землі?

І хлопчик вирішив відплисти подалі, щоб притиски та судна стали меншими. Може, тоді за ними відкриється Успенська церква?

Ілько бадьоро поплив до лівого берега Почайни. Якраз виплив на вільне місце між смоленськими стругами.

Ось його ноги торкнулись дна. Але ніяких холодних ключів не відчувалося. Тепла-теплісінька вода лагідно обтікала легенькими струменями тіло. Дно поволі підвищувалось. І коли Ілько ступив по ньому, то раптом наступив на щось, схоже на здоровенну варьоху. Що було неглибоко, то Ілько просто присів під воду і вийняв з-під ноги здоровенну скойку. Випростався і ще ступив до берега. Що тут було тепло і неглибоко, то Ілько сів, щоб тільки голова підносилась над водою. І побачив, що й на воді, як і на твердому: якщо відійти чи відплисти подалі від невеликих речей, то вони вже не застуватимуть великі речі.

Тепер від площини води Ілько бачив усе. І судна біля притисків, і подільські брами, й оборонний вал, і Стовп'я на ньому, і стіни-городні на схилі, і сторожові вежі.

За тим оборонним пасом Подолу виднілись і верхи церков. А найбільша і найвища над ними — багатобанна Успіння Богородиці. її верхи мали аж три заломи, чого жодна інша церква на Подолі не мала!

Сонце вже перейшло на західну сторону небесної бані й поволі, геть непомітно почало знижуватись. Але смажило все одно з усією силою.

Ілько обернувся назад — над розпеченим піском острова склилося повітря. І відбиття сонячних променів просто різало очі. Хлопчик знову повернувся обличчям до Подолу і до Гори.

Світло падало навскісно до київських гір. І золотило їх по абрисах лише з південного боку, навіть із південного заходу. Всі подробиці будівель і споруд Гори затягло пеленою блакитної тіні. Все, що бачив Ілько на тому боці, видавалося йому смугами.

Перша смуга, більш золотава, ніж блакитна, — правий берег Почайни з притисками і незліченними суднами.

Друга смуга — подільські Стовп'я на валу, вежі та брами із нависаючими заборолами і гострими верхами. Ця смуга була блакитно-срібляста, навіть фіолетова в затінку.

За нею йшла смуга темно-сіра, зі спалахами блакиті й рожевими латками — то дахи подільських садиб, комор, церков, дзвіниць та багатих купецьких хоромин. Але особливо посеред Подолу виділялась церква Богородиці. О дев'яти верхах із заломами, що стрімко, ніби шоломом, підносились угору. її збоку, наче золотий візерунок на паволоці, обмальовувала тонка золота риса від променів пополудневого сонця.

І найширша була смуга, що смарагдово-блакитним маревом зводилась над Подолом. Це — Гора. Там височіють найкращі храми землі київської, найпрекрасніші палаци князів і сильників, там найвищі вежі та найкращі стіни-городні. Бо Київ — град престольний! Блакитна тінь оповила все серпанком. Все зрівняла, зробила наче все пласким. Із того легкого-легкого блакитно-фіалкового пасу височіли ніби три шоломи богатирські. То були найбільші дерев'яні ворота — Подільські. Аж на три заломи їхня вежа. За ними одразу праворуч — головна баня Десятинної церкви. І ліворуч від Подільської брами — гострий трикутник даху Ольжиного палацу.

Ілько роздивлявся на красу Подолу та Гори, а тим часом пообідня Почайна стала наповнюватися рухом. На лівому березі, вище в затоці, гупали сокири і великі тесла — споряджали швидку стругу. Туди й сюди плесом сновигали довбанки, човни та поволі повзли вантажні струги.

Не лишилося того спокою, що був уранці. Знизу, від гирла Почайни, швидко, наче за нею хтось гнався, пройшла велика лодія-набойна. І

спинилася проти Глибочицької брами. Тієї самої, якою вони пройшли до притисків. Із брами виїхала кола з височенним плетеним кошелем.

По здоровій строкатій кобилі Ілько одразу впізнав сусіда — візника Стефана. Бо перша садиба від них навкіс через шлях — то його, Стефана, володіння. У нього ворота широкі на дві стулки. Над ворітьми — дашок. Бо візник Стефан має два вози-коли та двох коней. Він купцям та ремісникам-майстрам на тих колах разом із сином возить усякий товар і речі. І ще Стефан — церковний староста при церкві на Житньому торжку. Його садиба міцним парканом обнесена. То Ільків батько та брат Михайло спорядили такий паркан! Закопали добрячі дубові стовпи. Видовбали в них пази. І в ті пази забили товстенні дошки. Ще голуб'ятня в них стоїть на високих стовпах. Просто як дзвіниця. її здалеку видно. То голубами забавляється Стефанів старший син. Голуб'ятню робив середульший Ільків брат — Михайло. Дідусь казав, що робота чиста, справна. Але в Михайла до теслярства душа якась млява.

Тут Ілько повернув голову і побачив, що біля його лахів стрибають одразу аж три ворони! І намагаються щось видобути з-під одягу. "Та вони ж хочуть моїх жуків-музик поцупити!" — враз зрозумів Ілько. І, як ошпарений, кинувся вперед. Поспішав з усіх сил! Та загрібати було важко, бо в одній руці затис здоровенну скойку. Та й течія, чим ближче він підпливав до правого берега, ставала сильніша та зносила його вниз.

А тут ще під якийсь човен він ледь не потрапив! Весла пронеслись над його головою. Ще й веслярі страшенно його вилаяли, що він у них попід ногами теліпається.

Але він нічого їм не відповів — треба швидше дістатись до берега і прогнати ворон.

Та хоч як поспішав Ілько, врятувати очеретину йому не вдалось. Коли він уже біг, спотикаючись, по піску до одягу, одна ворона висмикнула з-

під штанів очеретину і низько полетіла над водою. Дві інші кинулись за нею, намагаючись відібрати здобич.

Ілько роз'ярився від люті! Адже він так хотів показати Іванкові та іншим хлопцям тих жуків вусачів-музик!

Спересердя Ілько вгатив черепашкою об кривий сосновий стовбур, який чомусь лежав наполовину у воді, наполовину — на піску. Скойки черепашки розбились, і відкрилась її оранжево-рожева м'якоть.

Ілько вдяг штани, добре обкрутив очкур і запхав чопик в петлю на штанях. Вирівнюючи очкура, повертався навколо, щоб плечі, спина і груди обсохли під палючими променями. І побачив, що ці чортові ворони знову з'явились неподалік. І почали боком, боком підскакуючи наближатися до розбитої черепашки.

Такого нахабства Ілько вже не міг стерпіти! Схопив невелику глиняну грудку і, не цілячись, щосили жбурнув у найближчого птаха. Певно тому, що намагався якнайшвидше вдарити ворону, удар був несильний. Але ворону таки збив з ніг. І вона одразу ж підскочила, відчайдушно каркаючи. І швидко полетіла геть.

За нею інші підстрибнули і знялись на крило.

— Ільку! — Покликав батько. — Ану облиш ворони ганяти! Піди краще подивися, що там біля Глибочицьких воріт діється?

— Ви, батьку, про Стефана?

— Авжеж!

— Я — зараз!

Але озирнувся Ілько. Всі три ворони знову бочком наближались до розбитих скойок черепашки.

Тоді Ілько вирішив краще кинути черепашку рибам у воду, ніж її м'якоть з'їдять ворони. "Риби хоч з'їдять, так виростуть, і потім їх можна вловити і засмажити. А ворону?.."

Піднімаючи розбиту черепашку, він раптом відчув, як зі слизької м'якоті йому на долоню наче біб викотився.

Хлопчик переклав потрощену скойку в другу руку і подивився на те, що в нього лишилось на долоні. А це виявилася велика намистина, як яєчко, округла, рівненька. Один кінчик тупіший, другий — гостріший! І дивного кольору: якогось сріблясто-золотавого! І слів не підбереш, щоб точно назвати, якого вона кольору була!

Ілько поколупав її нігтем — тверда, наче скляна. Але от світилась ізсередини. А от скло так не світиться, це точно.

Ілько поклав розбиту скойку до ніг, щоб нахаби-ворони не схопили. Та й почав катати ту намистину на долоні. Тільки тоді збагнув, що в ній нема дірочки для нитки! І з кожним рухом по долоні та дивна намистина спалахувала все новим і новим відтінком то золотавого, то сріблястого.

Ілько не міг відвести очей від намистини.

— Ілько-оооо! — Долинуло до нього. — Я тобі що загадав?

— Тату! Я таку намистину знайшов! Вона вся світиться! Я вам її принесу

— Іди, куди тобі сказано! Потім покажеш.

Ілько злякався сердитого батькового голосу та чимшвидше побіг до Глибочицьких воріт. У лівій руці він так затис намистину, що йому аж пальці стерпли.

Біля Глибочицької брами на березі стояв віз-кола із височенним плетеним кошелем. Із того лозового кошеля вантажники обережно виймали величезні корчаги. Та й несли їх до великої купецької лодії з широкими нашитими боками. Там, у самім човні, теж стояли носії. І вони обережно вкладали корчаги боком на солом'яну підстилку. Обережно закривали згори сіном, а тоді — шаром соломи. При возі стояв високий чоловік у вишиваній сорочці. Ніби буденна сорочка, а вишита, як святкова. Здоровенну кобилу він пригощав чимось зі своєї широкої долоні.

Сьогодні в нього, як і в усіх на Хоревиці, будній день. Та Стефан завжди в чистій вишиваній сорочці, рудих вовняних штанях і справних чоботях. Тільки дьогтю він на них не шкодує. Де з'являється візник Стефан, там одразу дьогтем за версту несе. Ось що в Стефана ще дивне: візник, а ні батога, ні ванди* в нього нема. Ількові давно кортіло про це взнати. Зрештою, він не втерпів і спитав у візника Стефана, чому його син з вузлова-ним батогом править конем, а в нього навіть хворостини нема.

Візник Стефан огладив довгі вуса і коротку бороду і вирік, піднявши вгору палець:

— Сказано давно, і то мудрими людьми: жінкою та конем найкраще правити словом! Але хто ж це розуміє? От!

Ілько з такого пояснення нічого не зрозумів, але ще випитувати не наважився. Негоже дорослим .понад міру докучати.

Ще біля воза тупцював чорнявий чоловік і доглядав, як із плетеного кошеля носії виймають здоровенні глеки-корчаги. Горло в них вузьке, а дно гостре. На землі корчаги не встоять, тому їх вкопують у землю

сторчма. А коли перевозять порожні, то на боці, а для повних роблять дерев'яні стійки.

Цього чорнявого чоловіка Ілько бачив уперше. Риси лиця в нього якісь гострі, лице пласке, а ніс видається, мов хижий дзьоб. Але найдивніша в нього... потилиця. її, власне, нема, така вона пласка, а голова витяглась угору, як гусяче яйце.

* Ванда — довгий нагай

Цей чорнявий перегукувався з рудим чоловіком. Той стояв біля щогли посеред лодії. Цього Ілько одразу впізнав. То ж знаменитий кор-чажник Василь. Він робить найбільші та найкращі корчаги на Гончарах. Йому навіть із княжого двору замовляли корчаги на мед та на олію. А ще йому від князя замовили голосники* для нової Михайлівської церкви.

Стоячи біля щогли, гострим словом, криком, помахами обох рук він керував носіями. Щоб вони гарливо, ряд за рядом пакували в лодії новенькі, дзвінкі корчаги.

— Добрий день вам, господине Стефане! — Привітався Ілько, коли погляд візника спинився на хлопцеві.

— А що ти тут робиш на чужому кінці?

— Батькові допомагаю. Он він, бачите, за коморою на палях? "Смолку" розпускає на дошки.

Стефан перегнувся з-за своєї рябої кобили і подивився на купецьку комору.

— І багато вже дощок розпустив?

— Ось! — Ілько підняв правицю і розчепірив пальці. Потім ще викинув три пальці.

— Тобто вісім?

— Ага.

— А чого це ти мені все на одній руці показуєш?

— Бо в мене в лівім кулаку намистина. Тільки ще без дірочки.

— Ану покажи!

Ілько підійшов упритул до візника Стефана і розчепірив пальці.

Візник Стефан нічого не сказав. Мовчав. Ількові мовчанка здалася дивною, і він підняв очі. Побачив: у візника поволі розкриваються вуста, але він наче не може говорити. А очі в нього, здається, вилізуть із глазниць.

Потім нараз візник струсонув головою і різко озирнувся на всі боки. Вдивлявся і намагався зрозуміти: а чи не бачив хто цієї "намистинки" Ількової?

Але жодна жива душа в їхній бік не дивилася і не прислуховувалася. Візник взяв однією рукою за зап'ястя лівої Ількової руки, а другою обережно стулив йому пальці над "намистиною".

— Де ти її взяв? — Прошелестів візник над головою малого, а сам повів головою на різні боки, ніби боячись, що їх хтось почує чи підгледить.

* Голосники — глечики, які вбудовувалися в стіну храму для покращення акустики.

Проте все було, як і раніше. Ніхто не звертав на них уваги. Кожен робив свою справу. Чорнявий керував носіями біля возу, гончар Василь дорікав вантажникам на лодії.

Через браму заходили і виходили люди з різним вантажем.

Біля липових колод, заготовок для човнів-довбанок, череватий торговець лісом сперечався із худими почайнинськими рибалками.

— Я отуди переплив на острів, — малий показав стиснутим кулаком. — Ступив на дно і ледь не порізав ногу об черепашку. Пірнув за нею. А вона отакенна! Наче на мотику схожа і вся крива, якась горбата. Поки я був на тім боці, ворони вкрали моїх жуків. Знаєте, вони такі рипучі і з отакенними вусами...

— Ти, хлопче, кажи мені про неї! — Знов озираючись, із напругою прошепотів візник. — І го-во-ри ти-хі-ше!

— Я не встиг у ворони відбити жуків. Тому зі злості вдарив скойкою об стовбур. Вона трісла. Ну, я хотів викинути її рибам. Аж тут з неї викотилась мені на руку оця... намистина.

— Батько бачив твою на-мис-ти-ну? Чи ще хтось?

— Ні. Ще ні, не бачив. І ніхто не бачив. Тільки ви, господине Стефане.

— Тоді стій тихо і мовчи. І дивись, чи до нас хто не підходить! — Тихо, але з неймовірним притиском наказав візник Стефан. — Я зараз!

І він ступив до передка коли, занурив руку під плетений кошіль і витяг пасмо тонкого шовковистого лика. Скрутив його вправно, зробив петлі посередині, затяг їх. І вийшла ніби малесенька торбинка.

— Обережно пхай її сюди! — Шепотів-сичав візник.

І хлопчик посунув у "торбинку" дивну золотаву "намистину".

Після того Ільків сусіда вийняв із піхв свого великого ножа. І прего-стрим лезом зрізав лико з обох боків до тонкої вервечки. Зав'язав кінці. І вийшла ніби ладунка на шворці. Візник надяг її через голову Ількові й опустив за пазуху.

— А що воно таке? — Вже так, як і візник Стефан, прошепотів Ілько і тицьнув себе пальцем в груди.

— Мов-чи! Ось тільки поставлю гальма під колеса і все тобі скажу! — Прошепотів візник.

Візник із передка коли витяг дві мережані різьбою колодки, наче на чобіт схожі. Він одну підсунув під переднє колесо воза. Другу — під заднє. І звернувся до чорнявого чоловіка:

— ЗахарковичуІ Ви тут удвох із Василем порайтесь. А мені треба на хвилю відійти... Ходімо, сусіде!

Коли вони відійшли на кроків сто, візник спитав малого, притишивши голос:

— Ти бачив перлини і самоцвіти?

— Отам у Богородиці на Торжищі^ Бачив здалеку, як вони сяють. А зблизька не бачив.

— Так ото, славний мій сусіде, ти знайшов превелику річкову пер-ли-ну! Це справжній скарб! Тому треба мовчати... — Візник замовк і озирнувся — і нікому і словом не про-хо-пи-тись! Нікому!

— Чо-оому?! — У тон візникові з притиском зашепотів Ілько.

— Бо чим скарб дорогоцінніший, тим більше коло нього буде і небезпеки... Чого князі весь час один з одним б'ються? Бо кожен князь хоче заволодіти чужими скарбами. Якщо у когось є скарб, то лихі люди, таті*-злодії, хочуть його викрасти. А князі та володарі — просто відібрати!

— Чому?

— Бо так повелося від початку віку. Від братів Каїна та Авеля. В Авеля було добро, бо він працював. А брат його Каїн позаздрив йому і вбив його! Всі біди від людської жадоби і заздрості. Бо де скарб, там з'являється диявол і підбурює людей до заздрості. І не тільки князів та злодіїв, а й хороших людей.

— Чому?

— Чому-чому... Ти от краще послухай. У Печерах, як тебе ще не було на світі, було двоє добрих ченців. Мали між собою велику приязнь. Один з них ще у світі був великим багатієм. А другий до монастиря був бідняком. Але в монастирі обидва були бідні. Бо багатий роздав убогим і калікам все своє злато-срібло. І бідний прийшов бідним в монастир в Печери. Вони обоє служили братії, але колишній багач жив за стіною в печері.

Одного разу пішли страшні дощі. І печера в одному місці обвалилась. Багатий взяв лопату і почав лагодити печеру. І раптом викопав скриню із золотом. То було варязьке золото. Бо печера була варязька. Колись у ній ховались розбійники-варяги. Вони грабували купців-гостей на Дніпрі.

* Тать — розбійник

І позаздрив багатому його бідний товариш. Мислив собі так: "І в світі ти, друже, був при сріблі-златі, і в монастирі ти озолотився!". Бо так його почала заздрість мучити.

А багатий товариш подумав: "Треба сховати золото і забути про нього назавжди. Бо від нього зло і спокуса!". Так йому свята віра підказала. І він пішов, пішов у глибину печери. І десь там закопав скриню. Бо там є такі ходи довгі, що можна під Дніпром на той берег вийти. Але ті ходи знають тільки найстарші ченці.

І так глибоко закопав багатий товариш, що потім не міг згадати. А місце він не позначив.

А сатана тим часом почав підбивати бідного монаха. Каже той багатому товаришу: "Ходімо, подивимось, чи срібло-злато на місці?". А багатий йому й каже: "І не проси! Не хочу й знати і пам'ятати, де я ту золоту скриню закопав". І тоді від заздрості та від злості, що багатий товариш не хоче йому показати скарб, побіг бідний товариш до одного княжого радника. Сказав він княжому чоловіку, що його товариш знайшов скарб — золоту скриню! Та сховав у глибокій печері. Певно, хоче забрати все золото і втекти з монастиря, щоб жити в розкошах.

І тоді той радник — а чоловік він був лихий від народження, злий і підступний — побіг до свого князя. А князем йому був Мстислав, син нашого князя Святополка...

Тут якраз на цих словах візник і малий обминули комору торгівця лісом. І підійшли до Ількового батька, який вже від другої колоди од-щепив дошку.

— Бог поміч вам, сусіде! — Привітався поважно візник. — Є до вас дуже нагальна справа, вибачайте, що так зразу оце все кажу.

— То кажіть, дорогий сусіде!

— Е ні, треба подалі відійти. Щоб чуже вухо не почуло.

— Чого це так раптом? — Здивувався батько. Візник ступив упритул, озирнувся і прошепотів:

— Бо ви у великій небезпеці!

Тут і батько почав озиратись на всі боки.

— Та не крутіть головою, сусіде. Бо, не дай Бог, ще щось запідозрять! — Сичав візник.

Батько кивнув, і вони втрьох пішли до урізу води. Там якраз лежала здоровенна колода соснова. Наполовину застрягла в піску. Друга половина — у воді. Певно, ще в повінь її принесло і добре присипало піском.

Посідали на ту колоду.

— Ану, хлопче, показуй батькові свій скарб! — І візник зняв з Ількової шиї ликову "ладунку" і подав її теслі.

Батько очі не вирячив, рота мовчки не розкривав. Але зблід до сірого, витер рясний піт, що одразу окропив його чоло і перенісся, і глаз-ниці. Хотів помацати перлину пучкою, але візник рвучко схопив його за руку:

— Не торкайте: у вас руки в свіжій живиці.

— Де ти її взяв?

— Із черепашки випала на долоню.

— Це з тієї, що ворони дзьобали?

— Ага.

— То що ж тепер робити? — Зніяковіло спитав батько у візника.

— Перш за все — мовчіть. Добре подумайте. Якщо задумаєте продавати, то золотарям-вірменам чи хазарам продавайте на Подолі. На Гору не ходіть. Ці, наші подільські, куплять і мовчатимуть. А вам тільки цього й треба.

Батько мовчки кивнув головою, розв'язав калиту на поясі та обережно туди вклав Ількову "ладунку".

— Ось що, синку. Щоб не забрали у нас скарбу, то нехай він буде в мене. І мовчи! Бо як ляпнеш язиком де... Ні! Не хочу й думати про таке!

— Ви, сусіде, про біду не думайте. А краще думайте, як і що з ним зробити.

— Ваша правда. Спасибі за слово. От... Чи не могли б ви, сусіде, вивезти мої дошки?

— Та мені ж не до себе, а на Гончарі. Ще раз по корчаги.

— Ну, то скиньте їх, як місток переїдете. Там їх ніхто не поцупить.

— Згода, сусіде! З вас — могорич!

— Могоричем тут не обійдемося. — Скрушно почухав батько потилицю. — Завжди якась пригода на мою голову.

— Не переймайтеся! Бог не видасть — свиня не з'їсть!

— Ілько! — Наказав батько. — Ти отут пильнуй біля дерева. А я віднесу дошки до коли.

Батько підхопив довгу дошку на плече і просто побіг до Стефаново-го воза-коли.

А там вже гончар Василь скінчив свої справи на лодії та підійшов до воза і щось там із чорнявим вирішував.

Батько підтюпцем біг із дошкою на плечі. Дошка вигиналась, ніби то два рудих крила, і батько махає, здається, хоче злетіти вгору.

А мудрий візник Стефан ішов помаленьку-потихеньку. Давав батькові змогу ще одну дошку принести до воза, поки гончар Василь та торговець Захаркович не загадають йому знов їхати по корчаги на Гончарі.

Але склалося все якнайкраще. Захаркович і Василь про щось посперечались і знову спустилися до лодії. І там ще продовжували щось голосно з'ясовувати. Тому батько зміг і третю дошку принести і покласти на воза. Що дошки були довгі, то вони ледь не наполовину стирчали вгору навскіс із кошеля.

Після третьої дошки батько важко дихав і подолом сорочки, зігнувшись, втирав мокре обличчя.

— Тату, я поїду з дошками. Можна? Посуд віднесу і в'язку кори. От!

— Добре. Тільки дивись не барись. Останні дошки треба до сутінків перенести.

Ілько схопив вузлик і побіг до Стефанової коли. Встиг своєчасно, бо ні гончар Василь, ні Захаркович ще не повернулися від води: вони там гуторили із носіями та веслярами.

— Господине Стефане! — Вклонившися, підступив Ілько. — А що було далі?

— Погано було. Я того ірода не раз бачив. На Торжищі тобто. Отакий пес — на всіх зирить. Ніби шукає, кого б схопити і замордувати!..

От він одразу потяг того бідного товариша до князя Мстислава. Все знов оповів. Князь питає: "Яку долю собі хочеш?". Чернець-заздрісник і каже: "Мені нічого не треба. Я бідним був у миру, бідним буду і в монастирі. Золото все тобі, бо ти — князь". Князь тоді питає: "А як він не признається, де сховав золото?". Чернець-зрадник каже: "Ви його налякайте муками". А як він не злякається?" — каже князь. "Тоді примучте його тортурами. Він болю боїться. Я з ним в одній келії три роки жив. Я його вади добре знаю!" І знову, востаннє питається його князь Свято-полчич: "Може, ти золота не хочеш. Але, може, ти хочеш чого іншого?". Чернець-зрадник знову князю повторює: "Хочу тобі, князю, прислужитися". І наказав тоді князь Мстислав Святополчич своїм душогубам привести до нього багатого товариша, колишнього купця. Слуги Мстиславові, яко таті, яко розбійники вдерлися несподівано до Варязької печери і схопили невинного чоловіка. Ніхто і не бачив, і не чув, бо Варязька печера — поза стінами Великого монастиря. Потягли ченця до князя темної ночі. Просто у поварню. Сидить князь на кріслі. А багатого товариша поставили перед ним. Князь йому лагідно каже, бо був у веселім хмелю: "То ти правда варязький великий скарб відкопав? Цей скарб нам належить, Рюриковичам. Бо якщо ти не віддаєш, то знай, що його утаїв од Віщого Олега його варяг-тіун Хакон Рудий! Від того часу шукали ту скриню всі, кому не ліньки. А от тобі випало щастя знайти. Послужи добру службу своїм князям — мені і батьку моєму Святополку! Будеш мати від мене і батька мого велику честь і повагу. Або попом поставлю тебе у своїй церкві, або виділю тобі частину із золотого скарбу. І володітимеш ним по закону, ні від кого не криючись". А чернець йому каже: "Я вільний від усякого срібла-злата. Це ви, володарі — все добро собі загарбати!". Сильно розлютився князь і наказав закувати його в ланцюги. І тримати його в льоху три дні без води і хліба. Потім знову повели на допит. Знову питає Мстислав, де чернець закопав варязький

скарб. Чернець знову відказує: "Не пам'ятаю, де закопав скарб. Не пам'ятаю". Як роз'яриться князь! Наказав бити ченця смертним боєм. Пішла ченцеві кров ротом і носом і з рук побитих. А він їм — ні слова. Роз'ятрився князь ще дужче. Наказав у поварні в кабиці розвести вогонь і ченця над кабицею повісити. Дим стовпом валить із кабиці, вогонь горить. А чернець їм рече спокійно геть: "Це вас сатана в гріх златолюбства заманив. Я від цього вільний! Я сказав собі: "Забудь, де ти сховав злато!". І я забув. Бо на мене благодать зійшла. Я навіть не міг розповісти своєму товаришу, куди я поніс скриню. І дякую і славлю за це Всевишнього!". "Ну, це ти брешеш!" — Роз'ярився до нестями князь. Був він вельми від вина обісілий. "Зараз ми тобі приведемо твого товариша. Він викриє твою брехню!". І він заревів, яко бугай, на своїх псів-холопів...

Та не встиг візник Стефан переповісти княжі слова, як підійшов гончар Василь.

— Ну, куме, поїхали по корчаги. Захаркович хоче ще сьогодні все спакувати. Щоб завтра, зразу о півнях, вирушити в дорогу... А це що за дошки? — Враз занепокоївся гончар Василь. — Це ваші?

— То його! — Стефан показав рукою на хлопчика. — Батько попрохав відвезти, а малий щоб пригледів.

— То чого ви мене не спитали, а взяли дошки? Я ж вас наймав корчаги возити! — Зразу загарячкував гончар.

— Та не беріть собі в голову! Як місток через ручай переїдемо — скину дошки. І нікуди звертати не будемо.

— А-аа... — Зразу охолонув гончар Василь. — А я думав, що це до них під гору підвезти треба. Це ж онук старого теслі? Так?

— Ага. — І візник Стефан вийняв дерев'яні гальма-колодки з-під коліс. Неголосно цмокнув і ледь поворушив віжками.

Ряба кобила легко рушила по піску до Глибочицької брами. А сам візник Стефан заговорив до Ілька:

— Далі було таке. Побігли ті холопи і схопили бідного товариша. І теж притягли в поварню. Так само вночі, щоб люди не бачили. Наказав князь поставити бідного товариша перед лице багатого. І тоді він отямився, коли побачив рани свого товариша. А князь упився вином і був буйний від вина. І відмовився бідний чернець свідчити проти свого товариша. І його наказав князь мордувати — бити поварським начинням: копистками, качалками, варьохами. А той спливає кров'ю, аЛе мовчить. Тоді князь розпалився, аки пес скажений, і вихопив стрілу. І уязвив бідного ченця...

— Зачекайте, зачекайте! — Втрутився гончар Василь. — То ви про страту Федора і Василя?

— Може, то їх у миру й по-іншому звали. Тільки не про страту, а про мордування. Бо страта робиться після суду!

— Але ж зачекайте, куме Стефане!

— Це ви зачекайте, куме Василю! Бо я розповім так, як я знаю... Отож князь Мстислав вихопив стрілу і встромив її в груди бідного товариша, тобто Василя. Але Василь мав міцне здоров'я. Він вирвав стрілу із рани і жбурнув її князю під ноги. І закричав: "Ти, князю, сам будеш стрілою уязвлений!". Князь враз протверезів і наказав обох ченців пов'язати. І, як запіють треті півні, знов їх мордувати. Поки вони здадуться. І справді, о півнях зачали мордувати. Але вже обоє ченців і слова не сказали і віддали Богу душі. Упокой, Господи, їх мученицькі душі!.. Але й сам князь сконав в муках! І саме від стріли! Бо пророцтва блаженних і праведних збуваються!!!

— Господине Стефане, а де його застрелили — на Печерах чи на Горі?

— Тіпун тобі на язик! Таке кажеш! Ще нам у Києві тільки війни не вистачало! Його на Волині, в далекім граді Володимирі, застрелили. Він тоді з князем Давидом змагався за землі. Мстислав сховався у граді. А Давид раз по раз із воїнами підбігав під стіни міські. Стріли з обох боків летіли, як рясний дощ! Мстислав задрочився, як завжди. Думав, певно, що він кращий стрілець, ніж прості воїни. І кинувся до заборол стріляти. Тільки наклав на тятиву стрілу. І не встиг добре напнути лука, як ударила його знизу стріла. Знизу в груди! Коли Бог хоче кого покарати, то и у шпарку стріла пройде і ціль знайде! Із заборол його на руках понесли. Він і до ранку не дожив...

— А я, куме, знаю по-іншому. Це мені розповів один чернець із Семенівського монастиря. Він послушенство у Печерах відбував, а потім перебіг у Семенівський монастир. Він свідчив, тобто чернець, що до радника Мстиславового приходив, — не чернець Василь. Бо він сидів у печері. І вже роки з неї не виходив. То приходив сатана під виглядом ченця Василя. Він узяв собі обличчя Василя і Василевим голосом усе розповів князю про золоту скриню. А потім сатана усіх увів в оману!

Далі візник Стефан і гончар Василь засперечалися про сатанинські та відьомські козні. Про те, чи може сатана діяти невидимо, чи обов'язково приймає чиюсь людську подобу. Кожен до своєї думки додавав чиїсь слова із книжок такою мовою, що Ілько й половини не розумів, про що воно йдеться. А спитати — то не можна було й думати. По-перше, не з тобою дорослі говорять. По-друге, візник Стефан — церковний староста і знає по-книжному. А гончар Василь не тільки знає по-книжному. У нього навіть справжній скарб є — книга з молитвами, яка зветься "Молитовник". Там у нього багато дписано молитов, які належить для порятунку читати. Тому Ілько не міг стежити за словами дорослих. Тільки розглядався, що діється на вулицях та у провулках подільських.

Все на Подолі було, як завжди. Людей багато, кожен заклопотаний своєю справою. На Подолі в будній день не байдикують і не гуляють гульбища. Для того є свята і ярмаркові дні. А сьогодні — вівторок. Ковальські молоти дзвеніли, сокири гупали, молотки стукотіли, жорна

гуркотіли. Коні тупотіли по колодах вулиць. Рипіли важкі колеса возів-кол. Клацали один об одного круторогими головами воли в ярмах.

Ількові у голові все крутилось: як то вберегти таємницю від матері? Бо мати завжди одразу вгадує, якщо щось сталося. Хоч із ким би в родині що сталося — мати одразу ж відчуває і починає випитувати. Брехати матері не можна — це великий гріх! Але ж сказати правду — всіх під біду підвести. Якщо такий чоловік, як візник Стефан, сказав, що не можна базікати, то чиста правда, що станеться біда.

Отак б'ючись зі своїми клопотами, Ілько і незчувся, як вони доїхали до містка через їхній ручай.

Візник Стефан сказав: "Тпруу!" — і кобила стала. Він відв'язав лубові мотузки і вивалив руді запашні дошки на прибитий пилом спориш.

— Дякую вам, господине! — Забіг поперед візника Ілько та чемно вклонився.

— Спритний хлопчина, — зауважив гончар Василь.

— Кріпка родина. Всі добрі майстри.

Кола погуркотіла далі колодами єдиної дороги на Гончарі.

Ілько ж лишився біля дощок і думав, що йому робити далі. Спробував взяти за кінець одну дошку і потягти її до свого двору. Він потягнув верхню дошку, вужчу, по ширших нижніх. На це в нього вистачило сил. Але коли дошка зійшла на землю, то він не зміг її далі тягти. Тоді він подумав, що треба буде покликати Пузиревих онуків на підмогу. Тому він відбіг від своїх дощок і зазирнув вниз по схилу.

Справді, там знову ловили рибу Пузиреві онуки. Всі четверо. Все швидко зметикував Ілько. Він помчав щодуху додому.

Заскочив до хати. Поставив вузлик на лаву.

— Ти вже тут? — Здивувалась мати. — Батько ж казав, що ви до вечірньої зорі. Щось у вас трапилось? — Занепокоїлась вона.

— Три дошки візник Стефан скинув за містком. Я зараз туди.

— Які дошки?

— Мамо! То наші дошки! Батько попрохав візника Стефана підвезти ті дошки ближче до дому. Бо далі Стефан поїхав своєю колою на Гончарі. Він возить корчаги гончара Василя на притиски на Почайні! Мамо, дайте мені шмат коржа.

— Зголоднів? Та бери вже цілого коржа! — Відкрила скриньку й подала йому рум'яного коржа. Ілько відкусив добрий шмат і запхав коржа за пазуху. Перевірив, чи добре ув'язаний пояс, щоб, бува, корж не проскочив крізь щілину. Ілько вискочив із хати і помчав по вулиці до мосту через Глибочицю.

Праворуч від мосту, на березі, дідусь зосереджено, поволі довбав теслом рибальського човна.

Ліворуч, майже впритул до кремезних стояків мосту, згуртувались Пузиреві онуки. Всі з ліщиновими вудилиськами.

Ілько скотився стрімголов до них.

— Ви що — дурні? Я ж вам сказав, де ловити? Дуже далеко від притисків! Ви що, думаєте, що до вас сюди припливе отакенний язь чи лящ?

— Та ні... ми ходили туди... сьогодні, — промурмотів третій брат.

— Та нас хлопці з притисків завернули! — Додав старший. Другий онук мовчки сопів широким носом.

— Вони нахвалялись нас набити. їх було аж п'ятеро. А ми — самі! — Заверещав найменший Пузирів онук.

— Хлопці, якщо я завтра з вами піду — ми їх подолаємо! Підете зо мною?

— З тобою підемо, бо нас буде багато! — Ствердив третій онук.

— Хлопці, завтра ми підемо. А сьогодні ви мені допоможіть.

— Що тобі треба робити? — Першим спитав другий онук.

— Треба дошки перетягти від містка до хати.

— Ой, це ж далеко!

— Ой, ті дошки важкі...

— Від дощок можна скіпку загнати в руку, — виголосив молодший Пузирів онук.

— Слухайте, хлопці! Я вас коржем пригощаю! А коли брат Михайло принесе гостинці з лісу, я з вами поділюсь. Згода? — Ілько витяг з-за пазухи рум'яного коржа.

Онуки Пузиря полишили вудочки і підскочили до Ілька. Старший першим потягся:

— Давай коржа! Я поділю! — Старший простягнув обидві руки до коржа.

— Е ні! — Відрізав Ілько. — Я сам поділю. У мене око точніше, ніж у вас!

Ілько розірвав коржа на п'ять частин. Виділив кожному по шматку і собі один лишив. Четвертий онук не стерпів і ляпнув:

— А собі, бач, взяв найбільше!

— Ану порівняй! — Ілько приклав до його кусня свій. — Бачиш — однакові.

— Бо ти відкусив собі, а тоді поділив на всіх!

— Цить! — Штурхонув його старший в потилицю. — Він хазяїн, йому і належить більше.

Всі замовкли і миттю потріскали свої кусники.

— Нумо, хлопці, до діла! — Закликав Ілько і покрокував до дощок. Всі за ним.

— Ти поділишся гостинцями, якщо ми допоможемо тобі? Ти не обдуриш? — Не вгавав четвертий онук.

— Цить! — Вже Ілько на нього гримнув. — Як базікатимеш багато — з ними поділюсь, а тобі — дулю!

Вони взялися за першу дошку і протягли її, може, чверть шляху. Та одразу стомилися і сіли відпочивати. Отоді Ілько й здогадався: треба не волочити, а заносити. Спочатку підіймають один кінець і заносять уперед. Потім за інший кінець беруть і знов заносять уперед.

Вони піднялись і почали робити так, як здогадався Ілько. Заносячи все вперед, тільки беручись по черзі за різні кінці дошки, вони доперли її до двору. Другу й третю було легше доставити до двору. Всі добре спрацювались.

— Ну, хлопці! От тепер ми всі — молодці! А зараз я побіг на Почайну.

— Що там робитимеш? — Спитав старший.

— Ми з батьком працюємо. Батько дошки розпускає. Я кору в паки в'яжу. Ну що, пішли зі мною?

Пузиреві онуки перезирнулись і сказали:

— Ти йди сам. Ми ще рибу половимо.

Вони побігли вниз до мосту, а Ілько поспішив до Почайни.

Навіть до дідуся не завітав — відчував, що забарився.

Як уже вбігав у базарний провулок, то озирнувся. Як і вчора — старенький його дідусь нахилився над майбутнім човном. Поволі цюкав теслом.

Коли ж Ілько прибіг на берег Почайни, то батько вже розпустив обидві половини на дошки. Все своє знаряддя поскладав до козуба і кришку на чіп закрив.

Сидів під коморою. Вперся спиною в стовп, ноги витяг. У руках тримав той шмат кори, що його Ілько призначив для брата Микити. І точними, скупими рухами прегострого ножа зрізав тонесенькі стружки. Коричнево-сизі пелюстки падали на гарячий брудний пісок.

— Тату! Я ось! — Закричав Ілько, важко біжачи по піску.

— Щось ти, синку, довго ходив. Десь із хлопцями загулявся?

— Я не грався, тату! Ми з хлопцями переволочили дошки до нашого двору.

— З якими хлопцями?

— З Пузиревими онуками.

І хлопчик розповів батькові, як вони все зробили.

— Молодець, синку. В тебе не ріпа, а добра макітра на плечах. Та дивись — не роби чогось не по силі! Бо може кила у пахвину вилізти чи пуп розв'язатись.

— Хіба таке буває?

— У житті всього буває... Ти доглядай начиння, а я буду носити дошки. — І тесля швидко звівся на ноги.

Ілько підскочив до нього упритул і заторохкотів:

— Тату, тату! Ви її не впустили? Вона не викотилась? Ви її мацали? Вона у вас у калиті?

Батько скрушно похитав головою на Ількові слова.

— Не хвилюйся, не тіпайся! Мовчи! Мовчи і все! Вона на місці. Ти краще подивись: чи добре в паки кору позв'язував.

Батько примірявся. Підхопив важку дошку і підкинув її на плече. Розміреним кроком побрів по глибочицькому піску. І кінці довгої дошки водночас з його кроками то опускались вниз, то підскакували вгору.

Поки з Гончарів повернулись візник Стефан та гончар Василь, знаменитий корчажник, батько ще встиг дві дошки віднести додому.

Потім до них прийшов візник Стефан і сказав:

— Сусіде! Можу ще раз вам підсобити. Тільки кладіть не більше трьох дощок — кошіль трісне. Батько щиро подякував доброму сусідові. І вони повантажили на колу три дошки. У кошіль поклали козуб із теслярським начинням та всі паки кори.

Цього разу візник Стефан привіз все під самі ворота Ількової садиби. Решту дощок батько переніс вручну. Останню дошку батько та Ілько принесли, як під горою Хоревицею запала глибока тінь. Коли Ілько та батько вмивалися холодною джерельною водою з їхнього водогону, то перша вечірня зоря на синім небі засвітилась.

Та до столу ніхто не сідав, поки батько та малий не перемінили сорочки.

Ілько геть стомився. Що йому й запашна кулеша не смакувала. Він якось дочвалав до лави під бічною стіною. Заліз під стару дідову свиту. Але хоч який був зморений — не міг одразу заснути. Закрив очі, а зразу з мороку випливла перлина. Ілько міг присягтися, що вона була золота і випромінювала справді золоте сяйво. Вона ніби плавала перед ним у мороці. То наближаючись до його обличчя, то віддаляючись. Лежав на лаві, а його ніби хитало… Чув ще, як матінка по черзі з дівчатами ганяли жорна в сінях. Мололи овес на кисіль. Чув, як матінка на решеті просівала молотий овес. Наче в бубон калатала, коли з руки на руку перекидала решето, била долонями по боках. Дзвонила казаном,

заливаючи овес окропом. Кинула туди жмачок хлібної закваски. І посунула макітру в ще теплу піч.

Останнє, що чув Ілько, поринаючи в сон, то шерхіт дна макітри по череню в печі.

А далі він преміцно вже спав. І йому нічого не снилось. Навіть золота перлина.

СЕРЕДА

Усереду Ілько прокинувся від солодкувато-кислого духу. Він заповнював усю істобку, навіть перекривав запах смолистого диму від соснової кори та скіпок "смолки", якими Ількова матінка розпалювала піч. Значить, матінка варить вівсяний кисіль. Він ще не відкрив очі, але зразу ж згадав, що сьогодні середа, а вчора їм дісталась "Золота перлина". Не йому вона дісталась, а їм усім, родині. То просто він її знайшов. Ллє скарб небезпечний! Такий саме, як ота золота скриня в печері ченця Федора.

І сну вже ні краплі не було в Ільковому тілі. Він підскочив з лави, мов тятивою підкинутий. Побачив, що у посвіті горять скіпки зі "смолки", на все кидають золотаво-червоні відблиски. От тому й дух такий живичний, ладанний.

Двері в сіни відчинені. Звідтіля ллється блакитне світло. І чується стукіт киянки. Та не одної, а наче двох. А мати сидить біля печі на малесенькім ослінчику коло устя печі та щось розтирає в маленькій макітерці.

Ілько роздув ніздрі та потяг повітря. Крізь смолистий димок і солодкуватий дух закислого вівса відчув гострий маслянистий дух розтертого конопляного сімені. Це матінка готує конопляне молочко до киселю.

— Ой мамо! Я заспав! Я зараз залигаю Лиску і віджену її за Стовп'я.

— Не журись, парубче! — Засміялась мати лагідно. — Дівчата тебе пожаліли і давно відігнали Лиску. Іди вмивайся і клич батька та діда. Кисіль вже уварився!

Ілько вискочив до їхнього водогону і почав умиватися холодною водою. Він ніяк не міг зрозуміти, чого воно вода, як умиватися пізно ввечері — тепла. А як теплого ранку, то холодна. Сам він ніяк не міг того второпати, а старших таким питанням боявся турбувати. Але все ж цікаво.

Ілько вмивався, а біля їхньої маленької комори, яка й зимником була водночас, трудились батько й дід.

Комору поставили на палях з доброго дерева. А саму зрубали із найкращих дубових і соснових плах. І була вона ніби з двох клітей. У більшій вони зробили стійки. І туди повставляли корчаги на зерно, насіння коноплі та варений мед і квас. У корчагах добре зберігати збіжжя — ніякі миші глек не прогризуть!

А менша кліть була як зимник. Там зберігали взимку рибу, м'ясо, якщо було, та різні ягоди.

Отож біля комори працювали батько та дідусь. На добрій дубовій пласі намертво закріпили клинами палю сосновиці. Бо низ її був загострений. І батько вузьким теслом — як ото борті видовбують — витесу-вав рівний паз.

Дідусь же стояв біля козлів. На них лежала, власне — стояла похило, дошка. І дідусь перетирав її ручною пилкою-ножівкою на рівні рис.

Ілько зауважив, що коли вийняли пилку-ножівку і щось нею перетирають, то це справа дорога і делікатна. Батько минулого року

тільки один раз перетирав деревце пилкою-ножівкою, коли треба було зробити коробку для дівчачого рукомесла.

А ще Ілько подумав, що справа дуже важлива і нагальна. Якщо дідусь, який уже з минулого року нічим у роботі, крім порад, батькові, Михайлові та Микиті не допомагав, полишив на сьогодні човна довбати і взявся дошки перетирати!

Ні батько, ні дідусь навіть голови від роботи не підвели, коли Ілько вибіг на подвір'я. Так були заглиблені в роботу.

Коли Ілько прибіг до хати, втершись рушником, мати сказала:

— Втирайся та швидше клич діда та батька. Кисіль доспів.

Дідусь був, певно, теж заклопотаний і чимось роз'ятрений, бо прочитав перед стравою молитву скоромовкою. І заходився черпати гарячий кисіль кленовою ложкою, ні на кого не дивлячись і не говорячи ні слова.

Матінка уважно, однак мовчки, подивилась на цю мовчазну трапезу. Але брови звела вгору і вправо-вліво хитала головою, ніби говорячи: "А що ви там таке собі замислили, хотіла б я знати!"

Швидко поснідали і вийшли всі на подвір'я. Дідусь швидко дотер пилкою дошку на дві частини.

Ілько завжди дивувався: як ото в дідуся виходить — все робить наче поволі, а закінчує швидко? І вирішив, що треба буде спитати в дідуся, в чому його таємниця. Бо всяке рукомесло без таємниці не буває. Про це всі знають.

Батько тим часом продовбав паз у сосновій палі. І приміряв, чи увійдуть в нього торці чотирьох дощок. Ілько стояв і дивився на те, а батько пояснив йому:

— Якщо в паз дошка не входить — погано. Але не біда! Можна ще стругом підчистити, і якраз зайде. А біда тоді, коли дошки в пазі бовтаються. Вони мусять там сидіти, ніби їх склеїли з палею.

На кожній сосновій палі батько намітив чорним шнуром відбиті лінії. По дві лінії для пазів на кожній палі.

— Тату, — прошепотів Ілько, коли дідусь пішов до сіней в'язати якесь своє знаряддя, — ви не згубили? Ви її мацали? Вона нікуди не поділась?

Батько взяв малого за плече і прошепотів:

— Нічого не бійся. Все на місці. Більше не питай! Ти що, хочеш, щоб у матусі пристріт стався? Зрозумів?

Ілько кивнув головою на знак згоди.

— Тату, я теж хочу насад зробити. Можна мені взяти книпи, швайку і трохи берести?

— З кори різатимеш? Тоді дивись: до живота чи грудей кору не притискай. Не шарпай ножем. На себе не ріж! Ріж від пальців. І не поспішай. Знімай кору тонкими стружками.

— Я знаю... — Образився Ілько.

— Знати — знаєш. Але я маю нагадувати тобі правила. Мені твій дідусь і до двадцяти років нагадував правила, і я не ображався. Зрозумів?!

— Авжеж.

— То йди та візьми в малім козубі. В тому, що з берести шитий. Ілько поклав на призьбі кору та знаряддя. А тоді прикотив липовий

кругляк до призьби. Сів на призьбу, а кругляк обхопив ногами. Притис найтовстіший шмат кори до торця кругляка і зачав зрізати гострим кни-пом усі нерівності по боках шмата кори. На батька та діда не дивився. Це вже добра пам'ять ще з позаминулого року, коли різав паличку для свистка і подивився, що там сестри роблять. І різонув собі по лівій руці. Добре, що не по жилах на зап'ясті. А на долоні та великому пальці познака є — така рожева лискуча смуга. Тому батько й дід щоразу нагадують йому про правила.

Ілько уважно стежив за лезом, але добре чув, що відбувається на подвір'ї. Ось щось загупало в сінях, а тоді вдарилось об поріг. По звуку Ілько чув, що то або діжка, або жлукто — загуло порожнє дерево, перекочуючись через поріг. Ось стукається дерево об дерево. Та так дзвінко. То батько кладе дошку на козли. Бо дідусь і легку дошку вже не подужає підняти. Ось починається неквапне рипіння пилки-ножівки — то це вже дідусева справа.

Рівні чіткі удари в дерево — то батько вузьким, відточеним, як бритва, теслом, довбає пази в соснових стовбурах.

Шурхотіння м'яке праворуч від Ілька, якраз біля рогу хати, — то мати закладає в жлукто чоловічі сорочки і засипає їх попелом. Що сорочки чоловічі, Ілько чує по запаху застарілого поту.

Протягом якогось часу чути тільки, як гостре лезо довбає сухе дзвінке дерево.

Та ще тихо скрипить пилка-ножівка, перетираючи рівнесенько по вугільній рисі смолисту дошку.

Ілько гарливо вирівнював товстий пласт кори, що і з нього вийшов добрий рівний брусок. Тоді він по ньому позначає шильцем: де скарми прорізати, де ніс буде, де — корма, гніздо для щогли, ляди для воїнів, щоб на настил вийти і, коли треба, сховатись у глиб лодії-насади.

Тим часом мати сипонула в жлукто попіл на чоловічі сорочки. Попіл сипався безшумно, але його запах одразу вловили чутливі Ількові ніздрі. А коли вже мати винесла казан з окропом і залила на сорочки, то було чути, як шипить окріп, розчиняючи попіл. І запах гарячого попелу просто повис над усім подвір'ям. "Зараз дідусь чхатиме!" — подумав Ілько. Бо дідусь завжди чхав, коли попіл заливали водою.

І дійсно, за якусь хвилю дід почав чхати і лаятись: "От добра б йому не було! То нечиста сила з того попелу вилітає! Ото мене й мучить". Дідусь чхнув ще раз, найголосніше, і на тому чхання скінчилося.

Батько ж уже довбав теслом у соснових стовпах пази.

Всі були при ділі.

Сонце все підіймалося вище та вище і так приємно припікало Ількові по руках. А він старався з усіх сил. Бо так хотілося, щоб його малий насад був геть, у всьому-всьому, схожий на ті насади княжі, що стояли в затоці на Почайні. Ілько вже понамічав усі скарми. І заходився із липової тріски вирізати ніс насада. Коли тут його покликав батько. Ілько рівненько поклав на призьбу свої інструменти та побіг до старших.

Мати тим часом заливала другий казан окропу в жлукто. З-під жлукта вже повзла тонісінька змійка брудної води.

А дід та батько робили цікаву річ. Дід тримав догори вістрям сосновий стовп, а батько наживлював у паз дошки. Коли чотири дошки були добре відрихтовані, вони поклали на землю стовпці та заганяли в їхні пази дошки. Так вийшло два плоти з двома стовпами на кінцях. Далі

ті плоти підняли та поставили догори вістрям стовпів. І дідусь, і хлопчик мали притримувати ті плоти сторчма, щоб вони не завалились. І ті плоти на таку відстань підсунули, щоб якраз були на відстані інших дощок. Батько наживив у вільні пази стовпів дошки. За якийсь невеликий відтинок часу вийшла коробка, тільки без дна та кришки. І так батько поклав дерево, щоб однією стороною коробка була впритул до комори. Тоді батько взяв найбільшу киянку і почав оббивати з усіх боків по стовпах. Батько гатив по стовпу, а дошки торцем все глибше й глибше залізали в пази.

— Тепер подивись, онучку, і добре запам'ятовуй, що ми з твоїм батьком робитимемо.

Батько гарливо наклав згори на дерев'яні боки чотири дошки. І вийшла ніби закрита коробка. Дідусь пояснив:

— Тепер бачиш: це ніби верх коробки. Але це буде дно коробки. Тепер у верхніх бокових дошках треба вирізати пази. В ті пази позаганяємо оті дошки. Перегорнемо так, як треба, і вийде, що ці дошки — то дно. Зараз ми позначимо, скільки треба відсікти по торцю від оцих дощок... — І дідусь поляскав по верхніх дзвінких дошках. А в самій коробці те віддалося, ніби хто у велетенський бубон залупив калаталом.

Що сонце вже шпарило на всю силу, то смолистий дух розплавленої живиці заповнив усе подвір'я. Закривав інші запахи.

— Дідусю, а для чого треба відсікати дошку по торцю?

— Тому, що коли ми розмірили з твоїм батьком, де їх перетирати пилкою, то ми зробили запасу трохи. Бо, коли донні дошки ледь довші самого чану, їх можна по торцю і наструг ом, і сокирою, і теслом стесати, і вони точно зайдуть в пази. А пази ми з твоїм батьком робитимемо ось таким знаряддям! І дідусь поклав на дошки дві товсті залізні пластини.

Наче широченні долота. З широким лезом і вузьким хвостом. А на лезі великі, вигострені, як бритва, зубці.

— Це, онучку, утірники. Знаряддя бондарське. Ним у клепках пази прорізують, щоб денце вставити. Без утірника і відра не виготовиш. Якщо не зробити пазів — денце вилетить. А цебро без дна — не цебро. То тільки жлукто — без дна. Але ж воно не із клепок, а із цілого стовбура.

Батько позначив вугликом дошки і поставив їх під стіну комори. Тоді схилився і почав чаклувати з утірником. По батьковій спині, по тому, як грали м'язи на батькових руках, Ілько відчув, як сильно напружується його батько. З-під зубців утірника сипалася стружка, а батько ще раз і ще раз з напругою різав заглибину в дошках. Він ще половини діла не зробив, а утірник затупився.

— Тату, візьміть підгостріть! Бо вже жало сіло!

І батько віддав першого утірника дідусеві, а сам взявся за другий утірник.

— Онучку! А збігай-но принеси мені червону оселку. Вона у моїм козубі, в шкіряній шкатулці.

Ілько помчав до хати і ледь не наскочив на матір, що несла казан з окропом.

— Ілько, ти що, сказився — отак стрибати?! — Насварила мати і залила третій казан окропу до жлукта. — Коли вже ти вивчишся спокійно, як люди, ходити?! Все бігаєш, стрибаєш, скачеш... — виговорювала вона вслід Ількові, що вже біг із червоною оселкою до дідуся.

Дідусь поклав червоний дрібнозернистий плаский камінь. Зволожив його кількома краплинами води з глечика, що стояв під стіною комори. І

почав обережно під нахилом посувати взад-вперед по каменю ле-зо-жало утірника. А лівицею притримував камінь, щоб він не посунувся і не зіпсував заточки.

— Дивись, як я заточую. Точу навскіс в один бік. Щоб вістря добре врізалось у дерево. Якщо з обох боків — то може зісковзнути з риси. Бо для уторів головне, щоб вони чітко йшли по рисі. Особливо, якщо внизу цебра або діжі. Сам утірник залізний, а лезо його сталеве наварене. Загартоване добре і відпущене. Таке вістря січе яку завгодно деревину і не викришується.

Дідусь все водив вістрям утірника по точильному каменю і продовжував розмову:

— Це не проста оселка. Вона із далекої землі агарянської. Я її десь років десять тому в одного варяга-латинянина купив. Той варяг ходив із іншими латинянами з війною в Святу Землю. Казав, що ходили від невірних сарацинів звільняти Гроб Господень. Так я й не знаю до пуття, чи вони звільнили Гроб Спасителя. Але хто лишився живий та повернувся, то привіз із собою добрий луп. А їх пішла туди, кажуть учені люди, сила силенна. І полягло від хвороб, спраги, голоду та меча сарацинів ой чимало, чимало. Цей варяг показував мені всякі намиста, лампади із прозорого каменю, глечик скляний. Дивної роботи, дивної роботи глечик! Коли порожній — нічого, біле каламутне скло. А води налив — і зразу по боках розквітають квітки так само білі... Я йому за цей камінчик віддав корчагу свіжого меду. Липового. Чистого. Але цей камінь вартий того! Ось, бери і неси батькові.

Ілько подав батькові підгостреного утірника і забрав затуплений.

— Оце так, — дідусь похитав головою. — Ріже твій батько в'язку "смолку", як бобер осику навесні. То велика втіха мені, що він і силу має, і досвіду набув. Може, Бог дасть, і мене перевершить.

Зрештою, батько скінчив вирізати утори в спідніх дошках. Заходився на довгім верстаку, добре затиснувши дошку клинами, гострим настругом стесувати торці дощок. Щоб вони підходили по довжині та встромлялися точнісінько в утори. На хвилю він спинився і сказав дідусеві:

— Тату! Дайте малому клюкоріза. Та покажіть йому, як знаменувати дошки та стовпи. — Сказав батько та пішов до хати.

— Онучку! Збігай та принеси із сіней мого берестяного козуба. Подужаєш?

— Авжеж!

Ілько помчав до сіней і вхопив дідів берестяний козуб. Краєм ока побачив, як мати наливає батькові з глека в кухоль грушевого квасу і щось ніби запитує, зазирає йому в очі. А батько так махає рукою, ніби каже: "Та воно тобі треба?!".

Ількові аж серце зайшлося, а чи не здогадалася матінка, що в них таємниця? Чи не викаже її батько матері до часу? Адже візник Стефан дарма слів на вітер не кидає. Сказав же: "Ви подумайте та вирішуйте!". Значить, тільки тоді можна об'являти таємницю, коли всі зійдуться. Михайло казав, що прийде у вівторок або середу. Сьогодні середа, а його нема. Може, він під вечір прийде, поки стражі не зачинили брами?

Але не було часу довго думати про таємницю, бо вже Ілько стояв перед дідусем.

— Важкий козуб?

— Ні, геть не важкий! — І хлопчик підкинув його на верстак однією рукою.

— Бач, дитино, а мені він вже руку тягне! Ой, старість, старість... Та добре, не слухай мої скарги — то я так, по-дідівськи. Слухай мене уважно. Кожум'яцький жолоб вже готовий. Тепер його розберемо. І ви віднесете до кожум'яки. Там дошки і стовпи вставите в яму, і вашій з батьком роботі кінець. Щоб батько легко склав той жолоб, потрібні знаменування. Для цього на дошці робиться клюкорізом значок і навпроти такий самий — на стовпі. Проти другої дошки — інший знак. А де вона входить у паз на стовпі — такий самий знак. Різи робляться або непомітно, або дуже явно. Нам треба зробити знамена маленькі, але чіткі. Щоб чужий зразу їх не добрав.

— Чому так?

— Тому що, онучку,, кожен майстер має свою маленьку таємницю. Зробимо так: з кожного боку стовпа — інше знамено. Як на борті. Тільки простіше. Будеш різати рису, стрілу, хрестик, пташку, крапку, дашок... На нижній дошці — вона до тебе верхня — виріжеш одну рису і на стовпі — одну рису. На другій дошці позначиш дві риси. Навпроти неї на стовпі — дві риси. Зрозумів?

— Зрозумів, дідусю! Давайте мені той... клюкоріз!

— Е ні, дитино! Я тобі покажу, як його по правилах різати. Ось дивись, я притискаю лікоть лівої руки до стіни комори. Бачиш?

— Бачу.

— Тепер я беру десницею, тобто правицею, клюкоріз-різак. Він, бач, цей такий вигнутий, як коліно. Це щоб ти різав, але рука щоб не терлась об дерево. Тепер, не відриваючи ліктя від стіни комори, лівою рукою перехоплюючи правицю вище зап'ястя. Щоб твоя права рука не бовталась у повітрі. Не сприснула, коли ти робиш різаком знамено. Різати з такою силою, з якою дерево опирається різаку — не сильніше й не слабкіше. Тобі рука сама підкаже. Дивись, тепер я отут виріжу стрілу.

Таку, що летить угору. А ти, як різатимеш стрілу, то ріж униз. Бо коли чан перевернуть в ямі, вона летітиме вгору. А стріла, що летить вгору, то добрий знакі Ну, ось дивись!

Дідусь став упритул до дерев'яної стіни. Уперся ліктем лівиці, прихопив правицею і повів із натиском угору різець-клюкоріз. Вистояне сухе дерево зашелестіло під гострим клюкорізом. Три рухи різцем — і на сірій сріблястій дошці з'явилася прорізана світла стрілка.

— Я тобі, онучку, показую навстоячки, бо присідати навпочіпки я не можу. От біда! А до семидесяти геть тобі бігав. Та ти мене таким не можеш пам'ятати... А тобі доведеться різати, сидячи навпочіпки. Ну, давай, з Богом!

Ілько перехрестився, взяв у дідуся клюкоріз і присів біля з'єднання дощок зі стовпом. Перші зробив на стовпові та всіх дошках просто риси. Рука не трусилась. Але одного разу надто сильно загнав вістря та ледь не вломив різця. Другий раз різець ледь сприснув, бо сильно по верху пустив. Але шкоди не наробив: ліва рука добре стримала правицю.

Коли різав "стріли", "пташок", "дашки", "хрестики", то так рівно під різцем шелестіла стружка. Ілько від напруги закусив нижню губу, сопів. Піт облив все чоло.

Дідусь стояв над ним збоку і лагідно похитував головою. І, наче читаючи Ількову думку, сказав:

— А що, гарно стружечка з-під гострого різака шелестить?

— Угу! — прогудів Ілько, не відкриваючи вуст, і продовжував різати знамена.

Тут і батько прийшов.

— Ну як, тату, ваш учень? — запитав батько в дідуся.

— Добре ріже, аж сопе! — із великою втіхою сказав дідусь.

— От і добре! Ти, Ілько, закінчиш цей урок. І тоді тобі буде другий урок. Будеш нашим гінцем до кожум'яки. Скажеш йому так: "Господине! Мій батько сповіщає вас: все зробили! Потрібні люди перенести вантаж". Повтори!

Ілько повторив.

— Тоді — в дорогу! — І батько жартома підштовхнув Ілька в спину. І повернувся до дідуся. Той перевіряв грані дощок. Примружувався, прихиляючи лице, і водив пучками по дереву.

— Добре ти розпустив "смолку". І настругом не треба рівняти.

— Та ж не дарма я тижнів два ходив до притисків і до комор, поки знайшов цю деревину. Як для мене її хто замовив!

А Ілько не кинувся зразу до Кожум'яцького яру. Забіг до хати. Ви-тяґ із великого липового короба свою вишиту сорочку і вовняну крайку* Скинув сорочку і повісив її на жердину над полом. Вдяг вишиту і туго обвинув пояс. Витяг з-під лави свій козубок і з нього видобув гребінець із жовтого дерева. Намагався швидше розчесати пелехату голову. Але тільки з болем рвав волосся, а воно все одно стирчало на всі боки. Тоді Ілько облишив марні спроби, запхав гребінь за пазуху і вискочив з хати, перескочив через поріг хвіртки і помчав по вулиці на Кожум'яки.

Побачив, як з річки йдуть Пузиреві онуки. На чотирьох рибалок несли одну-однісіньку силку дрібних навіть не рибок — виплодків. Ще й найменший її підняв угору, радісно показуючи Ількові такий багатий "полов". Пузирята почали йому гукати, щоб він на них зачекав. Та Ілько скинув угору руки і замахав, що ніяк не може.

І просто побіг на міст через Киянку, що з'єднував лівий бік Кожум'яцького яру із Гончарами та Житнім торжком. А через торжок — і з усім Подолом та Головним торжищем.

Ілько перебіг по дзвінких дубових колодах мосту і потрапив на вузьку кручену вулицю, що, підіймаючись, обвивала знизу вгору всі схили Копирового кінця. А схили стрімко нависали над вулицею.

Дивна була вулиця на Кожум'яках. Добре вимощена сосновими колодами. Хідники викладені дерев'яними плахами. Яке то дерево, Ілько не дібрав, бо вони були добре затоптані. Але Ілько подумав, що, певно, сосна. То які треба гаразди мати, щоб дубовим тесом мостити дорогу?

Тут садиби стояли впритул одна до одної. Добрі садиби. Двори всі за дощатими парканами чи високими плетеними тинами. І людей багато

* Крайка — пояс.

по вулиці сновигає. Але дух стояв над вулицею важкий якийсь, густий, кислий, ще й наче гнилуватий.

Ось і велика висока хата за тесовими дубовими воротами. І брама під дашком, і хвіртка між мережаними стовпами зачинені.

Ілько загупав кулаком у хвіртку. Відчинив йому ставний парубок у шкірянім фартуху, мов би то був коваль.

Але з двору не чулося дзвону молотів та вугільного диму. Його просто залило геть нестерпним важким духом замочених і висихаючих шкір. За спиною в парубка Ілько вгледів розіп'яті на п'ялах рамах волячі та телячі шкіри. Тут їх було на подвір'ї стільки виставлено, немов у ярмарковий день чи на Торжищі у чинбарському ряду. За тими розіп'ятими шкірами відчувався якийсь рух. Хтось щось розбовтував у діжці, чимось рипів, ще хтось ударяв ніби в бубон.

Ілько ледь вклонився, бо парубок аж ніяк не міг бути господарем цього високого дому, і сказав таке:

— Сповістіть господинові, що прийшов посланець Ілько і каже такі слова: "Господине! Мій батько сповіщає вас: все зробили. Потрібні люди, щоб перенести вантаж". Такі слова сказав мій батько. От!

Парубок нічого не сказав і зачинив хвіртку.

Ілько зрозумів так, що він має чекати на відповідь. Хлопчикові було нудно стояти. І він вийняв гребінь і почав розчісувати свої буйні патли. Та, як і перше, з цього нічого не виходило. Тоді знову кинув гребінь за пазуху і зазирнув у двері.

Тепер у хвіртці постала поважна жінка у сніжно-білім запиналі:

— Чого тобі, хлопчику?

— Я Ілько. Посланець від мого батька. Він послав мене і сказав сказати такі слова: "Господине! Мій батько сповіщає вас: все зробили. Потрібні люди, щоб перенести вантаж". От. — Скінчив Ілько і низько вклонився.

— Добре. Гаразд. Авжеж, — сказала жінка. А тоді, — а ну, підступи ближче.

Ілько переступив через високий поріг і зайшов на задушне подвір'я. Жінка нахилилась до Ілька і помацала тонким білим пальцем його вишивку на комірі сорочки:

— Хто це тобі сорочку так вишив? Матінка чи тітка?

— Сестра. Молодша сестра.

— Молодша?! — Здивувалась пещена тітка. — Як твою молодшу сестру звати?

— Вона не моя молодша сестра. Вона молодша сестра моєї старшої сестри Катерини. Звати її Марія.

— Зрозуміло. Тобто вишиває твоя сестра Марія. І кому вона ще вишила сорочку?

— Усім! І батькові, і братам, і дідусеві.

— А чужим людям вона вишивала щось?

— Ні, в неї нема часу. Вона то пряде, то вовну смикає.

— Ага... так, так... Ну, скажи своїй сестрі Марії, що в неї вправні руки та добре око!

— Дякую... за добрі слова! От.

— Ну, ходи з Богом, хлопчику! Зараз чоловік надішле хлопців.

— Бувайте здорові, моя господине! — Вклонився Ілько, ще й руку приклав до серця. Він бачив, як знаменитий коняр кланявся боярині на Торжищі.

Молодиця тільки похитала головою та усміхнулась. Ну точнісінько, як Ількова матінка, коли він щось утинав.

А Ілько вже біг униз Кожум'яками. І хоч дорога тут вимощена, краща, ніж на Житній торжок, і будинки кращі, і паркани справні, та хотілось Ількові звідсіля податись. Бо його чутливий ніс раз по раз, біля кожної садиби, натикався на якийсь новий запах кожум'яцького діла. І кислою

овчиною пахло, і наче якимось звіриним хутром і прогірклим салом кнурячої мездри!

Кілька разів він навіть так чхнув, що аж у тімені закололо.

Нарешті він перебіг-проскакав через місток і опинився на шляху до їхнього кутка.

Праворуч за дахами, критими лемехом, за невисокими поодинокими яблунями та вишнями виднілись рублені житла Гончарів. Наче ліплені вохристі осині соти по схилу ліпились гончарні горна. З багатьох угору здіймались блакитні димки. Гончарі старалися. Всі казали, що добрий врожай за Трипіллям на південь. І на Пороссі — на пшеницю, просо, коноплі та мак. Тож будуть люди робити запаси збіжжя, давити макову та конопляну олію. А де зберігати? Та всі ж знають — у корчагах.

Поки прийшли від Карпа-кожумяки парубки, то Ілько встиг кухлик кислячку висьорбати та окраєць хліба зажувати. Як мати насипала йому з горщика кисляк у кухлик, то спитала:

— А що, в Карпа-кожум'яки дівка на виданні є?

— А звідки знаю? — Здвигнув плечима Ілько. — Я надворі нікого не бачив.

— А чого ж ти сорочку вишивану надяг? Я вже й думала, що ти свататися побіг.

— Е мамо, таке скажете! Я посватаюсь до Іванкової сестри. Ну, як вона підросте.

— Ото буде пара! — Засміялась мати. — Два чоботи на ліву ногу! Це матінка так натякала, що Іванкова молодша сестричка така ж

метка та швидка, як непосидючий Ілько. Вона ще щось хотіла сказати, але надворі почулося кілька голосів. До хати вліз, крекчучи, дідусь.

— Онучку! Підеш із парубками. Та подивись, щоб дошки поскладали в купи по знаменах. Тільки їм нічого не пояснюй і знамен, якщо вони не помітять, не показуй. Бо людина так зроблена, що вона дивиться і не бачить. А тільки їй підкажеш щось — зразу побачить. Зрозумів?

Хлопці — а їх було четверо — здорові, з воластими шиями, жилавими руками, взяли на плечі по три дошки та й пішли бадьоро на Кожум'яки. Ілько ж попереду них крокував і слухав, що вони між собою говорили. А парубки вихваляли одного з них, який позаминулої неділі на Пасічній Бесіді побився на заставу, що здолає навкулачки різника з приходу Турової божниці. Вони билися до третьої крові. І поки різник із губи пустив юшку кожум'яці, той йому носа, губи та скілицю до рудої розбив. Тепер у парубка-кожум'яки друга шапка — червоного сукна німецького, опушена видряним хутром. Ілько, хоч йому аж ніяк не годилося, бо не діло дитині в парубоцьку бесіду встрявати, обернувся і сказав:

— Різник — добрий боєць, та вже старий. От і дався пику розбити. То не диво, що його погамселили.

— А ти, пуголовку, звідки знаєш? — Гримнув один із парубків. Певно, що ні підмайстер кожум'яки Карпа, ані син. Бо був найбідніше вдягнений.

— Брат повідав. І ще він сказав, що різник легковажить і низько кулаки тримає, тому й одержує по пиці.

— Багато твій брат знає! Та хто він такий? — Обурився парубок-підмайстер.

— Не заводься, — спинив його найстарший парубок із синцем на вилиці. — Цей вишкребок — брат Микити.

— Отого — Солоного?! — Здивувався підмайстер.

— Прикуси язика: малий докаже — матимеш клопіт.

— Ви, старші люди, знайте: я не докажчик! Як хочете, то самі йому скажіть, що він Солоний! — Скипів Ілько.

— Диви, з гонором, — здивувався старший.

— Того що за собою такого брата знає!

— Ні, старше парубоцтво, я сам умію битися. Хто побив п'ятьох по-чайнинських хлопців з попівського кутка? Га?

— То це ти каменем з пращі голову розбив хлопцеві? — Вирячився підмайстер.

— Ну я! Та тільки не каменем, а вузлом налигача. І голову йому не розбивав. Просто поцілив у вухо. А другого по кулаках. Вони побігли туди, а ми сюди. От!

— Таки справді брат Солоного! — Засміявся старший.

А чого Микиту прозвали Солоним? Та він на це прізвисько не ображався, навіть весело сміявся, як чув. Бо тоді сам Ілько не знав цієї історії, а йому дідусь розповів. У той рік великий князь Святополк вже вкотре змовився із купцями-гостями, що їздили в інші землі за товаром, та лихварями, щоб підвищити ціну на сіль. А в Лаврі були великі запаси солі. Та заборонив князь ченцям продавати людям дешево сіль. І валки солі, що прийшли з Коломиї та Черемоша, не пускали ні на торжище, ні на інші торжки. А завертали до княжого двору або, за згодою з князем, до лихварів. І була змова сильників* проти простих киян. Як казав візник Стефан по-книжному: "І од того зависть воздвиглася от продающих сіль... думаше собі в тиї дні багатство многое приобрести в солі." Ченці

давали нужденним солі без плати. Але Святополкова сторожа всіх простих людей, хто виходив з монастиря, обшукувала і відбирала сіль собі. Відтоді зло на князя та княжих людей проросло в душах киян. Бо дідусь казав, що сестра Марія мала тільки два рочки, як не було солі по всій Руській землі. Обсипало все тіло дитини чирячками. Прикладають зілля — прорве і гній витече. Так зразу в іншому місці набрякає гній. Не встигала мати сорочечки дитині золити і прати. Та хтось напоумив піти у Печери. Там дитину нагодували кашею пшоняною, заправленою сіллю та олією. І з собою цілий горщик дали. Мудрий якийсь чернець страшенно її пересолив. Наказав у борошно тієї каші додавати потрохи. І це порятувало Марію.

* Сильники — князі, бояри, багатії.

А потім мати дізналася, що то був преславний ізограф Алімпій. Сказали матері люди, що був одинак у батьків і змалечку був слабенький. То дуже жалів дітей.

Те все брат Микита, вже отрок тоді, добре запам'ятав. І коли вкотре із сіллю князь і лихварі змовились проти Печер, Микита таке вигадав. Позичив у візника Стефана перекидні суми для повідного коня. Піднявся на Клинець до одного скляра. Той варив скло і робив скляні перстеньки, обручки та малесенькі пляшечки для благовоній та масел. І каже йому: "Мені був сон, щоб я взяв у вас дві торби піску. Поніс його у Печери. Там освятив і приніс до вас". А той скляр був страшний скупердяй. Він і каже: "Немає мені чим требу платити ченцям за освячення піску!". Микита йому каже: "Я все плачу ченцям! Бо мені сон був". Згодився той скляр. Набрав Микита обидві торби піску. Такий сірий, як сіль, і піщинки здорові. Пішов Микита до монастиря. Показав стражам, що несе пісок на благословення від скляра Йони. В монастирі висипав половину піску. Йому насипали половину торби солі. Ще й воскову печатку поставили та хрест на полотні намалювали. Почали вимагати від нього при виході, щоб він висипав пісок — чи не сховав він там грудки кам'яної солі. Він зняв із себе плаща і каже стражнику: "Бери — ламай печатку! Висипай! Побачимо, чи не скорчить тебе твоя заздрість?!" І кидає обидві торби. Стражник їх як вхопить. Аж

поточився. Торби ж важкі! Тому щось у попереку й заціпило. Але гад не зізнається, розв'язує торочки і сипле солоний пісок на плаща. Обидві торби порожні. Кам'яної солі в піску нема. Закляв стражник, як махне рукою, та крутнеться собі, щоб іти геть! Та тут на нього гаплик — поперек схопило.

А Микита приніс солоний пісок. Засипав його в діжку. Добре розколотив і солону воду злив у ночви. З ночов брали солону воду, цідили від дрібного піску через щільне полотно. А тоді виварили. І було півпуда солі.

А пісок ще досипав у суми і відніс скляру Йоні. Той казав, що благословення таки було. Бо тоді всі пляшечки свої, з того піску зварені, він спродав.

Та мати про це десь обмовилась родичкам.

Микита ж, узнавши, що мати мимоволі його виказала, не став їй дорікати. А ще раз, набравши піску, пішов по благословення до монастиря. Але цього разу він солі не прохав ні дати, ні продати. Тільки він усипав у пісок стерте у ковганці сухе насіння чорнобилю. Виходить він із брами з торбами. А стражники хапають його за руки! Той, якому поперек прихопило, яриться, радіє:

— Ага, попався, сучий син! Зараз ми тебе посолимо! Ану висипай свій "пісок"!

Микита каже:

— Та дайте я плаща постелю!

— Е ні, сучий син солоний. Сам сип і на землю.

Микита, таки "Солоний", став проти брами так, щоб протяг був йому в спину і віяв на того стражника. Розпустив торочки, підіймає вгору обидві торби і... як шарпоне, як посипле пісок. Тонка піщана пилюка з тертим чорнобилем їм в очі, в носа та в рота! Як зачав стражник страшенно чхати, терти очі. Його вояки стоять осторонь і дивуються, що воно з ним. А він чхає та чхає! Очі розтирає, а вони ще сильніше сльозяться, сльози ручаями по щоках котяться. Не наважились стражі схопити і мордувати Микиту. Бо свідків була ціла юрба, і жодного слова Микита не мовив ні проти князя, ні проти стражі. Але візник Стефан — люди?га, яка з дня на день чинила узвіз по всьому нижньому місту і по Граду і все чула та все бачила, — порадив на час брату Микиті щезнути. Бо стражники з Копирова кінця замислили проти Микити зло.

І Микита в одну ніч зник. Повернувся лише через три роки, коли вже народився Ілько. Повернувся до теслярської справи. Але не завжди допомагав батькові та дідові. Іспиту теслярського не складав, щоб його в братство взяли при Миколі Притиску. Хоча раз по раз працював у артілі лодійників. От і цього разу збудували здоровенну лодію-набойну і подались на Десну по вапняк-камінь.

З такими балачками вони всі гуртом дійшли до садиби кожум'яки Карпа. Носії пройшли між розіп'ятими на рамах кожами вже без волосин. Одні були сухі, на інших виблискувало якесь мастило. Теж смердюче. Шкіри телячі та козячі вимочувались у трьох ямах, обшитих дошками. Дошки були старі, темні, ослизлі. І сморід від ний йшов добрячий.

Під парканом була викопана свіжа яма. Отут всі й поскидали дошки. І троє ще пішло за дошками для дна та стовпами до Ількової садиби. А той найстарший, із синцем на скилиці лишився на подвір'ї. Ілько до нього підступив і сказав:

— Господине парубче! Треба ці дошки розібрати на купи. Я вам покажу, куди яку. Так батько сказав.

— Як тобі батько сказав, то ти й роби, — повернувся і спустився в істобку. А істобка та була майже наполовину занурена під землю. Он і віконця-заволоки підносяться майже на два лікті над землею. Зате над істобкою був другий поверх із сіньми на стовпах на два боки. Туди йшли широкі сходи окремо від входу до істобки. До неї був окремий хід по широких сходах на сіни.

В істобці щось гомоніли, а через чільне вікно курів дим.

"Іч! Кажуть, що Карпо — заможний майстер, а в нього істобка курна! А в нас хата маленька, зате і димник, і стіни вибілені".

В Ілька все кипіло, що парубок його не послухав, бо він малий. І тоді, хоч батько його научав, що не треба напружуватися, щоб не заробити килу, Ілько взявся до праці. Та не кинувся одразу тягати дошки. А обійшов купу. Обдивився, де які знамена. І почав стягувати дошки по одній та волочити до боків ями. Розпиляні навпіл дошки легше тяглися по землі. Та й скільки їх тягти — може, два сажні! Не більше. Ілько, зрештою, впорався з дошками заздалегідь, поки прийшли носії зі стовпами та дошками для дна. І батько.

Все було добре, тільки страшенно упрів, що аж від поту плями на спині виступили, чуб змок, а поділ сорочки він з одного боку вмастив глиною.

Коли всі частини кожум'яцького чану опинились на подвір'ї, батько сказав принести йому заступ.

— Для чого? Яма вже викопана... — Засумнівався той, із синцем на скилиці.

— Батька свого спитаєш, а мені неси заступ.

Парубок хмикнув, але наказав підмайстрові принести заступ. Батько щільно зсунув дошки для дна. На чотирьох кінцях надкопав ямки. І поставив у них стовпи. Трохи наживив ударами киянки.

— Тепер візьміть молоти і позабивайте на півліктя в землю! Чого стоїте? Швидко. У мене часу мало.

Поки підмайстер бігцем поспішив до комори по молоти, батько оглянув, як складені дошки.

— Молодець, синку! Добре їм розказав розклад. — І батько погладив хлопчика по голові. — Чого це в тебе голова мокра? — Спитав батько.

— Та то... від спеки... від сонця... я отут на сонці...

Тут підмайстер приніс два здорових молоти. Парубки почали забивати в землю стовпи, а батько — ходити з обвісом і міряти, чи рівно все.

— Досить. Потім я вас покличу.

Парубки пішли хто в комору, хто — до старих ям перебирати глистами шкіри. Від того на подвір'ї пішов ще сильніший сморід.

— Отепер, синку, найскладніша робота. Треба загнати в пази нижні дошки. А в тих дошках є утори. Ось бачиш? І треба так зробити, щоб спідні дошки увійшли торцями до уторів бокових дощок.

Батько підняв першу дошку з позначками і почав заганяти її в пази стовпів, поки вона міцно не сіла. Ходив, постукував киянкою то з одного краю, то з другого, і дошка опускалася в пазах, поки й стала на місце. Так само батько загнав і три спідні дошки. Ілько тільки ходив за ним і зазирав, як то батько киянкою постукує, як свинцевим одвісом на шворці перевіряє, чи не відхилилися стовпи та дошки. Ось і багато часу не

минуло, а вже чотири стовпи міцно з'єднані між собою спідніми дошками в пазах.

— От тепер, синку, ми їх з'єднаємо ще шипами. Бо коли будуть все спускати до ями, можуть порушитись дошки і з'явиться між ними щілина.

Батько відміряв обвісом і зовні, і зсередини чану і поставив там позначки. Наживив дірочки пробоєм. А тоді врізався туди вістрям бурава, щоб воно пройшло крізь першу бічну дошку і просвердлило отвір у спідній. Висвердлив отвір і зразу загнав туди дубовий шип. І так — вісім разів, по два шипи з кожного боку.

Батько та Ілько так поринули у діло, що й незчулись, як до воріт побіг підмайстер. Розчинив не хвіртку, а стулки воріт, оббиті кожна аж трьома штабами заліза. Кожум'яка Карпо заїхав верхи у двір на мухортому конику. За сідлом в нього були дві перекидні суми. Повні-повнісінькі.

А ще разом із конем у ворота вскочив рудий здоровенний собака. Із лобатої широкої морди звисав здоровенний язик. Здавалося, що землі дістане. Пес зразу кинувся*до Ілька та батька. Але кожум'яка Карпо крикнув на пса. І той поспішив у тінь під будинком. Порився ще глибше у вже виритій ямі та заліг туди, важко хекаючи. Кожум'яка Карпо незабаром зліз із низького коника. Кинув повід підмайстрові і показав на стайню. Підійшов до батька та Ілька і виголосив, радісно посміхаючись і розводячи руки:

— Бог поміч! Кого я бачу?! Я сподівався на четвер, а ви вже, сусіде, кінчили справу!

— Доброго здоров'я, господарю! Ще не скінчив вам, а тільки закінчую. Зараз покличу хлопців — нехай опустять у яму. Тоді діло піде швидше. Дасть Бог, і під вечір скінчимо.

Кожум'яка Карпо, видно, що був напідпитку — тому був такий лагідний та люб'язний.

— Сусіде! Ходімо пообідаємо. А тоді скінчите діло.

— Ні, господарю любий. У мене свій закон: скінчив — тоді до столу чи... додому. Гукніть краще хлопців — потрібна допомога.

Господар гукнув своїх хлопців, а сам пішов до стайні.

Прийшли парубки. Стали, схилились по боках чану. По двоє, разом із батьком, уздовж бокових дощок, один позаду взявся знизу. А спереду нікого не було.

— Ну, хлопці, разом! Раз, два, три! — Скомандував батько, і всі одночасно випростались і понесли всю споруду до ями. Обережно її опустили, щоб стовпи точно зайшли у дірки, вириті для них у рудій глині.

— Ходіть, молодці, здорові. Покличу вас після обіду.

Вони й пішли до великої діжки вмиватися, відтирати руки синім глеєм.

А батько тим часом почав насаджувати одну дошку на другу, таким чином зводячи боки дерев'яного чану. Тут уже, як сказав би дідусь, пішла "золотарська справа". По торцю кожної дошки батько малесенькою прегострою скобелкою у зрізі нижньої дошки робив заглибину. Починав від одного стовпа і вів до другого ні на рису не збиваючись. Виходила з круглого отвору скобелки одна довжелезна стружка. І ніде вона не порвалась! Але Ілько бачив, якої напруги це коштує батькові! Великі краплини поту повиступали на скронях. На кінці носа висіла прозора краплина. А жовна в батька грали під засмаглою, добре виголеною шкірою, ніби він щось тверде намагався розгризти. І в кожній нижній дошці виходив неглибокий жолобок по всій довжині

дошки. А верхню дошку, яка мала накрити нижню, батько готував по-іншому. Він брав наструг, теж вигострений, як бритва. Батько так перевіряв лезо, чи гостре: якщо голить волосся на передпліччі, значить, можна ним робити діло. І він тим настругом так зчісував грані тонкої сторони дошки, що вони точнісінько лягли в заглибину нижньої дошки. Так батько з'єднав усі дошки.

Зняв шапку і струсонув темним волоссям. Воно було так само мокре, як в Ілька після тягання дощок.

А кожум'яцьке кодло в цей час пообідало і відпочивало. Хто в холодку на широкій призьбі примостився, хто пішов у стайню та задрімав на купі сіна. Навіть рудий пес заплющив очі. Проте пащеку не закривав.

— Хух! — Сказав голосно батько і змахнув шапкою. — Таки зморився, трясця його матері. Ти що там робиш?

— Скручую стружки в рурочку. Я з цих стружок сплету щось.

— Ну дивись, спробуй. Може що із "смолки" й вийде. А нам тепер треба будити хлопців. Хай заливають чан.

Тільки батько та Ілько попрямували до стайні, як собака підскочив і загарчав на них. Гарчав неголосно, але верхню чорну губу задер і вишкіряв гострі білі ікла.

— Не руш, синку! А то ще за литку вхопить! — І тоді на весь голос, — Гей, хто там не спить, відженіть собаку!

Але ніхто, крім русявої кирпатої дівчини, на його крик не з'явився. Вона й прихопила собаку за шкіряну обручку.

— Що вам, мій господине? — Спитала дівка, не відпускаючи собачу обручку та садовлячи пса коло себе.

— Треба збудити молодців, щоб наливати воду в чан.

— Господине, ви самі їх будіть. Бо я — чага. Якщо я їх підійму, вони мене потім поб'ють.

— І що — б'ють?

Дівка озирнулась на всі боки і мовчки ствердно кивнула головою. Ільків батько скрушно похитав головою і сказав:

— Ти, дівчино, тримай собаку. Ільку, збігай до стайні. Збуди тих. І потім цього, що на призьбі.

Ілько так і зробив. Парубки повставали і, лаючись хто вголос, хто під носа, почали тягати з колодязя воду корбою і носити до нового чану.

— Господа молодці, обережно наливайте, щоб було видно, якщо вода протече на землю.

Парубки нічого не відповіли. Мовчки один крутив корбу, витягаючи прив'язане легке соснове цебро із важким дубовим дном. Другий переливав у відра. А відра вже носили наймолодший кожум'яка і підмайстер. Воду з цебра у відра переливав той боєць із синцем на скілиці.

Коли вода перевершила шов між верхніми дошками, Ільків батько зупинив парубків. І вони знову порозходилися по своїх місцях. Батько ж вийняв із берестяного кошеля доброго дубового цвяха і одним ударом киянки загатив його в дошку рівнесенько на узрізі води. Подивився на всі боки і побачив добрий окоренок.

— Ходімо, Ільку, посидимо, почекаємо, поки тінь отуди впаде. — І батько встромив скіпку в землю.

— А тоді що?

— Якщо за цей час вода і на палець не спаде — робота зроблена. Можна брати плату і йти додому.

— Тату, я їсти хочу.

— Синку, терпи. Я теж хочу їсти.

Вони сиділи довгенько, аж Ількові почало бурчати в кишках.

Тим часом із стайні вийшов муций* жовтаво-половий коник із майже білою гривою і довгим, аж до землі хвостом. Він пройшовся подвір'ям, спинився біля новозрубленого чану і почав його облизувати і пробувати на зуб ребро дошки.

— Ану гей! — Замахнув на нього батько шапкою, і коник шарпонувся набік і пішов до колодязя. Посунув свою цікаву морду у порожнє цебро, що стояло на цямрині зрубу.

Цебро з гуркотом полетіло в колодязь, закрутилась корба. Ручкою вдарило коня, і він шарпонувся набік. Збив здоровенну порожню діжу, і вона покотилась із страшним гуркотом до брами. Закудкудакала ряба курка, виводячи з-під діжі виводок курчат. Діжа вдарилась о браму, аж загуркотіло на весь куток.

Ілько рвучко підвівся на ноги. Але велика батькова рука перехопила його за крайку і повернула на місце.

— Сиди! Бо ще подумають, що це ми завели веремію. Подивимось, що далі буде, — обернувся із прихованою усмішкою в очах Ільків батько.

А далі ось що було. Із істобки вискочила дівка-чага і, сплеснувши руками, закричала:

— Ой матінко моя! Та він усіх курчат передушить!

За нею, обсмикуючи сорочку та поправляючи пояса, вибіг язикатий підмайстер, шалено розмахуючи руками і з криком: "Та куди ти, гидолової віри?!".

— Бач, не знає, як з конем треба. До коня, Ільку, треба підходити не шарпаючись, не вимахуючи руками, не тупотіти ногами. І добрим голосом треба коня завертати, а не лайкою. І ще до коня не можна підходити в лоба, а лише — з лівого боку.

— Тату! А звідки ви все знаєте? У вас же наче ніколи коней не було?

* Муций — низький, міцний

— Воно так, твоя правда. Та після другого голодного року...

— Коли це було?

— Не перебивай батька! Перший був голодний рік, коли народилась Марійка. Тоді у серпні зразу в жнива налетіли страшенні прузі. Летіли чорною хмарою. Потім падали на поля, на копиці, на просо, на виноград — і все з'їдали. Далі зводились на крило і летіли на північ. І все жерли, жерли, жерли. Поки їх холод не прибив. Довелось мені піти на заробітки в лісі, бо в Києві роботи не було. Я всю осінь і зиму рубав дерево в лісі і волочив кіньми до річки.

Батько те розповідав спокійно. Повернувся обличчям до Ілька. А сам весь час боковим зором споглядав, що робиться у дворі.

А в дворі був справжній рейвах. Рудий пес бігав разом із підмайстром і несамовито гавкав.

Зіскочив із призьби сонний парубок. І теж почав щось гукати і махати руками. Зі стайні вийшло двоє заспаних парубків. Той, що із синцем на скілиці, став руки в боки і мовчки дивився на все. Другий все струшував пелехатою головою і намагався вибрати з неї бадилинки та соломинки.

На галерею світлиці вискочила господиня. Сплеснула руками і заволала:

— Карпо! Карпо! Чоловіче! Встань, подивися, що робиться!

А коник все шарпався то туди, то сюди. Вже почав робити і справжню шкоду: перекинув дві рами з нап'ятими телячими шкурами.

Вийшов Карпо, протираючи очі. Якусь мить постояв, намагаючись схопити зором все, що відбувалось у дворі. Підступив до поручнів, вхопився за них і голосно, чітко сказав:

— Геть усі з двору! Кожен на своє місце! І голосу не подавайте. Від його слів усі спинились і справді порачкували на свої місця. А коник таки продовжував крутитись подвір'ям.

Карпо неголосно проговорюючи, як до лошати: "Кось-кось-кось" почав спускатися рипучими сходами на подвір'я.

Кінь припинив своє шарпання, повів вухами в бік рипіння сходинок і Карпового голосу. Карпо, як спустився з другого поверху, то почав неквапно, плавко ступаючи, підходити до коника. І заходив так, як казав Ільків батько, — від лівого боку. Коли наблизився впритул, обережно простяг правицю і вхопив коника за вуздечку під ганашем*. Кінь і не думав пручатись. І Карпо повів його в стайню.

* Ганаш — частина голови, близька до шиї

За якийсь час кожум'яка Карпо з'явився на подвір'ї та попрямував до Ілька та його батька.

— Ти диви! Вже готове все! Так швидко?!

— На те й ми дереводєли — теслярі! — Ледь усміхаючись, відказав батько. — Справу зроблено, сусіде, нам вже час додому.

— Та чого це ви зразу й додому? Посидимо, побалакаємо. Ми ж давно вже не сиділи по-людськи. То все клопоти, клопоти.

— І я кажу, що клопоти. Нам вже час іти, бо жінка свариться, коли доводиться вдруге розігрівати обід.

— Ой бачте, я й кажу: клопоти. В мене й з голови випало, що ви не обідали! — Говорив скоромовкою кожум'яка Карпо. А сам зазирав у чан. Ясно було, що турбується, чи не проходить вода в щілини.

— Гей, дівко, ходи-но сюди! — Голосно покликав кожум'яка служницю.

З істобки вибігла служниця і стала перед господарем.

— Неси нагору кашу! До речі, вона ще тепла?

— У печі стоїть. Я піч затулила.

— От і добре. Ляща лишилось щось?

— Половина.

— Неси ляща. Хліб кислий. Та зразу починай пекти пшоняні млинці.

— Та я, господине мій, не встигну. Поки вас упораю, то не буде часу пшоно терти.

— Ав-ва! А для чого в тебе цей телепень в поварні сидить? Загадай йому пшоно терти. Макітру йому в руки, товкач — і вперед!

— А як він не схоче?.. — Прошелестіла чага.

— Я йому пику натовчу за коня. Скільки шкоди наробив!.. Прошу, дорогий сусіде. — Кожум'яка Карпо показав рукою на сходи. А тоді до Ілька: — А ти підеш в істобку, там тебе дівка пригостить.

— Е ні, сусіде! Неповага! — Голос у Ількового батька, такого неквапного на слова, враз зробився наче сталевим. — Мій син — не кащейська дитина, щоб із холопами в істобці гоститися. Моя робота — ваша плата. І бувайте здорові.

Карпо розгубився, відкрив рота, але миттю опанував себе. Почав притискати руки до грудей і улесливо промовляти до Ількового батька:

— Та я не те... Та ви не те!.. Не подумайте!.. Бо я ж хотів так, ну, за чаркою посидіти. Побалакати... По-чоловічому. Бо не все дитині годиться чути.

— А я хіба кажу, щоб малий з нами за стіл сідав? Якщо ви, сусіде, гостите нас, то все за звичаєм має бути. Гості за столом. Діти гостей — за столиком чи за лавою на ослінчику. Не мені вас учити, ви ж із старого кожум'яцького роду. А ми всі — древодєли-теслі.

— Та ваша правда, ваша правда... — Улесливо посміхаючись, вибачався Карпо.

А дівка вже несла повз нього на таці горщик з кашею та миски і ложки.

Вони піднялись по страшенно рипучих сходах. У дальнім кутку сіней (тобто відкритої галереї) жінка кожум'яки сиділа на стільці з різною спинкою. Під ноги підмощено низенький-низенький, майже іграшковий, ослінчик. Вони зайшли у велику кімнату. Вона була майже вдвічі більша за Ількову хату. І піч тут була не курна, а з димником і шиєю на дах.

Старші посідали за великий стіл, де вже стояли горщик з кашею і миски. Ілька дівка-чага посадовила за низенький столик на малесенькому ослінчику, такому, як ото був під ногами в Карпової жінки. На столик служниця поставила добру миску каші, поклала ложку і перепічку.

Карпо поліз до мережаної різьбою, помальованої фарбами скрині під вікном і видобув звідтіля чорний лощений глек з довгим тонким горлом. Щось там задзвонило, ніби сріблом заграло. "Певно, що срібні чарки", — подумав Ілько, не беручись за ложку, поки не почнуть старші. Хоча дома в Ілька жодної срібної чарки не було. І він не чув, як дзвонять срібні чарки. Але що ж могло так красиво дзвеніти, як не срібло?!

І тут Ілько побачив, що кожум'яка Карпо ставить на стіл чашу-братину. Наливає в неї іскристе вино. Підносить вгору і каже:

— На здоров'я і на вітання моєму парубочому товаришу! — І відпиває ковток. І передає чашу батькові.

Батько підносить чашу і говорить:

— На здоров'я і на щастя господарю і всьому його дому! — І теж відпиває ковток і ставить чашу поруч із глечиком.

Після цього вітання чоловіки взялися до каші. Ілько — зразу за ними. І така була насолода від каші. Ніби ніколи нічого смачнішого не їв. Та й справді — каша пшоняна, але ж із шматочками сала і солонини. І хліб-загреба, печений на капустянім листі.

Далі служниця принесла шмати смаженої риби. Прежирнючий і претовстенний був лящ. У лящі багато дрібних кісток. Але цей був такий великий, що його кістки було легко вибрати.

Ілько набагато раніше впорався із кашею, ніж дорослі. Бо вони їли неквапно і час від часу по черзі підіймали чашу-братину і виголошували один одному віншування. По багатьох разах вітань та побажань, пішла цікавіша, як для Ілька, розмова. Говорив, власне, господар:

— Я оце чого на коні верхи їхав? їздець із мене абиякий. Але треба для честі. Торги мав із новгородськими гостями. Мене з ними певні люди звели. Сказали, що новгородцЬушкуйники привезли славні речі. Але не хотять все облишити і на відкритім торгу продавати. Домовились здибатись. Не у новгородській садибі при Туровій Божниці. А там в одному тихому місці...

— Біля попів, під Стовп'ям?

— Ну, сусіде, і як ви вгадали?

— Адже там ні княжих, ні подільських нишпорок не буває. То глухий куток від усіх торжищ. Там усі один одного знають. І там легко через Глибочицю на човні.

— Ті новгородські розбійники цієї зими ходили по здобич до льодової землі. Пограбували там язичників, як ніколи! Взяли вовчого хутра...

— Хіба в нас нема? — дивувався Ільків батько.

— Е, друже мій люб'язний, — вже чулося, що Карпо захмелів. — Хутра білих вовків!

— Геть білих? — ще більше здивувався батько.

— То чого б я вам брехав? Ось зараз побачите. — Він хитаючись пішов до глиняного вмивальника над різанкою. Ретельно обтер руки. Хиткою ходою Карпо підійшов до довгої мальованої скрині — від вікна до вікна була завдовжки. Підважив важке віко. Витяг перекидні торби. Розв'язав і витяг пухнасту білу, просто сяючу, шкуру. Голова була вовча і хвіст. Вправним рухом Карпо накинув шкіру собі на спину, морду натяг поверх голови. І, забавляючись, завив, перекривляючи вовка.

Ілько аж здригнувся: здавалось, що на хвилю Карпо таки перекинувся на вовка.

Зав'язуючи знов торби, Карпо похвалився:

— Чотири шкури. Чотири білих вовки. А вже сідаючи до столу, промовив:

— От тільки що мене цікавить. Там, кажуть новгородські розбійники-ушкуйники, не росте хліб. Ті язичники їдять тільки м'ясо, рибу та птицю. І як вони могли добре вичинити ті шкури, як у них нема ні хлібного квасу, ні кислого тіста, ані висівок житніх? От це — загадка. Та що там білі вовки? Я у них прикупив риб'ячий зуб. Пів-то-ра лік-тя зав-довж-ки! — І кожум'яка Карпо витяг з іншої скрині ледь вохристий моржевий бивень.

Ілько не втримався, зіскочив зі свого ослінчика і підбіг до кожум'яки. На таку Ількову нечемність, що без дозволу підійшов, підпилий Карпо не звернув ніякої уваги. Ілько дивився на це диво. Довге, лискуче і, певно, важке. Якось це по кольору відчувалось.

Коли внизу зарипіли сходи.

Карпо вправним рухом сховав моржевий бивень до великої шкату-ли, а шкатулу закрив у скрині.

Дівчина-чага поставила на стіл здорову миску з гарячими млинцями і жбанок із грушевим узваром. Ількові на ослін — невелику тацю з млинцями і кухлик з узваром.

Дорослі ще виголосили вітання одне одному. Поїли млинці, запиваючи грушевим узваром. І ще раз пригубили по черзі братину. Зайшла дівчина-чага.

— Дівко! Поклич старшого. Та живо!

Дівка метнулась по сходах, що так зарипіли, ніби десять олійниць тисли.

— Сусіде, вам треба нові сходи поставити. Або ці відрихтувати. Бо як скоморохи грають у вас надворі, так воно рипить.

— Та нехай буде. Не валиться — то й добре.

Загупало по сходах, заспівало, зарипіло дерево. Об'явився старший парубок.

— Ти дивився чан?

— Дивився.

— І що? Вода стоїть?

— Стоїть. А куди їй дітись?

— Ну йди. Але без мене нічого не робіть.

— Добре, — вклонився парубок і пішов геть.

Карпо мовчки відсунув посуд по столу і виставив на нього невеличку шкатулку чи то із світлого дерева, чи з темної кістки. Клацнув віком і видобув звідти малесенькі терези з мідним коромислом і двома маленькими шальками. Підняв їх у руці, щоб вони не хитались, і було видно, що немає в тому підстави — шальки однакові. Далі він показав батькові малесеньку гирьку. Зблизька подивився на неї і кивнув головою. Тоді кожум'яка Карпо вийняв із шкатули малесенькі кусники срібла. Обережно їх поклав на порожні шальки. Один. Перша гиря переважала. Другий. Гиря не зрушилась із місця. Третій. Гиря постояла мить, наче думаючи, і плавко пішла вгору. Спинилась — і шальки потихеньку вирівнялись. Карпо зняв куснички срібла і припечатав їх по одному до дощок столу.

Батько підгріб їх ребром долоні до себе і заходився відв'язувати від пояса калиту.

Щось майже тьохнуло Ількові в серці: "Чи не побачить Карпо перлину?!!".

Батько подивився з обох боків на кусники срібла і почав їх складати в гаманець. І як на підтвердження здогадки Ілька Карпо раптом перехилився через стіл і спитав якимось незвичним голосом:

— Слухайте, сусіде, а що то у вас там таке золотаве?

— Та нічого такого...

— Та ні, куме, я ж бачу, щось золотаве світиться...

Ілько раптом відчув, як у нього від страху онім іл и губи та здерев'яніли ноги. І він не міг ні сказати слово, ні ворухнутись.

— Та що ви, сусіде, причепились? — Здвинув плечима Ільків батько. — Ну намистина золотава.

— А покажіть! — По-п'яному вчепився Карпо.

Ількові вже й дихання перебрало, і він чув, як торохкотить його серце.

— Та дивіться! — Ільків батько простяг медово-жовту кульку кожум'яці Карпові.

Той взяв, підніс до ока і почав крутити проти світлих дверей.

— Диви, який бурштин прозорий, як скло! — Сказав задоволено Карпо. — А ви казали, що нічого там особливого.

— Особливе було б, якби ціле намисто таке. А одна намистина...

— Слухайте, сусіде, а продайте мені! Я докуплю намистин, і буде моїй жіночці добре намисто.

— Та нехай буде дарунок вашій дружині.

— Ну, дайте я вас обійму і поцілую!

І підпилий кожум'яка обійняв Ількового батька.

— Ну, ходімо, синку, — сказав батько Ількові. — Вже нас давно зачекались. Поки ми прийдемо, то й вечеряти не сядуть.

Ілько зразу й піднятись не зміг, так йому ослабли ноги. Аж в колінах трусились.

— Вставай, вставай, синку, ти ж вина обезького* не пив. Воруши ногами. То в мене голова ясна, а от ноги те вино однімає.

— Але ж смачне вино. — Чи то питаючи, чи то стверджуючи, сказав Карпо.

— Та смачне до біса! П'єш, як легенький узвар, а вже хоп — і ноги важкі.

— Отож бо! Всякий трунок свою хитрість має.

Ілько якось опанував себе і непевними кроками пішов за дорослими. Коли почув у спину солоденький жіночий голос:

— Хлопчику, ходи-но сюди.

Цей голос привів Ілька до повної тями. Він таки нечувано зрадів, що то все була омана. І ніхто перлину не побачив. І нікому іншому вона не дісталась. Він обернувся. Жінка манила його до себе пальцем. Він хутко підбіг до неї. Не сходячи зі стільця, вона подала йому червоний клубочок.

— Це, хлопчику, дарунок твоїй сестрі Марійці. Нехай вона тобі ще кращу сорочку вишиє. Щоб була вона така гарна і барвиста, як і твоя доля!

— Дякую, моя господине! — Знов Ілько притис руку до серця і вклонився в пояс, трохи порачкував, а тоді побіг.

Батько і кожум'яка Карпо обійшли чан навколо, добре обдивившись. Вода в ньому стояла непорушно дзеркальна. І все в ній відображалось, ніби у величезному люстрі. З цього боку йдеш — темний паркан, а над ним — освітлені золотавим сонцем помальовані схили їхньої Хоревиці. Далі йдеш — темні у синім затінку схили Копирова кінця. А над ними десь в глибині неба летять лелеки, маленькі-маленькі, важко змахують

крильцями. А тут від Карпової оселі стоїш — то тільки напнуті на рамах телячі шкури та високий паркан. І високе тепло блакитне, бірюзове передзахідне небо.

Та враз блакитні небеса розлетілись в друзки, розсіялись краплями.

То парубки сипали з відер просіяну, протерту золу. Над чаном закуріла сиза тонка пилюка. А підмайстер вже заливав із різанки густе, як сметана, вапняне "молочко". Далі в чан полетіли руді телячі шкури. Всі четверо парубків похапали здоровенні, ніби весла-правила, копистки, і почали ними толочити в чані.

* Обези — загальна назва в часи Київської Русі для земель Абхазії та Грузії.

— Ходімо, Ільку! Людям ще сьогодні роботи вистачить!

І Карпо провів їх до самих воріт. Прощаючись, батько сказав:

— Сходи, сусіде, вам треба підрихтувати. Не тому, що риплять, а тому, що можуть завалитись. Там погані стояки. Сусіде, я й не те, щоб з вас заробіток мати. Я зроблю з охоти! Бо мені, яко древодєлю, на душі дере, як я таке бачу. Там треба стояки поновити і пази зробити вужчими. Відновити треба і стояки огорожі на сінях. Береженого Бог береже, як кажуть.

По цих словах батькових Карпове лице проясніло, і він вивів їх і за ворота. А тоді вже повернувся на подвір'я.

— А що, синку, — батько покуйовдив важкою рукою Ількові непокірні патли. — І попрацювали, і погостювали... Наче? Га?

— Я так злякався!

— Тс-сс... — Нахилився батько до сина. — Про ладунку — ні слова. Вона у потрібному місці.

І вони спускались посередині кожум'яцької вулиці. Попереду йшли дітлахи, жінки та дівчата, щоб зустріти свою худобу із Оболонського пасовища.

— Тату! Мені побігти за Лискою?

— Як є сили — то збігай!

— У них смачна каша. З солониною. І риба така смачна, млинці пахучі. Тільки у дворі і скрізь — важкий дух.

— Е синку! Того, що в них дух важкий, того й на столі добре пахне. Кожна робота має свій запах. Від кожної роботи їжа має свою ціну і свій дух.

***

І тут ще одна пригода. Як вибіг Ілько на міст, то побачив, що вже в самім низу Копирівського узвозу спускаються утрьох сестри Катерина й Марія, і з ними його брат середульший Михайло. Якби хто чужий, то й не впізнав би, що то Михайло. Сунув, наче здоровенна копиця. За плечима на шлеях велетенський берестяний козуб. На козубі — сніп різного зілля, макові головки на довгих стеблинах, любисток, пака смуг молодої дубової кори та оберемок липового лубу. В обох руках кошики вербові, через плече — полотняна торба.

Ілько помчав до них — вирішив, що коли швидко бігтиме, то й до рідних встигне, і корову займе. Привітався з усіма ними. Але до першої він до Марії кинувся:

— Маріє, ось тобі гостинець! Ми були в Карпа. Його жінка така ґречна — каже, що в тебе гарні руки. І казала — дарує тобі оці нитки. Казала: "Нехай тобі сестра Марія вишиє гарну долю на сорочці!"

Марія знітилась, почервоніла, але вдячно поцілувала Ілька і забрала моточок.

— Ой! — Скрикнула Катерина, беручи з рук сестри клубочок. — Та це ж шовкова нить багряна!

Марія промовчала, тільки ще раз поцілувала Ілька. На що Михайло з-під своєї гори-ноші спитав:

— То будемо цілуватися, чи хто куди йтиме?

— Ти куди? — Спитала Катерина.

— Я біг по Лиску. Та побачив вас і завернув.

— А ми йшли до череди, та здибали Михайла.

— А я йшов додому та здибав усіх вас. Тому я йду додому.

— А ми підемо до череди, — в один голос вимовили дівчата.

— Тоді я піду з Михайлом! — Вирішив Ілько, і вони рушили кожен своїм шляхом.

— Михайле! Розкажи, що там у вуя було? — Забігаючи вперед, поцікавився Ілько.

— Потім розповім. Я ледь ноги тягну. Я ж не Микита, щоб жеребців підіймати.

— Микита підіймав не жеребця, а коня. Бо кінь смирний, а жеребець міг би і покусати Микиту.

— З тобою поговориш... Дай долізу додому, повечеряю і тоді все розповім, що трапилось і мені, і вуєві.

Вже тиждень тому пішов Михайло допомагати їхньому вуєві, материному старшому брату. Заново перекривати хату лемехом та підрихтувати комору. За Дорогожичами, у Сирецькому лісі, вуй, чоловік уже літній, мав невеличке по-ле-засіку, добрий садок і одне бортне дерево — стару-престару велетенську липу. Михайло допомагав вуєві цілий тиждень. А тепер ішов з гостинцями від шюго.

У двір Михайло заходив не через хвіртку, а через ворота. Бо у хвіртку не проліз би зі своєю поклажею. Заносити до хати його ношу йому допомагали всі гуртом.

І вечірня хата, крім запаху живиці від скіпок зі смолки в посвіті і кислого кожум'яцького духу, наповнилась запахом любистку, дубової кори, липового лубу, зів'ялого макового листу.

Михайло приніс повен горщик, лубом зав'язаний, добірного макового зерня. Здоровенний сніп маку. З полотняної торби ледь не вивалювалися червонобокі та золотаві яблука. Ще був глек, обплетений бе-рестою, повний вохристих світлих грушок-падалок, та таких солодких, як мед! Козубок сливок і торбу сушених вишень. У берестяній коробці з кришкою — мед у стільничках. Завбільшки з овечу голову! Торбину здоровенних бобових стручків і торбинку з гороховими стручками зеленими. І торбину добірного ячменю. Матері Михайло подав пучечок маленьких диких маківок. Мати обережненько поклала дикий мак на поличку над мисником.

Та найголовніше — Михайло приніс живого дрозда. Крила поборка-ні суровою ниткою, ніжки сплутані шворкою із тонесенького лика.

— Ці дрозди оббивають ягоду! — Пояснив Михайло. — Так ми на них сітку поставили. Повну сітку взяли.

— Я для нього клітку змайструю! — Похвалився Ілько.

— То роби, а не хвались. Тільки сховай його до козуба. Та віко козуба добре прив'яжи. Бо інакше з нашою кицею йому гаплик.

ЧЕТВЕР

Учетвер Ілько прокинувся разом з матір'ю. Було ще поночі. Тільки в усті печі під сухими очеретинами спалахував вогник, який роздмухувала мати. Ілько прошмигнув у сіни, і двері не рипнули. Певно, вчора бігуни добре помастили. А все Михайло. Він страх не любить скрипу й рипіння.

У сінях зовсім темно. На низькій широкій скрині під старим своїм кожухом сопів уві сні дідусь. При кожному його диханні чулося хрипіння в грудях, ніби суху бересту теребили.

Ілько навпомацки пробрався до здоровенної дубової діжки. Там вони зберігали те збіжжя, що на повсякдень. Треба — набрав мірку і засипав у жорна. Та й ганяй камінь! Краще за всіх меле Катерина. Не брати і не батько, що в рази сильніші за неї. Як стане, як заведеться крутити погонич!

На дубовій діжці важка товста дошка. Щоб ніяка миша не проникла крізь найменшу щілину. От на цю дошку і поставив Ілько невеликий козуб із птахом. Навпомацки перевірив, чи зав'язана шворка на петлях кришки і самого козуба. Все було на місці. А всередині берестяної коробки закамешився птах. Це зразу порадувало Ілька: значить, кішка не дісталась до дрозда. Тепер головне — відігнати корову в череду і взятись до роботи. Треба таку клітку зробити, щоб їхня смугаста Мурка не дістала лапою пташку. Щоб не поламала решітку. Бо кішка Мурка в них прездорова. І великий мисливець на птаство. Одного разу навіть

голуба притягла. З одного кута двору в інший його волочила. Поки знайшла добре містечко і там його розпатрала. По всьому подвір'ю пір'я та пух літали. А вона з набитим черевом розляглась у холодку і навіть лапою не хотіла повести. Сусіди он скаржаться, що до них миші пролазять. А в їхньому господарстві мишей немає. І птахи — тобто горобці та голуби — нижче даху не сідають.

Ілько відхилив хатні двері. І в сіни, разом з блакитним присмерком, попливло передсвітанкове холодне повітря.

Ступаючи навшпиньки по росяному споришу, Ілько підступив до колоди і витяг найменший чіп. Вода тугою цівкою вилетіла з колоди і вдарилась об дубову плаху, на яку ставили відра, коли набирали воду. Добре це дідусь колись влаштував. А батько та брати ще дорихтовували і з водогоном-колодою. І зі схилом гори, яку вони закріпили і палями, і кущами терну. Дідусь завжди говорив: "Те, що створено не нами, але нам не заважає, не треба рівняти, копати чи рубати! Треба його нам на користь обертати, тільки не руйнувати".

Ілько тільки трохи сполоснув обличчя: йому сьогодні і без прохолодної води сон відійшов.

Що сказав брат Михайло? Що треба дроздові розплутати ноги, щоб він не лежав на боці, а стрибав. І друге — не поїти і не годувати. Бо як дати сьогодні їсти і пити, а він відмовиться, то потім теж не їстиме й не питиме — і сконає. А от на третій день він укоськається. І спраглий і голодний візьме від людини їжу.

Коли Ілько затуляв чіп у колоді, краєм ока побачив, як у шпарку хатніх дверей наче промайнула сіра тінь. Дійсно, як він тихо відхиляв двері в сіни, то вгледів на діжці Мурку. Вона стала дибки, самий білий кінчик хвоста в неї посмикувався. І вона намагалась лапами роздерти берестяну кришку. Всередині козуба наполохано камешився дрозд.

— А брись! А брись! — Насварив Ілько кішку Мурку і вигнав її на двір із сіней. "Віджену Лиску й одразу сяду робити клітку. Бо інакше буде біда!" — подумав Ілько і вже взявся за ручку, щоб зайти до хати, як з-під кожуха почувся хрип, важке дихання, а тоді — дідусів голос:

— Відчини, дитино, двері, бо не бачу, й де мої берестяники. Ох, старість не радість.

Ілько підсунув поближче до низької скрині капці-берестяники. Так-то вдень дідусь ходив босий, але зранку по холодній землі йому було боляче ходити. Дідусь напівжартома-напівсерйозно говорив: "По молодості людина — як добрий жбан з медом. Всі клепки на місці, всі обручі та чіп притертий. А старість тоді приходить, коли якась клепка трухлявіє і починає протікати чи обруч де розійшовся, чи чіп недобре притирається. От тоді із людини, як із жбана, починає витікати мед життя! — І додавав сумно. — Та й мед стає якийсь чи то гіркий, чи то закислий".

Дідусь почав виповзати із свого старосвітського кожуха. Бо тоді ще був кожух шитий, як сорочку через голову вдягали. І не було такого, щоб людина ходила розхристана, розкривши поли каптану чи кожуха. От як почалися то війни з половцями, то родичання, то перейняли від язичників одяг, що має дві поли — ліву і праву.

— Дідусю, вам допомогти? — Схилився Ілько до дідуся.

Той захрипів, набираючи повітря в груди, і на паузі подиху сказав:

— Іди... Іди... Дитино... Я сам... потихеньку... помаленьку. Іди... онучку. Ілько облишив дідуся і тихо відчинив двері до істобки.

В істобці мерехтіло світло від вогню в усті печі та двох настінних світочів зі смоляними щіпками.

Ілько здивувався: він тільки вмився, відігнав Мурку від дрозда і два слова сказав дідусеві, а вже всі прокинулись. Батько сидів на ослінчику і вмотував свіжі онучі, а Марія подавала йому нашмаровані звечора чоботи.

Катерина складала в кутку на йолі ковдри і на них подушки.

Михайла не було — він спав на горищі в хліву. Вогонь у печі гоготів і викидав через устя в димник вогняні іскри, що летіли роєм у димник. Від тих іскор на самій сажі чорному, як ніч, димнику, спалахували час від часу червоні вогники.

— Тату! Я хочу зробити клітку. Можна взяти різаки, свердло і пилочку?

— Попрохай Михайла, — втрутилась матінка. — Він швидко і добре клітку зробить. Бо ти ще щось поламаєш.

— Мамо, та я ж хочу сам! Це ж мій дрозд, і я йому хату зроблю.

— Жінко, не переймайся! Нехай хлопець сам робить. Нехай навчається!.. Але пам'ятай: і свердлечко, і різаки, і пилочку — три-ма-ти рівно і прямо! Пилку не шарпати! А вести легко і рівно, і вперед, і назад. Пам'ятай це і не зводь із рук та заліза очей! Щоб око і рука робили одне діло водночас!

Знову на сніданок була густа пшоняна каша та вчорашні коржі. Але зате на кінець сніданку був не квас чи узвар. Мати висипала у здорову миску всі грушки-падалки, які приніс брат Михайло, а в другу миску — сливки. Невеликі, може, трохи більші від тернин. Але під їхньою чорно-синьою шкіркою була така медова м'якоть!

— Мамо! А меду? — Не втримався Ілько, обсмоктуючи кісточку.

— Мед, яблука та зілля ще не освячені. Завтра освятять — тоді ласуй! Михайло здвигнув плечима:

— Для чого до попина в церкву нести овочі, зілля та мед? Ми з вуєм із заповідного потаємного джерела здоровенну корчагу привезли. І вуй над усім врожаєм заговори проказав і водою джерельною все окропив. Хіба б я не освячене джерельною водою та не заговорене заговорами приніс би хоч одну дичку додому на свято?

Дідусь заступився за невістку:

— Заповідна вода охороняє і в діброві, і в полі. А в місті інша підмога — церква. Отже треба і зелень, і мед, і овочі ще раз до церкви понести та й посвятити хрестом і свяченою водою.

Ілько перший вилетів з-за столу. Кинувся у сіни у великім берестянім козубі шукати собі знаряддя. Бо в тому козубі зберігалися всі знаряддя, крім великих тесел і сокир та молотів і найбільших киянок.

Ілько в одну мить все знайшов: і прямий ніж-різак, і свердло, і пилочку, і найменший настругг.

Тепер потрібні дерево для денця, прути для решітки, планки для граней і добре, міцне і м'яке липове лико. Все це — на горищі в хліві. Там у них запаси добрі. І ліщинового прута, і в'язанки ошкуреної і цілої дніпрової лози-шелю-гу*, бруски грушевого дерева, липові, березові, соснові, ялинові та дубові дошки, окоренки сосни, дві дзвінкі плахи з ялинового стовбура і комлі з ялини. Все горище в них закладене різним деревом. Але стеля і стіни витримують той вантаж. Бо, на відміну від сусідів, дідусь зрубав комору і хлів не з плах, а з добрих болонків. І сволоки поклав дубові. Дідусь казав не раз Ількові:

— Онучку! Як приходить замовник на якусь теслярську роботу, то повинен бачити, що він прийшов до теслі. І не простого древодєля,

* Шелюг — різновид вербового чагарника.

а справжнього майстра своєї справи. Чому я весь час дивлюсь і перевіряю паркан, хвіртку, ворота? Тому, щоб усе було припасоване, рівне і добре працювало. Чому я вам усім нагадую, що не повинно надворі в безладді лежати дерево і знаряддя? Бо в будь-який час мають чужі люди бачити: тут живуть добрі майстри й охайні люди. Якщо ви їм замовите роботу, вони її виконають добре і чисто.

Так, дощок різного дерева тут чимало на хліві. Але ж вони неширокі і довгі. Поки він пилкою-ножівкою "перетре" від них шмат, то чимало мине часу.

Ілько почув, що мати внизу сідає на ослінчик і починає доїти Лиску.

Тільки матінка видоїть корову, то зразу треба відвести її в череду.

Ілько вже хотів спуститись додолу і спитати в дідуся, може, він знає, де може бути широка дошка. Та ще й чи липа, чи тополя, чи осика. Бо сам же дідусь повчав, що у березу, грушу, клен, дуб і ясен залізні та дерев'яні цвяхи йдуть препогано. А йому треба буде закріпити лозини не тільки в пазах, а й ликом та дерев'яними цвяхами. Добре, що їх повна коробка є. Брат Михайло якось одержав замовлення на цвяхи від шевців. Як узявся, то тиждень від верстака не відходив. Бо з того часу, як після Великодня сталася біда з батьковою артіллю, всі кинулися в будь-який заробіток. Мати тоді плакала, сестри журились, дідусь важко зітхав. Зате Михайло блюзнірствував: "Ну що? Чому святі не покарали зайд-лихварів?! Чому церковні болонки лихварі забрали собі на мовниці*, комори — на божниці?!". Поки хитрющий і обачливий Микита не гримнув на нього: "Цить, брате! Не оскверняйся словами і не наводь на нас гнів Божий! Бог правду бачить, та пізно скаже!". І брат Михайло, що на дух не зносив попів та калугерів, замовк.

А справа була ось у чому. Це вже дідусь розповів Ількові. Бо Ількові страшно стало, що оце його брати посварились між собою. Він-бо вперше таке почув і побачив..

— Погані справи, дитино! І до нас княжа підлість доповзла. Бо князь має дивитись, щоб купці не зносили ціну на хліб, олію та сіль вище всякого глузду. А він все попустив: хто як хоче, так і править ціну. І торгівлю сіллю він віддав зайдам. Бо вони йому дали превеликі дарунки золота, срібла та паволок і самоцвітів. Головне — віддав наших боржників-християн у руки лихварів-іноплеменних. Отой чоловік, що загадав будувати церкву біля Оболонської брами, позичив у лихварів великі гроші. І віддав ті гроші

* Мовниця — лазня.

купцям-соляникам, що йшли по сіль до Коломиї. Вони сіль і собі, і нашому чоловіку купили. А там десь заваруха на Покутті. І затримався повоз солі до Києва. У купця нашого — ні грошей, ні солі. А лихварі прийшли із княжою вартою і кажуть: "Давай гроші!". Грошей нема. Він їм каже, щоб зачекали трохи. Ось прийдуть вози із сіллю. Він сіль продасть і віддасть їм і гроші, що позичив, і лихву, що набігла! Але лихварі ні в яку. Списали всю його худобу та майно. І склали всьому найменшу ціну. Виходило, що воно й половини грошей не варте. Вигнали його з жінкою та дітьми з його двору.

— Але ж коли прийшла батова* із його сіллю, він же міг її продати і все відкупити! — Обурився Ілько. — Чого ж він здався?

— Тому, дитино моя, що й тут йому вийшов гаплик: князь тільки тим дозволив торгувати сіллю, хто йому перше вдесятеро мита сплатив. А це були лихварі! Бо в кого срібло-злато? У князя, боярина та лихваря! То коли прийшли міхи з коломийською сіллю, її забрали лихварі і продавали по нелюдській ціні.

— Дідусю, а що сталось із купцем і його домом?

— Кудись подався. Чи то в Смоленськ, чи то в Болоховські землі. Хоча хтось казав, ніби бачив його в Переяславі, в рибальській артілі. А головне тобі скажу, онучку, то головна тут правда така: ніколи не позичай гроші! Особливо ж у лихварів! Бо добре, якщо попід тином підеш. А якщо за борги тебе і дітей твоїх у раби пустять?

Згадуючи дідусеві слова про ту велику прикрість, що сталась із купцем та батьковою артіллю, Ілько вже зібрався спуститись униз. Бо вже й матінка кінчала доїти корову. Певно доведеться-таки прохати про поміч у старших, щоб знайти дерево для денця. І вже коли Ілько ступив до драбини, побачив у темнім кутку дивну дошку. Широка і тонка. І, певно, від того пожолоблена. Була наче довге і мілке корито. І одразу ж Ілько вирішив: відітре пилкою такий шмат, щоб на всі боки був однаковий. По чотирьох кутах просвердлить дірки. Крізь них пропустить кутові палички. І вони стоятимуть на одному рівні. І денце не хитатиметься.

— Ільку! Де ти там? — Загукала матінка. — Час до череди.

— Я тут, не кричіть! — Загукав Ілько з горища і швиденько скотився вниз по драбині.

— Мамо! Можна гороху взяти?

— Ну, горох не святять. Бери!

* Батова — караван із в'ючних коней.

Ілько миттю вискочив із хліва, вскочив до сіней і почав хапати із макітри горох. Закинув собі за пазуху аж шість повних жмень. Проскочив повз матінку, яка йшла з повною дійницею в хату.

Ілько набрав гороху, щоб пригостити Пузирів, та щось їх не було біля мосту. І з їхнього подвір'я не чувся звичний лемент. Ні коли Ілько гнав корову на Оболонське пасовище, ні коли повертав додому. Та гукати їх і дізнаватися, що сталось із Пузирями, в нього не було часу. Йому аж горіли руки вхопити ножівку та залізти на горище хліва.

Ілько не став їсти горох, а висипав у стару велику ковганку, ще й затулив згори шматом берести.

Пилку-ножівку добре берегли: як для ножа зробили піхви із липової дранки, ще й смужками берести обклеїли. Ілько взяв у зуби ці піхви і поліз нагору. Під дахом, критим добрим лемехом, зразу нічого не бачив після сліпучого сонця. Тут батько над цим дахом старався. Всі в родині знали, що треба не тільки від дощу берегти дерев'яні запаси, а й від звичайної вологості. А для того, щоб повітря не застоювалось, батько прорубав невеличкі щілини і припасував до них дощечки-волоки. На такім сухім, сутінному, але без протягів, даху найкраще доходить дерево.

Зрештою Ількові очі добре призвичаїлись до сутінок, і він узявся до діла. Широко поставив ноги, прихопив лівою рукою дошку, щоб вона не хиталась, і пустив сіро-блакитне лезо поперек кривої дошки.

Напружився, щоб не нахилити пилку, тягнув ножівку і пхав її уперед з однаковою силою та швидкістю. Коли відтер пилкою-ножівкою шмат дошки, то відчув, що вона не схожа ні на березу, ані на вербу. Ну, звичайно ж, і на сосну та ялину. Бо не було від неї живичного, смоляного духу.

Вмостився Ілько на призьбі і знаряддя розклав у рядок. А для дерев'яного денця підкотив ковбан — короткий і товстий обрубок липи.

Спочатку Ількові ніяк не вдавалося так приладнати денце майбутньої клітки. Все воно совалося та хиталось. Зрештою дотямив: перегорнув

опуклою частиною догори. Дошка вперлася кутами в ковбан і вже не совалась.

Отож Ілько просвердлив дірки знизу вгору. Забив пробні наріжні стояки. Поторсав — трималися добре. Витяг їх і наживив швайкою місця для майбутніх дірочок. Нарізав найтонших ліщинових прутів. Повстромляв їх у дошку — дно клітки. З чотирьох легких липових планочок зв'язав верхню рамку. У ній теж просвердлив дірочки. І настромив ті дірочки на ліщинові прутики. Добре ув'язав все тонким лубом. Швайкою попроколював і рамку на кутах, і дно на кутах. Аж до прутиків ліщинових. І позабивав туди дерев'яні цвяшки, що їх так щедро наробив брат Михайло цієї гіркої весни.

Коли він заходився робити верхню рамку-дашок, з вулиці почувся свист. Та Ілько не звернув на свист ніякої уваги — він так заглибився в роботу, що геть все наче кудись відпливло. Він вже почав накреслювати швайкою на вузеньких дощечках, де мають бути висвердлені дірочки, як просто на ковбан впала грудка землі. Розбилась і запорошила йому очі.

Хлопчик скипів від несподіванки, але не кинув швайку. А встромив її в липовий ковбан. І тільки тоді підскочив до хвіртки. Смикнув на себе і побачив перед собою всіх чотирьох Пузирів.

Не встиг ще ніхто нічого сказати, як найменший заторохтів:

— Ти брехун! Бо ти сказав, що поділишся з нами гостинцями! Ти обдурив нас і тому і сховався від нас! Тьху!

Ількові аж кров прилила до лиця. Але він якось же — сам не розумів, як — опанував себе і сказав:

— Ти дурник і верещака. Я набрав повну пазуху гороху, як ішов до череди. І назад ішов від череди. А вас і тоді, і потім не було. Гороху — повна ковганка. Як ітиму по Лиску — все вам винесу!

— Пхі! Горох? А мед? А яблука? А мак? — І малий Пузир загинав брудні пальці на лівиці.

— Ти, вишкребок, нажерся вишень, то тобі й солодкий горох не смакує? Хлопцям дам, а тобі — дуля. Мед, стільничок, яблука і мак посвятять. Тоді і вас пригощу. Як не хочете гороху, то я знаю, кому віддати.

— Е ні, — заявив другий. — І горох сьогодні, і яблука завтра. А ти не базікай! — І дав доброго ляпаса по шиї малому

Той заскиглив і пустив соплі.

— Хлопці! — Сказав Ілько. — Ідіть кудись і там репетуйте! Як на обід постане — винесу горох. — І зачинив хвіртку.

Знов до роботи.

Поперечні найтонші прутики добре повстромлялись у рамку і міцно тримались. Але хлопчик для надійності ще по краях позабивав цвяхи і перев'язав кожен стик міцним ликом.

Чи пішли Пузирі, чи ще сиділи на спориші над рівчаком — Ілько тим не переймався. Головне, що він прив'язав дашок до верхньої рамки. І тепер клітку можна було відкривати з одного кінця.

Тепер Ілько пішов у сіни і витяг з козуба поборканого дрозда. Намагався йому розв'язати пута. Та ніяк воно не виходило. Тоді він побіг у хату до матері. Вона якраз на столі вимішувала, викочувала, вибивала круте пісне тісто. Воно піде на коржі-шулики.

— Мамо! Розв'яжіть... чи допоможіть, а я сам розв'яжу! Бо він пручається.

— Тобі все забавка. Оце кину тісто і побіжу тобі дрозда розв'язувати?!

— Мамо, не лайтеся! Я зробив клітку. І хочу його туди посадовити.

— Та що ти таке кажеш? — Мати з недовірою струсонула плечима. Але обтерла об фартушину борошно з рук і вийшла на світло.

— Дивіться, мамо! Ось клітка!

Мати від яскравого сонця закліпала повіками, протерла очі і вражено подивилась спочатку на клітку, потім — на Ілька.

— Оце ти все сам зробив? Оце зараз?

— Як відігнав Лиску, так і почав. А тепер на обід забирати треба.

— І в кого ти вдався? Ніколи нічого такого не робив. Всякі дурниці різав і свердлив. Аж раптом клітка? Та як швидко! Давай твого птаха та розв'язуй йому пута. Бо мені нема часу вже!

Мати потримала, хлопчик зняв пута з ніжок дрозда і опустив його в клітку.

Пташина, не подаючи голосу, почала стрибати в клітці. З хати почувся голос матері:

— Ільку, ти там не дуже забавляйся мені із птахом, щоб до череди не забарився. Чуєш?!

— Чую, мамо, чую! — Озвався Ілько, знов пересипаючи за пазуху жмені гороху. А сам думав: брати йому чи не брати клітку в череду?

Вирішив, що треба брати! Нехай всі хлопці з їхнього кутка і з торжка бачать, що він — умілець-древодєль, а не ледащо яке!

З міцного лика він зробив велику петлю і пропустив її під рамкою дашка. І з такою ношею вийшов із хвіртки.

А навпроти хвіртки сидів найменший Пузир. Пика — в засохлих соплях і куряві.

— Дай гороху! — Заверещав він, тільки узрів Ілька.

— Піди поклич братів — тоді дам! Бачиш, у мене повна пазуха гороху?

— Дай мені першому! Я скільки тебе чекав — нікуди не відходив!

— Я тобі першому не дам. Бо ти вредний і заздрісний. Ще й мене брехуном обзивав!

— То я так, зі злості. Ну дай хоч один стручок! — Скиглив четвертий Пузир.

— Ні, сусіде. Збігай за хлопцями — тоді одержиш! — Непохитно стояв на своєму.

І крикливий Пузир знявся і щодуху побіг по своїх братів до мосту. На півдорозі до мосту Пузирі налетіли до Ілька. Всі кричали: "Дай мені гороху!".

— Тихо! Чого репетуєте? Давайте по ряду, як у чоловіків заведено. Ось тобі жменю! Ось тобі!

Ілько витягав з-за пазухи по жмені стручків і давав Пузиревим онукам. А вони лізли на Ілька, штовхали одне одного.

— Тихо, ви, гультяї! — Гарикнув на них Ілько. — Ви мені дрозда злякаєте. І він не зможе говорити.

Тут всі Пузирята наче схаменулись і вибаньчились на клітку з птахом.

— Це твій дрозд? — Спитав другий Пузир. — Де ти його взяв?

— Це мені брат Михайло із Сирця приніс.

Хлопці на мить забули про горох і почали пхатися до клітки.

Найменший Пузир навіть спробував просунути пальці крізь прутики і дістати дрозда. Цього Ілько стерпіти не міг і ляснув малого по потилиці. Але хоч як дивно, той не заскавулів, як завжди, а тільки почухав потилицю і спитав:

— А що ти з ним робитимеш?

— Як що? Він у мене навчиться говорити.

— Якщо не здохне, — зауважив гугняво другий Пузирів онук.

— Чого це він має здохнути? — Занепокоївся Ілько.

— Бо чим більший птах, тим швидше здихає. Он Охріму на Гончарах принесли чаплю, а вона за три Дні й здохла.

— У мене не здохне! Я його добре доглядатиму і вивчу говорити! Тут хлопці нічим заперечити йому не змогли, а згадали про горох. Ілько спорожнив усю пазуху і собі навіть нічого не лишив.

І такий він був щасливий, що сам змайстрував клітку і може це всім показати. Коли він із дроздом об'явився біля Оболонської брами, то

знайомі хлопці обступили його і почали розглядатись на дрозда і на клітку. Одні питали в нього:

— Де вловив дрозда?

А другі мацали клітку і питали:

— Тобі купили клітку? Чи хто змайстрував?

Та коли Ілько їм казав, що він сам сьогодні зробив клітку, йому ніхто не вірив. Хто знав їхню родину, то казали, що або дід, або брат йому зробили. Бо вони — вправні теслі, і можуть що завгодно з дерева зробити. Ілько сердився і казав їм, щоб вони у Пузиревих хлопців спитали. Бо вони до нього приходили, коли він майстрував. Хто повірив, а хто — ні, а далі було не до суперечок, бо пригнали до тирла худобу.

В обід, як зібрались до столу батько, дідусь і Михайло, Ілько поставив клітку з птахом на стіл. Мати насварила хлопчика, але дідусь спинив її:

— Зачекай, невістко. Ми маємо перевірити перший урок його дре-водєльства. Дивись, синку, — сказав він до Ількового батька. — Чи вміє щось наш прохач?

Батько підтяг клітку до себе. Покрутив по столу, аж дрозд затріпав поборканими крильцями.

— Моє слово таке: наш прохач до артілі хитро встромив наріжні прути. Не згори, а знизу просунув. Ще й шевськими цвяхами закріпив. Добра робота.

Тоді Михайло взяв слово і сказав таке:

— Все добре, і ладно, і міцно. Тільки дашок вгорі надто широко відкривається. Все інше хитро виміряне і добре ув'язане.

Дідусь підтяг до себе клітку і якось замріяно дивився на дрозда. А дрозд на дідуся: схилив голову і зазирав, як то кури зазирають, куди їм летіти на сідало.

— А я так не вмів, коли був геть малим... — якось замріяно-зажурено пояснив дідусь. — Тепер ще йому треба і грамоти вчитись, і ремеслу нашому. Бо здібний, сучий син! Треба вчитись — бо наш чоловік! — І дідусь своєю здоровенною широченною п'ятірнею пригорнув до себе і поцілував.

Батько і Михайло перезирнулись між собою, мовляв, став наш старенький слабий на сльозу. Але дідусь вже опанував себе, прокашлявся і сказав:

— За старим артільним звичаєм слід братину наповнити і пустити по ряду. Ану, наша матінко-господине, принеси нам із комори старого меду. А ти, сину, — це він до Ількового батька, — де ти сховав золоту артільну братину?

Батько підвівся з-за столу і підняв віко великої скрині. З неї видобув маленьку скриньку. І з неї — берестяну коробочку. А вже з коробочки — широку і пласку мідну чашу. Але на її мідних трохи тьмяних боках були добре видні якісь слова та опуклі коні, птахи, риби та дерева.

— Це, онучку, чаша-братина нашого старого древодєльського гурту. Всі вже давно ряст не топчуть. А чаша мені лишилась, як старшому й останньому. Коли вже всі, крім мене, пішли за обрій, то я чару передав твоєму батькові. Нехай вона ніколи довго не пересихає.

Мати принесла корчажку прохолодного меду. Налила в глечик. А корчажку віднесла назад до комори.

Першим підняв чару дідусь, а батько йому туди плюснув меду із глечика.

— Всім нам, теслям-древодєлям, — добра та вміння. І щоб до нашого древодєльства йшли молодші та удатніші за нас! — Відпив і подав батькові Ільковому.

— Щоб старші древодєлі-теслярі вчили молодих, і щоб молоді слухали їх і берегли честь древодєльську! — І собі відпив меду Ільків батько і передав синові Михайлові.

— Щоб у роду не переводились древодєлі-теслярі, і щоб люди рід шанували! — І собі випив ковток брат Михайло. Та й подав чашу-братину знов дідусеві. Він вклонився Ількові і виголосив:

— Щоб із цієї чаші пив наш славний Ілько, коли стане дорослим парубком. І щоби ніколи не брали його спокуса, гріх і сріблолюбство!

Ще дорослі говорили всякі гарні слова один одному та Ількові. Поки і не винили всю чашу, повну хмільного меду.

Ілько ж терпляче чекав, коли старші перестануть віншувати один одного та й малого не забувати.

Тоді всі взялися за густу ячну'кашу, бобову юшку та пухкі перепічки з часником і конопляною олією. А наприкінці мати подала третього дня узвар із грушок, меду, вишень та яблук. На що дід зауважив:

— З таким узваром можна і меду не пити!

Батько та Михайло скінчили обід тим, що налили на дно чаші і зробили по ковтку:

— Бо, — сказав батько, — в будній день добрі люди веселія п'яного в меду не шукають.

Дідусь довго підводився з лави.

— Ох, ноги мої, ніженьки. А як же ви колись бігали! Як ото сталась заваруха проти Ізяслава і повстали кияни, тоді багато грабунку і дурні було. А ми з чоловіками озброїлись і ходили по нашім кутку, щоб не було татьби і головосіку*. Коли тут Ізяслав іде з ляхами до Києва. Люди йому упокорились. Та він хитро вчинив: послав свого синка на ім'я Мстислав. Той немов покарав батькових ворогів мечем на смерть. Других посліпив. А інших він, нелюд, без вини погубив, навіть не розслідувавши справи, не вчинивши зізнання.

— А ви, дідусю, хіба були проти князя?

— Я ж кажу: ми ходили по кутку з ратищами і сокирами. Щоб не було якого бузувірства. Хтось на мене сказав тим псам. Так вони мене заскочили на пасовищі біля тирла. Я од них утік по мочаринах, по заплавах на Оболоні. Вони були верхи. Я — піший! І втік. І не наздогнали. Отакі мав ноги! Вони ж мене до самої Ситомлі гнали. На Ситомлі їм урвалось. Я ж переплив і щез у чагарях.

— Ну, тату, ви Ількові все розкажіть, а ми пішли на Велике Торжище, бо там обіцяли одні люди...

Батько та Михайло подякували матінці за добрий обід та й швидко подались на Велике Торжище.

Ще наостанок Михайло обдивився притихлого дрозда і визначив:

— Давай йому ягоди і черепок налий води. Він вже принишк. їстиме й питиме.

Справді, вишні дрозд зразу роздовбав і воду з черепка випив.

— Ходімо, онучку. Треба останні стружки зняти. Допоможеш мені нести коробочку. Сьогодні неважка: наструги, терпуг та скобелка.

— А тесло, скобель, киянка і долота?

— Вже все. Тепер, як кажуть іконописці, останні "движки" покласти.

— Що воно таке — "движки покласти"?

— То, як ікона готова вся і суха, тоді блискучі місця позначають такими тонкими білими рисами. І тоді вже ікона готова — бо все на ній є: і тінь, і блиск.

— Дідусю! Ви чорноризця Алімпія бачили?

— Ні, не бачив. Ходив на прощу до Печер. Але то було давно. Як мої ноги добре мене носили.

* Татьба — злодійство; головосік — вбивство.

— То правда, що Алімпій і лікує, і малює?

— Хіба ти не знаєш, що він нашу Марійку порятував?!

— Та знаю, але ж то не ліками, а солоною кашею.

— Дитино! Якщо чоловік — Божою милістю лікар, то він чим хочеш може вилікувати.

— Ага. Дідусю, можна, я з собою дрозда візьму?

— Та бери, якщо в обох руках понесеш. Тільки вирви лопуха та накрий згори, щоб сонце його не пекло.

— Дідусю, — спитав хлопчик, як вони вже вийшли за ворота, — тоді вас вже більше не ловили, як ви за Ситомлю утікали?

— Дякувати Богові, не ловили більше і двору і дому мого не розбурили. Страшний час тоді настав: князь заборонив бути Торжищу на Подолі. Боявся, що не знатиме, як люди домовляться на віче і піднімуть заколот. Переніс Торг під самі стіни княжої фортеці. Щоб легше було його нишпоркам серед киян товктись і підслуховувати, про що люди між собою гуторять. Чи не лають князя? Чи не лають його бояр і дружину? Чи не змовляються про ціни? Чи не змовляються проти князя?

— Дідусю! Он дивіться: коло нашого човна якийсь чоловік із конем. І з собакою!

Дідусь спинився і приклав руку до очей.

— Щось воно... геть чуже... Дрібниць не бачу добре. Але кінь якийсь низькорослий. Наче строкач. Чоловік сидить коло човна по-шевськи. Обличчя не доберу. Та на ньому наче клобук половецький! Тьху, якась диявольщина! Чого йому коло човна сидіти?! — Занепокоївся дідусь.

— Дідусю, у мене мій налигач! Я його як пояс пов'язав.

— Ільку! Дитино! Не мели дурниць. Зараз ми дізнаємося, що цьому язичнику від нас треба. Хто б немирного половця пустив би через браму?

Коли дідусь і хлопчик спустились і підійшли досить близько до човна, чоловік у високім клобуку і рудім вовнянім каптані легко звівся. Зняв клобук і низько вклонився. Світле, пшеничного відтінку волосся впало з-під клобука і на мить закрило обличчя незнайомого.

Та ось він підвів голову, і рівне м'яке волосся відлетіло назад. Обличчя засмагле. Брови і довгі білі вії, вигорілі на сонці, наче в поросяти. А зіниці чорні.

— Ти, Борисе, сучий сину?! — Здивувався несказанно дідусь. — Звідки ти взявся, трясця твоїй матері?

— Здорові були, вчителю! Миру вам і добра!

— Спасибі, Борисе! Знаю, що не брешеш. Але який я тобі, в трясці, вчитель? Ти в мене рік тільки навчався тесати болонки та довбати теслом колоди для водогону. Ти навіть і близько не підійшов до рогу окладного вінця на підкладах!

— Ой, вчителю мій люб'язний! Добре припекло — і не тільки цьому навчився.

— Гаразд, гаразд, сварити не буду! Бачу, ти муж зрілий. Тільки з якоюсь...

— Таємницею?

— Саме, саме. Якщо вже до мене прийшов, то розкажи: що ти? Де ти? Чи надовго до Києва завітав?

— Зараз я і городник, і мостовик, і сотник. Бо служу торським князькам на Росі. Закінчую на правім березі, над бродом, гравець зводити. Високий мис, як наш Клинець. Але тільки малий. Три поля вже перекопали глибоким ровом. Зрубали три вежі. В одній брама. Підйомний місток на "журавлі". Один чоловік підійме й опустить. Ворота подвійно закриті: самі ворота і полотно мосту

— Господине Борисе! Можна спитати?

— То питай, хлопче. Як бачу, ти — онук учителя.

— Ага! Це мій дідусь. То я хотів спитати, як може впоратись один чоловік із мостом?

— А ось так! — Чоловік взяв паличку і схилився, щоб накреслити вежу і місток. Та тут вперед метнувся худорлявий довгоногий собака і почав нюхати дрозда в клітці. — Кепек! Ану сиди! — І пес слухняно відійшов до коротконогого гривастого коника. — Міст тримається на товстенних линвах. Вони проходять крізь віконця в зрубі башти. Там вони приєднані до двох міцних коромисел. Як два журавлі. На другому кінці коромисла мають великий тягар...

— Із чого?

— У мене — із товстих дубових окоренків. І виходить: щоб опустити міст, досить однієї людини при корбі. Линва від корби йде до легкого кінця коромисла. Людина крутить корбу — натягує вниз коромисло, і місток лягає через провалля. Щоб не зрушився міст, ставить у паз клин — ніщо не рухається. Треба підняти місток? Виймає клин і починає відкручувати корбу — вага тягне коромисло вниз, а линви підіймають місток угору

— Бач, Ільку, людина сама добре вивчилась. А тобі буде легше, бо є кому тебе вчити. Ну, бачу, Борисе, ти таки городник і мостовик! — Надзвичайно збудився дідусь. — Але скажи: кому ти сотник?

— Поки не дуже й кому. Бо мало людей. Оце приїхав зі своїми князьками до великого. Вони йому в подарунок білого верблюда пригнали. Ну, не порожнім, а з дарами. А я шукаю молодих хлопців, що шукають удачі та бойової слави молодецької.

— Якої ж слави, коли в городку за городнями сидіти?

— З городка в поле вільна дорога. А там — табуни половецькі, отари, пси-хорти... Борис цмокнув, і до нього зразу ж підскочив пес. Борис його полоскотав під щелепою, і собака задоволено примружився.

— До мене ти завітав і так, і по ділу? — Запитав дідусь.

— Можна сказати й так. Хотів дізнатися, що там Микита поробляє?

— Микита човни теше. Чи ти часом не його хотів підговорити у залогу фортечну?

— А кого ж іще? Він молодець знатний вельми!

— Гульками та витівками. Йому вже час женитись. Бо догуляється, що колодку прив'яжуть, яко старому парубку. Його ще діло — риболовне. Тут він — знаменита особа. З якої хоч калюжі, а на юшку щось висмикне. А до воєнного діла... Та звідки йому? Боротись — добре бореться. Кого хоч подолає. Але воїтель який з нього?

— Вчителю! Та хоч знаєте його прізвисько?

— Яке ще прізвисько? Ну, Солоним Микитою його величають через тих княжих псів! Три роки бідний хлопець на лівому березі рибалив...

— То він вам казав...

— Він нам нічого не казав. То інші люди казали, ніби він побував у Переяславі, в рибальській артілі.

— І в Переяславі він бував, і в половецькім степу, і в Болоховських озерах. І прізвисько вашому Микиті — Тихий Вовк. Так його і половці, і торки називають. Він отих три роки, що не був у Києві, все ходив по

здобич у половецький степ. Потім кудись щез. Коли цієї весни дійшла до мене чутка, що він вже давно повернувся до Києва.

Ілько просто рота роззявив від почутого. А дідусь насупився, прихопив правицею бороду і затис у кулак. Лівицею застромив великим пальцем пояс, а чотирма пальцями барабанив по грушевому гребеню, підвішеному до пояса.

Запанувала мовчанка.

Яку порушив дрозд, різко затріщавши "тра-ра-ра-ра", бо до нього знову наблизився половий пес.

— От що, Борисе. Що в Микити на умі, як бачу тепер, того ніхто не знає. Брехати тобі не буду. Він подався в артілі з човнярами на Десну по камінь. Коли будуть — не знаю. Не він, а люди казали, що до Спаса точно мають повернутись. А от коли?

— Як повернеться Микита, то скажіть йому, що я на Копировім кінці, в заїзді Давида перебуваю. Думали мої князьки зразу подарувати того білого верблюда князю. Та він знов у своїм Вишгороді бенкети грає. Будуть чекати, поки князь намилується зі своїми похлібниками та бабами. І наостанок: за мною борг. Бо ви ж тоді плати не одержали, коли я втік.

Борис повернувся до коня, попорпався з перекидними торбами і вийняв два смушки. У кожній руці по смуніку. Один чорний смушок, другий — брунатний. Але дивні були смушки. Кожен завиток закінчувався світлим волоссям. На чорному смушку — сріблястим, на брунатному — золотавим. Під яскравим обіднім сонцем вони наче грали срібними і золотими іскорками.

— Беріть, учителю! Це луп із половецького стану. Не тільки вони нас шарпають, ми їх теж можемо поскубти.

— Ну, Борисе, знатна здобич у тебе! За науку ти мені, власне, нічого не винен. Але, якщо приладнатись мені до наших чортових днів, то нехай це буде лихва за мою науку! Бач, онучку, дід, хоч старий, та вчиться жити: вже лихву дере з ближнього! — Сміявся дідусь, беручи від Бориса коштовні смушки.

— От і добре, що вчитесь. І ти теж учишся?

— Вчусь. Я ось сам клітку змайстрував. Бо мені брат Михайло дрозда впіймав.

— А що ще ти вмієш?

— Вмію різати поплавці з кори. Позавчора батько зняв найтовстішу кору зі "смолки". Я виріжу з неї лодію-насад і поставлю вітрило. І стернові весла привішу. Потім зроблю таку вежу із мостом, як ви, господине, накреслили на землі.

— Овва! Одразу видно, чий онук! Ну, хлопче, ось тобі поганський гостинець! — І пробіяка* Борис витяг із перекидної торби цілу жменю жовтаво-сірих круглих камінчиків. Завбільшки із голубине яйце.

* Пробіяка — активна, часом нахабна, людина.

— Підставляй пазуху! — Скомандував дідів гість. І засипав Ількові за пазуху камінці. Але вони виявились легкими і теплими.

— Господине Борисе! Що воно таке? Що з ним робити?

— Це велика степова хитрість. Це, щоб ти знав, сир такий. З нього вицідили воду і висушили його. Зубами його й ведмідь не розгризе. Його треба покласти за щоку і потихеньку смоктати. Він сильно кислий. Та оскомини не набиває, як від кислиць. Сили добре додає в поході. І від

спраги захищає. От спробуй. Тільки не забудь: гризти не можна, бо зуби поламаєш.

Ілько взяв одну кульку і запхав за щоку.

— Дякую, господине Борисе! Тільки як воно зветься?

— По-різному. Одні кажуть "твурог", інші — "курт".

— Ви по-їхньому вмієте, правда?

— Якщо з іновірцем воюєш, торгуєш чи працюєш — маєш його мову знати! Ну, вчителю, бувайте!

— Ходи з Богом! — Дідусь перехрестив дивного гостя.

Він же скочив у високе сідло. Обернувся до собаки і щось йому сказав по-чужинецьки. Собака з місця підстрибнув і вмостився на крупі коня. Дідусь аж змахнув смушками від захоплення:

— От же гидолової віри собака! Верхи на коні, бач, їздити навчений! Коник строкатий, гриватий потупав нечутно піщаним схилом до

шляху. А тоді вже по колодах дороги та плахах мосту забив копитами, мов бубон закалатав. Вершник сидів на ньому розслаблено, плечі попустив, руки метелялись. Собака ж сидів на крупі напружено, здригаючись від кожного поштовху. Але на землю не зіскакував.

— Ну що, онучку, справді сушений сир розпускається в роті?

— Смокчу — дуже кислий, але язика не пече.

— Бач, як воно: кожне плем'я має свою хитрість, щоб вижити у світі. Ти ось що, онучку. Візьми смушки та обережненько віднеси їх матері. Нехай вона до скрині покладе і перекладе зіллям, щоб міль не завелася та не знищила. І можеш гуляти. Тільки не забудь по Лиску вчасно піти. Та за мною зайти, допоможеш коробку тягти.

Дідусь обережно згорнув обидва смушки волосом усередину, один на другий.

— Дорогий дарунок, ох дорогий! І гріх відмовитись було. І брати не годилось.

— Тому ви, дідусю, жартували?

— Ну й прониза! І в кого ти вдався, що до всього сам добираєш? Твоя правда. Бо якби той Борис сам випасав би овець та оберігав їх, то так легко не віддав би смушки. А здобич — це як у кості вигране. Добре, йди, та про Микиту матері не ляпай. Вона й так від його чудасій нагорювалась. Брехати матері — гріх. Але підводити матір до гризот зайвих, до сліз — теж гріх. Тому передай матері смушки — і швидше з двору. Щоб не було тобі спокуси бовкнути зайве, а матері — мучити серце.

Дідусь потримав сувій із смушків, Ілько перев'язав його налигачем і закинув за спину, а клітку — в руку.

— От собака в нього! От би мені такого собаку!

— Дитино! Такий собака в місті ні до чого. З ним за зайцями, байбаками, лисицями та дрохвами по полю скакати на коні. Від спокійного життя такі собаки псуються і хиріють. Навіть здохнути можуть без руху. До такого собаки потрібен ще кінь. От як!

— Справді. Я й не подумав... Ну, дідусю, бувайте!

Ілько, як завжди, бігцем поспішав додому. Клітка в нього розгойдувалась, а птах струшував приборканими крилами і починав переполохано тріщати "тра-ра-ра-ра". Тоді Ілько стишив ходу, і птах замовк. Аж у спину почулося знайоме:

— Егей! Це я!

Ількові велика радість від того крику. Бо то був Іванко. Він найда-лі живе на їхньому кутку. Чи найближче, якщо відміряти від Житнього торжка. Значить, Іванко з батьком повернулись. Бо завтра ж і свято, і базарний день. А Іванків батько ніколи не пропускає базарних днів. Він все продає і купує, і міняє одне на одне. От і цього разу дізнався, що на Росі та біля Канева і Треполя добрий врожай, як ніколи! І на пшеницю, і на просо, і на коноплі, і на мак. От як збіглось! Іванків батько, розповідав Іванко, позичив великі гроші і поспішив униз Дніпром. Тепер, виходить, повернувся.

Хоч Ількові треба було поспішати додому, він повернувся і побіг назустріч товаришеві.

Іванкове волосся за ці кілька днів ще більше вигоріло, а лице потемнішало, обвітрилось.

— Здорово був, бравий мандрівцю!

— Здоров був, славний тесле!

— Твоя правда! Дивись: ось моя робота! А це — мій скарб! — Ілько підняв високо клітку із рябогрудим дроздом. Той з переляку голосно затріскотів.

— Де ти його взяв? — У Іванка загорілись очі. — Він ручний? Люди кажуть, що дрозда можна навчити говорити по-людському.

— Він ще не ручний. Його Михайло тільки вчора ввечері приніс.

— Звідкіля приніс?

— Я тобі хіба не казав, що наш вуй живе в лісі на Сирці? А дрозди ягоду оббивають. Михайло та вуй удвох сіткою їх і накрили! Цього чикотня поборкали: і крила, і ніжки. Тепер він мій!

— Дай мені — я понесу клітку.

— Бери неси! — Ілько передав Іванкові клітку.

— Слухай, Ільку! А клітка в тебе, як справжня!

— Вона і є справжня! Батько, дід і Михайло порадились і сказали, що це мій перший древодєльський урок!

— Ти не прибріхуєш? — Поцікавився Іванко, оглядаючи дрозда, а дрозд схилив голову і наче його вивчав.

— Коли я тобі прибріхував? — Обурився Ілько. — Давай назад клітку!

— Та не сердься! То я так, для годиться. Не сердься.

— Добре, не буду. І ходімо швидше, бо мені треба матері віддати шкурки.

— Чиї шкурки?

— Дідові шкурки.

— Таж твій дід — тесля, древодєлець, а не кушнір.

— Якийсь дідів учень приніс дідові й сказав, що це дідові борг за старе навчання.

— А! Слухай, а вони дорогі, ці шкурки?

— Слухай, звідки я знаю?

— Дай я подивлюсь на волос]

— Ти або дрозда неси, або шкурки дивись.

— Все, все! Я краще дрозда понесу! — Іванко підняв дрозда вгору, і зразу той тривожно затріскотів "тра-ра-ра-ра".

— Іванку! Не полохай його, бо заберу!

— Хіба я його наполохав?

— Як дрозди наполохані, вони отако тріскотять. Ти мене на вулиці зачекай, я зараз! — Ілько натиснув на кривий важіль-руків'я, і хвіртка сама відійшла. Хлопчик перескочив через високий поріг і прослизнув на подвір'я.

— Мамо! Ось дідові один чоловік приніс давній борг! А дід сказали, що я відніс швидше вам. Дідусь там порається коло човна, а я піду на пасовище і заберу Лиску.

— Стій, стій! Що з твоєю щокою? Тобі що, зуби вибили? Чи чиряк раптом вискочив? — Дуже занепокоїлась мати.

— Ні, мамо, то той чоловік пригостив мене сухим сиром. От я його й смокчу.

— Таке вигадаєш! Сухого сиру не буває!

— Мамо, то половецький сир.

— Ану виплюнь, бо ще отруїшся!

— Мамо, та що ви таке кажете? Він дуже кислий, але язика не пече, оскомини не буде. Мамо, дайте мені грушок-падалок!

— За другу щоку запхаєш, щоб солодше було?

— Ні, я Іванка хочу пригостити.

— Що, вже "купці" наші повернулись? Як скупились, Іванко не казав?

— Ні, ще не казав.

— То спитай!

— Добре мамо! То я візьму трохи грушок та побіжу швиденько.

— Авжеж! Хіба хто бігає помаленьку? Іди, та не забарись Лиску зустріти.

— Мамо, ви мене не слухали. Я ж вам сказав, що зараз піду на пасовище і звідтіля заберу Лиску.

— Добре, добре. Бери грушки та тікай з хати.

Ілько полишив на лаві сувій зі смушків, забрав налигач, вхопив дві жмені грушок, ще спромігся стягти з кілка в сінях стару полотняну торбу і вибіг на вулицю.

Іванко сів над рівчаком і просовував дроздові зеленого коника з обірваними ногами. Дрозд іздзьобав комаху.

— А ти казав, що він не вчений! — Радісно сповістив Іванко. — Він у мене другого коника з'їдає.

— Голод не тітка! Навчить коржі з салом їсти. Ось тобі грушки, пригощайся. Та ходімо швидше — треба все на пасовищі зробити.

— Слухай, Ільку, груші ж іще не свячені. Я не їстиму.

— Це груші-падалки. А святять ті груші, яблука, що з саду-вертограду. І дикий мак-самосійку не святять. Бо він окремо для заговору проти нечистої сили. їж, вони солодкі, як мед. Бо мед ще сьогодні не можна їсти.

— А ти чого грушок сам не їси?

— Бо я смокчу сухий сир — курт.

— Ну, тоді я їстиму грушки. — Згодився Іванко, поставивши клітку та перебираючи в Ілька грушки. — А для чого ти торбу взяв?

— Бачиш, птах — це вже якесь та моє господарство. А в господарстві птиця і худоба мають бути нагодовані. Там, на пасовищі, під Щекавицею та Юрковицею, ожина справжніми нетрями розрослася. Вже багато стиглої. От я й назбираю для нього ягід. Вишень же в мене нема.

Іванко з'їв кілька грушок і виголосив:

— Справді, грушки, як мед. Тітка з Білгорода приносила. Набагато більші, але не такі. Ці дрібні, та солодкі, як крихта меду. — Потім Іванко

озирнувся на всі боки, а вони вже підходили до мосту, і зашепотів зі страшним притиском, просто засичав:

— Знаєш, я тобі таку велику таємницю розповім, що ти навіть і не здогадуєшся! — І просто вперся лицем в лице Ілька.

Він від несподіванки здригнувся всім тілом і відсахнувся від товариша. А той радісно зашепотів, наступаючи на Ілька:

— Бач, чим більша таємниця, тим вона страшніша! Бач, ти вже злякався! — Радів Іванко і розмахував кліткою. Дрозд-чикотень вкотре налякано затріщав-заскрекотав.

— Іванку! — Вже опанувавши себе, сказав Ілько. — Давай я нестиму клітку, а ти поїси грушки. Я ж для тебе старався...

— Грушки я доїм потім. Я тобі хочу розповісти одну страшну таємницю.

Ілько вже подумав: "Як він мені розповість свою таємницю, тим пак, страшну, то тоді й я йому маю розповісти. Бо я його справжній друг. Та цього не можна зробити, бо з усіма нами трапиться біда. Яка завгодно!".

І тоді Ілько винайшов спосіб, як встерегтися:

— Ти комусь давав слово, що мовчатимеш? Чи ти клявся і божився, хрест цілував?

— Ні, — зніяковів Іванко. А далі вів своє: — Але це таємниця страшна, бо все робилося таємно. Ми були і в Треполі, і в Халеп плавали. Ми найперші там були і набрали найкращої пшениці. А тоді спустились до Росі. І там узяли найкраще просо. А батько мій з купцями із Переяс-лавля змовився, і вони йому кілька корчаг солі продали. І до устя Росі приїхали торки. І батько в них за ножі та стріли такі килими обміняв, що , й у

самого князя у Вишгороді, у його златоверхому палаці, нема. — Іванко так поспішав все сказати, що йому духу не стало. І він замовк.

— Та яка ж тут таємниця? Всі, хто може, дістають сіль потайки від княжих тіунів, мечників та стражників.

— Е-е! — Знов завівся Іванко. — Це тільки початок. Ми добряче повантажились. Але нам пощастило: цілу добу віяв низовий вітер. Наш човен на веслах та під вітрилом ішов угору по Дніпру, так само, як ми спускались. І нам ще пощастило, що батько взяв одного рибалку. І той знав усі одмілини і броди вгору по Золотчі до Долобського озера.

— Ну, це хитрість! А не таємниця. Бо там течія слабша, ніж у Дніпрі, і легко йти на північ угору.

— А от і не вгадав. Таємниця в тому що на Долобськім озері, при Чорториї, на нас чекали новгородські купці. Вони туди таємно прибули на чернігівських човнах. І там батько продав їм за дзвінке срібло і корчаги з пшеницею, і кулі з просом, і половецькі килими. Правда, один лишили собі.

— То де ж таємниця?

— Таємниця в тому, дурний ти, Ільку, що понад половину товару батько продав по найвищій ціні за чисте німецьке срібло. І не сплатив жодної куни* базарного мита! Тепер у батька стільки срібла, що він зможе на Покрову поставити могорич купцям-братчикам із церкви Богородиці на Торжищі. Таємниця, що новгородці відбули вже до Риги, і ніхто не скаже, що звідки вони взяли. От присягайсь, що ти нікому не розповіси цю таємницю!

— Чого і кому мені про купецькі хитрощі говорити? Купці — то купці. А ми — теслі, древодєли. Нам купецькі таємниці ні до чого...

— То ото ти такий друг, що не хочеш присягнутися, що збережеш таємницю?

— Я тобі друг, Іванку! І заприсягаюсь, ось тобі, цілую хреста! — Ілько витяг з-за пазухи малесенький мідний хрестик на міцній шовковій шворці. — Не скажу нікому вашої купецької таємниці!

* Куна — грошова одиниця часів Київської Русі.

— От тепер ти мені товариш! — Іванко аж стукнув товариша по плечу. — Бо мені так кортіло комусь таємницю розповісти. І щоб ніхто не виказав. Тепер я такий щасливий! Дай, я знову понесу клітку!

— Ти з'їж грушки, бо оно вже Оболонська брама. За нею нам треба до праці братись.

Іванко ласував падалками, а Ілько все смоктав свій "турог", чи то "курт".

На брамі один зі стражників пожартував, бо нікого не було в цей тихий передвечірній час, і він нудився від неробства.

— Дрозда повели на леваду попасати?

— Ага! — Відгукнувся Іванко. — Попасемо його з коровами, може, з нього буде пташине молоко.

— Го-го-го! — Зареготався весело стражник. — Оце пішли дітки язикаті та меткі. їй же, ми такими не були! — Він ще щось говорив, враз відійшовши від дрімоти.

А хлопці вже поспішали через витолочене тирло туди, куди показувала тінь від могутнього самотнього явора. Схили пагорбів, що

підпирали Щекавицю, були круті та порізані ярками. Що туди ні будуватись, ні сади зводити, ні випасати худобу не підходило. Зате тут все обплетено колючими довжелезними пагонами ожини і на гребенях крутих грудів, і в опадках. Навіть колючі тернові кущі пообліплювали незліченні колючі вервечки ожини. Ягоди рясно вродили. Хоча чорних, сизо-синіх, достиглих було небагато. Зате тернових ягід, глоду і порожевілої шипшини, здавалось, було не менше, ніж листя.

Хлопцям доводилось обережно підходити до кожного сплетіння ожинових лоз. Колючки на ожині здоровенні. І всі загнуті назад, як гачки. Навіть на листі знизу малесенькі колючки. Але як влізуть у тіло, то відчуєш біль зовсім не слабенький! Ще й треба було так рухатися, щоб колючки не роздерли ні штанів, ні сорочки. Але таки Ількові один пагін вчепився зразу по всьому подолу сорочки. І тоді Ілько одразу згадав того городника дідового Бориса. У нього під каптаном сорочка була заправлена в сірі вовняні штани. Поперек перетягнуто широким шкіряним ременем. Аж на дві окремі пряжки! От такі штани і сорочка, заправлена в них, були б у цьому ожиновому "саду" дуже доречні. Іванкові більше пощастило — він тільки трохи подер закасаний лівий рукав. Хоча стиглих ягід було менше, ніж зелених, та коли ще було далеко до заходу сонця, як хлопчаки набрали повну торбу ожини. Як ожина була достигла, то пустила сік, і на старій сірій торбі з'явилися темно-пурпурові плями. Довелося Ількові зняти торбу з плеча і нести в руці.

— Що будемо робити? — Спитав Іванко, коли наповнили торбу, а часу було ще доволі.

— Ходімо ще до тої ковбані в лозах.

— Що там такого?

— Там є або в'юни, або карасі. Як карасі, то ми їх руками візьмемо.

— А якщо там тільки в'юни?

— Тоді підемо з порожніми руками. В'юн у такій мочарині завжди вислизне. Його тільки корзиною та сіткою-саком можна вигребти з намулу.

Та тільки вони дійшли до заростей лози навколо малесенького плеса води, як від Стовп'я, збоку почув переливчастий свист.

— Ільку! Ільку! Ходи-но сюди! — почулося за свистом.

Не було сумніву: голос, тим паче переливчастий свист, — то Микита. Старший брат, знаменитий жартівник, хитрун і силач!

Хлопці обернулись і побачили, що вздовж валу під Стовп'ям, саме на межі блакитної тіні та золотого сонячного проміння на леваді, посувається людська постать. Ще більш чудернацька, ніж брат Михайло під копицею зілля. На плечі, з-за спини, Микиті налягали загнуті держаки ноші. На ношах, за спиною Микити, лежало поперек два важких, тугих, повних міхи. Микита притримував за держаки ноші, а на передпліччях мав надягнуті петлі. На лівиці — петлю від ручки здоровенного вузькогорлого глека. На правиці — шворку від силки в'ялених щучок.

Ішов Микита не поволі і не швидко, а так, як кінь на доброму кроці.

— Слухай, — спитав на бігу Іванко, — він що, отак свистить голосно і без пальців?!

— Певно, що без пальців! Не може ж він "козли" відпустити.

— А якщо його попрохати — він ще раз засвистить?

— Попрохай, щоб засвистів! — Відповів на бігу Ілько. Від бігу та голосної розмови чикотень знов наполохано затріскотів. Але хлопці не стишили бігу.

— Здоров, брате! — Підскочив Ілько до Микити, розмахуючи плямистою торбою.

— Добрий день вам, господине Микито! — Із поклоном привітався Іванко. Це вже певно, що його так батько вишколив.

— Здорові були, розбійники! — Говорив Микита, пружно ступаючи новими сап'яновими чоботами по короткій, обскубаній, витолоченій траві. — Ви чого туди поперлися?

— Я думав, може, там карасі є... — Пояснив невпевнено Ілько.

— А я думаю, що там мають бути кілька добрих линів. Там місце глибоке і вузьке. Туди діти не лазять, а дорослі зі снастю сюди не тямлять попхатись. Завтра чи позавтра щось витягнемо з колдобини. Але поки що на пісний день у нас є — ось! То ж без мене туди не пхайтесь! Зрозуміли? — Сказав гостро, але з веселою посмішкою Микита. Коли він посміхнувся, верхня губа праворуч задерлась у нього трохи вище. І зблиснуло гостре ікло, трохи більше і кривіше, ніж зазвичай.

"Ось чого брата Микиту половці назвали Тихим Вовком!" — звичайно, таке сказати вголос Ілько і гадки не мав.

— Ви свистіли без пальців? — Все ж таки насмілився спитати Іванко.

— Без пальців. Можна і з пальцями з обох рук, можна і з однієї руки. Можна з двох пальців, якщо скласти їх кільцем.

— А ви могли б засвистіти ще раз, тільки з пальцями? — Посмілішав Іванко, забігаючи вперед та зазираючи в обличчя Микиті.

— Чому ні? Можна! Ти потримаєш ноші з міхами, а я свисну в "кільце". Добре?

— Е ні! Я і з місця не посуну ті ноші.

— Тоді дочекаємось, коли ти зможеш потримати ноші. А сьогодні підемо додому без свисту. Ходімо, хлопці?

— Е ні, Микито, я ж прийшов Лиску забрати з череди.

— А дівчата?

— Та вони вже забирали.

— Добре. Іди одразу і забирай Лиску з череди, не гай часу. Щось тобі буде, — сказав Микита і таким самим кроком продовжив свою ходу до Оболонської брами.

А Ількові, коли пригнав їхню корову, руду Лиску, було ось що: на призьбі, під вікном, стояв мережаний пастушачий ріжок. Із тонким плетеним шкіряним ремінцем, щоб носити через плече.

— Щоб грав, як Лиску в череду гнатимеш. Пищик у ньому добре відрихтований. Звук чистий, не шерхотить, а так, як треба. Дірочка теж є. То можеш і якусь пісеньку підібрати. І свого чикотня навчити.

Ілько подякував, схопив ріжок і побіг у хату, щоб задудіти сестрам і матері.

Та в хаті сестрам і матері було не до Ількового ріжка. Жіноцтво підмазувало рудою глиною піч та запічок. Білою глиною поновлювало тиньк навколо чільних вікон. Вишкрябувало широку липову стільницю.

— Ільку! — Покликала від печі матінка. — Візьми в сінях із козуба горщик із киселем. Налий собі кухоль кисляку та візьми шмат перепічки! Вечеряй надворі, бо нам тут ще треба поприбиратись. Зрозумів?

— Ага, зрозумів!

— Ану, ану, зачекай. Що це ще в тебе таке на сорочці та на штанях?

— Та то те... ну, воно... ожина... ягода.

— Як будеш неохайним — змушу, щоб сам у жлукті свої сорочки золив. Будеш у мене за дівку! — Пригрозила мати.

Голос у матінки був сердитий, тому Ілько злякався і сказав:

— Ні, ні! То випадково. Я не дотямив, що ягода потече. Більше такого не буде!

— Ну, дивись мені, — пробурчала мати і знову взялась за віхоть.

Ілько виніс свою вечерюна двір. Поставив на призьбу і почав ласувати киселем. Поруч — клітка з птахом. Батько, дідусь, Микита і Михайло сиділи на призьбі ближче до рогу хати. Сьорбали із глиняних кухлів пиво. І запах солоду і хмелю розпливався над подвір'ям. Навіть гострий рибний дух в'ялених щук не перебивав його.

Батько запитував, а Микита неквапно відповідав.

— То скільки ви каменю привезли?

— Дайте порахую. Вони приготували сорок возів. Правда, збрехали. Бо було не сорок, а тридцять сім. То ми ще додовбали десять повних возів. Через той камінь гризлись їхній боярин і наш тіун.

— Що, з вами княжий тіун попхався?

— Повіз гроші боярину за камінь.

— Певно, що й чернігівському князю мито відкинули.

— Авжеж. Чернігівські ще й за обістку кожного киянина здерли. А тіун нам за це не додав.

— От п'явки! — Не втримався Михайло і вдарив кулаком по колба-ну, по дошці.

— Тихше, онучку! Ти що, од пива сп'янів?

— Діду, ви що?! Та я з семи кухлів меду не п'янію!

— Тому й не шарпайся, як не п'яний. Теж мені, очі відкрив — "п'явки". Ми що, цього не знаємо?! — Зауважив батько. — А ти скажи нам, Микито, що, сьогодні і розвантажили лодію?

— Тату, Бог з вами! Після обіду до Іллінських притисків причалили. Ще ж треба і з візниками домовитись, і з носіями з Торжища иоторгуватись.

— Так у князя стільки коней, конюхів та холопів! Чого йому наймати людей вільних? — Здивувався дідусь.

— Дідусю, князь так напхався тим сріблом за соляне мито та за збіжжя, та за рибу, що йому дешевше найняти вільних бідаків. А своїх же треба відірвати від княжих хуторів і привести до Києва. І холопів-рабів треба годувати за свій кошт. І коней своїх кому охота на Гору по Боричеву узвозу мучити?

— Тоді, онучку, сходи до нашого старости Стефана, тобто візника. Скажи йому, що лодія з вапняком прибула. Може, він ще не знає. Може, і він захоче якусь куну заробити. — Звернувся до Микити дідусь.

— Ми зі Стефаном при мості зустрілись. Не піде він на князя горбатитись, кобилу свою мордувати. Ми з ним домовились, що він нам сіно привезе для Лиски. Казав, хороше сіно, лісове. За Дорогожичами. У понеділок, казав, або коли.

— Ні, Микито! Понеділок — поганий день. Краще у вівторок! — Постановив батько. — Ходімо, тату, бо ви вже куняєте. Стомились ви, тату, того човна до блиску доводячи.

— Авжеж. Зате Микита на ньому летітиме по дніпровому плесу! — Виправдовувався дідусь, спираючись на батькову руку.

— Ну, а ми пішли до громади! — Сказав Микита, легенько підводячись із призьби. Наче це не він аж із Почайни тягнув на собі десять пудів добірного жита.

Повз них проходили мати, Катерина та Марія. Йшли до мовниці. Там уже, коли це тільки Ілько пригнав Лиску, розпалили пічечку-кам'янку. Ілько, ще коли вони проходили з великим глиняним ліхтарем, подумав: "І як вони там утрьох будуть митись?". Як вони з дідом миються, то їм, найменшим у родині, і то тісно! Але мовниця у них справна, хоч і найменша на кутку.

Микита затримався на хвильку, допиваючи кухоль з пивом. Шматок щуки віддав Ількові. Сам же добув з калити кілька сухих ягід ялівцю і почав жувати. Щоб смолистим ялівцем перебити дух риби і пива. "Значить, пішов до дівчат на гульки", — чітко визначив Ілько.

Хоч Ілько вже майже кінчав допивати кисляк і хоча казали, що рибу й молоко не можна мішати, він таки почав дерти шматок щуки. Що пиво,

вино і хмільний мед не можна й куштувати, це — закон. Але Ількові закортіло понюхати, як то гарно хміль пахне. Він відкрив липовий різний чіп із вузького горла широкопузого великого глека. І в ніс вдарили солодкі випари хмільного напою.

І раптом він почув, що рипнула хвіртка на бігунах, у когось за його спиною під каблуком трісла щіпка. Він обернувся і... заціпенів від жаху. У майже нічних сутінках на двір проліз череватий торговець із притисків, а за ним у хвіртку перескакував його прикажчик. Від страху хлопчик не міг і підвестися, ні скочити кудись від нападників. А вони вже над ним. Схопили його за ліву і праву руки, перекинули клітку, потрощили миску на землі. Дихали на нього чи то винним духом, чи то любистком, і сичали! Власне, сичав прикажчик:

^— Де золота перлина? Я все чув, як ти батькові кричав про намистину! А потім приповз цей прониза, нишпорка церковна, що скрізь все вивідує! Ти думаєш, що мені вгорі через заволоку не було чути, що він каже? Хіба не він сказав: "Це золота перлина!". І я т-тебе, сучий ви-шкребку, питаю! Де пер-ли-на?

І раптом в Ілька прорізався голос, відпустило ноги, і він рвонувся і заверещав: "Не знаю! Не знаю! Не знаю!".

У відповідь він почув материн голос:

— Ільку, прокинься!

Ілько розкліпив очі і побачив перед собою глечик з-під пива, перекинутий кухлик із рештками кисляку. Клітку із чикотнем, що наполохано стрибав у клітці і тріскотів по-своєму. На все те падало червоне світло з глиняного великого ліхтаря.

— Що тобі, дитино, наснилося? Чого ти верещав? Ілько протер очі та підвівся на рівні ноги. Його хитало.

— Ти часом пива не скуштував? Ану дихни! Ілько дихнув.

— Та ні, наче нічого, — сказала мати Ільковим сестрам, що вони стояли за нею. — Що тобі снилось?

— Мені наснилося, що мене схопили двоє злодіїв і почали випитувати, де я сховав золото.

— Ой синку. Коли золото сниться, то не до хорошого. Господи, спаси нас і сохрани! — Мати перехрестилась, а за нею й дівчата. — Все, діти,

ходімо спати. Час уже пізній, а завтра рано вставати. Бо завтра добре свято — Маковія. Уже і медом, і яблучками поласуємо. Ходімо, діти, ходімо! — Говорила матінка вже заспокоєним лагідним голосом. І посвітила їм, високо піднявши ліхтаря. І всі вони тихо, навшпиньки зайшли до хати. У сінях, під кожухами, посвистував відкритим ротом дідусь. У хаті було чути сильне, рівне дихання батька.

П'ЯТНИЦЯ

Прокинувся Ілько ще вдосвіта. Бо через волокове віконце тільки прохолодне свіже повітря потихеньку вливалося. Всі ще спали, крім матінки. Вона поставила на верху мисника тонесеньку свічечку. Легенький вогник ледь освітлював всю істобку. Мати стояла на порозі. Вдягнена святково: у намітці, у свитині білій, при вишитій фартушині та в святковому зеленому черевії на ногах. Онучі білі, полотняні, були перевиті тонкими червоними сап'яновими пасочками. У лівій руці вона тримала пласку, чорну і лощену, чашу. З неї щось брала пучками пальців правиці і тоді кидала поперед себе. "Та це дикий мак-самосійка!"

Мати набирала й набирала з чаші той найдрібніший мак і все сипала і сипала перед собою по хаті. Та не було чутно, як падає на вичищені, вискоблені дошки підлоги це дрібнюсіньке, наче справжній пил, насіннячко. Затим мати пішла тихо-тихо по хаті по колу. Але проти сонця.

І сипала зернятка макові в усі закапелки: і під лаву, і під ослони, під піл, під скрині, у запічок. Матінка мовчала, не розтуляла рота. Проте Ілько наче чув її впевнений голос:

— Якщо зла сила залізе до хати, то вона зразу кинеться заговорений мак збирати. Поки вона всі зернятка не збере, то не зупиниться. І так змориться, що в неї не буде вже сили, щоб зробити якесь своє зло. І тоді вона з усім тим дрібним маком піде геть, нічого не заподіявши!

Ілько принишк і не ворушився, щоб не зіпсувати матері замовляння від злої сили. Та, не дочекавшись, поки вона закінчить свою таємну справу, знову міцно заснув.

Розбудила його мати, коли вже все в хаті рухалось, говорило. Вже починалось свято.

Сестри чепурились, поправляли на собі разки скляного намиста мальованого, дзвонили дукачами-срібляниками, приміряли, яку краще стрічку вплести у волосся: червону чи блакитну, чи зелену. На лаві вже стояли два кошики з яблучками та медовим забоценем у зеленій полив'яній мисці. Тонкий запах яблук перебивався міцним духом васильків, любистку, свіжої м'яти та чебрецю. Розкішний сніп макових стеблин з величезними вохристими маківками було ув'язано ликовою стрічкою. Окремий снопик волотей проса, колосків ячменю, жита і пшениці.

У сінях двиїтіли жорна, просто гули, наче кола з гори котилися. Це Микита ганяв жорна, бо Катерина збиралась до церкви.

Батько щось там цюкав надворі, а дідусь щось йому говорив, наче керував.

Михайла не було — вже подався кудись на торжок.

— Давай, дитино! Відганяй корову та не барись! Ти й так заспав. Відженеш, тоді поснідаєш.

— Мамо! Та мені ж треба напоїти і нагодувати чикотня!

— Поки ти спав, дівчата його і напоїли, і нагодували ожиною. Отам у сінях повісили на кілочку. Подалі від полички і ляди, що Мурка його не пожерла.

— Спасибі, сестрички! — Привітав дівчат малий і кинувся на подвір'я. Навіть умиватися часу не було. Бо чув, що вже жіночі голоси віддаляються від їхнього двору до мосту. То тітки з їхньої вулиці відганяли корів на Оболонь. А вони завжди були позаду Ілька, коли він відводив Лиску.

Як уже відчинив ворота, у спину почув від матері:

— Не барись при череді! Тобі сьогодні мак терти.

Ілько ледь не підстрибнув від радості. Бо з усіх ласощів Ілько найбільше любив мак із медом.

Ілько підганяв Лиску, щоб вона йшла швидше, бо не хотів, щоб стражники бачили, що він спізнився.

Та Лиску можна було не підганяти, бо вона, як побачила та почула тих корів, що завжди йшли за нею, то сама побігла їх наздогнати і випередити. І таки випередила.

Біля Оболонської брами він зіткнувся з Іванком. Він сьогодні теж відганяв корову. Хоча після того, що з ним сталось того року, мати рідко посилала його в череду.

Назад друзі вже поспішали разом.

— Що, погуляємо сьогодні? — Спитав Ілько. — Я оце мак натру, вичищу клітку — і вільний. Згода?

— Е, я б теж хотів, та батько хоче оце в монастир піти зі мною. І каменяреві піднос зробити: маківок, меду з коржами та горщик каші. Ну, як на Маковія годиться.

— Яблука хіба не понесеш?

— То буде на Спаса. Бо батько каже, що за один раз всі добра не несуть у піднос. Бо не цінуватимуть.

— А-а-а... — Подивувався Ілько цій мудрості спритного торгівця. — А по обіді вийдеш?

— Хіба я знаю, коли ми повернемось?

— Тоді ми завтра добре погуляємо. Може, Микита з нами до ковбані піде. Як він сказав — там має щось бути!

Вони вже перебігли міст і побачили, що до човна спускаються дідусь і батько. Дідусь ніс якусь палицю, обмотану якимось віхтем. Батько тер їхнього найбільшого казана, Клепаного із мідних пластин із товстою залізною дужкою-ручкою. Трохи оддалік ішли Микита і Михайло. Вони несли круглу корзину із міцних прутів та козуб. З козуба стирчали вгору кінці кількох дерев'яних дуг. "Та то ж опруги для Микитиного човна!" — здогадався Ілько.

Коли вже вони перебігли місток, то Микита обернувся до хлопців і покликав:

— Ільку! А біжи-но сюди!

— Ну, Іванку, бувай. Увечері на тирлі зустрінемось! — І подався вниз по короткому схилу до старших.

Але говорив з ним не Микита, а батько:

— Що тобі мати загадала?

— Тільки мак терти.

— Тоді, як закінчиш із маком, зразу сюди. Зрозумів?

— Зрозумів, — закивав головою Ілько і перелякався. Бо так у батька голос злегка сів, коли вони зі Стефаном говорили про перлину.

І побіг Ілько чимдуж до рідного двору.

У сінях зазирнув до чикотня. Той щось намагався видовбати із ликової шворки-перев'язі. Але це не злякало Ілька: у дрозда дзьоб не дятла і не дубоноса. Не продовбає прутиків ліщини і не перекусить липового лубу.

На лаві на покутті вже стояла велика неполив'яна макітра. Прикрита згори шматом великим липового лубу На лубові лежав добрий грушевий макогон. Ілько торкнувся макітри — ще гаряченько. Це мати залила окропом макове зерня, випущене із великих головок. Але порожні макові головки на довгих стеблинах гарливо пов'язала і повісила біля мисника. Якщо головки заварити та добре настояти, той відвар полегшує зубний біль. Це дідусь п'є. В інших із зубами поки що все гаразд.

І ще Ілько зауважив: побілені вчора стіни навколо вікон були розмальовані червоними квітками. Коло одного вікна квітки — як зірочки,

коло другого — як волошки. Коло третього — кружальця, як би ягідки. І всі вони однакової величини.

— Мамо! Це Марія малювала? Як вона одне в одне вгадала?

— Бач, синку, ти проспав. То вони удвох з Катериною вигадували. Нарізали рівненько буряк, як печатку велику. Вичавили з другого сік. Умочили туди бурякову печатку, а потім прикладали до глини. Але досить балакати. Берися за макогона і дави мак. Поки не вичахнув!

Ілько миттю вмостився на лаві, поставив межи ніг теплу макітру Добре її стиснув колінами і заходився терти мак у цій неполив'яній макітрі. Бо в полив'яній макітрі стінки слизькі, як скло. Тільки ганяв би макогоном зернятка. І ніякого діла. А ця макітра не тільки неполив'яна, а й зроблена на замовлення, щоб вона була міцна і зерниста. Щоб можна було в ній терти конопляне сім'я і на молочко, і на урду, та пшоно на рідке тісто для пшоняних найсмачніших у світі млинців.

Твердий грушевий макогін добре слухався Ількових пальців, але спочатку нічого не відбувалось із гарячим і темним маковим зерням. Не піддавався мак, хоч як старався хлопчик. Та якось непомітно темний мак почав потроху наче м'якшати. На дні макітри почало з'являтись білувате молочко. А далі все більше і більше.

Підійшла Ількова мати. Зачерпнула ложечкою тертий мак. Покуштувала, посмакувала.

— Добре впорався! Візьми ложку маку та біжи гуляй. Тільки не проґав часу за Лискою іти.

Цього Ількові тільки й треба було!

Але він вирішив, що не може йти отак з дому, не вхопивши чогось, крім маку.

— Мамо! Дайте мені балабушку, бо я їсти хочу.

— Ой горе! — Сплеснула мати руками. — Я оце закрутилася коло своєї "кузні", що й про дитину забула! — І вона витягла з печі велику прямокутну глиняну сковороду. Там рядком стояли рум'яні, лискучі пампушки. Мати щедро відламала аж дві та, дуючи на пальці, перекинула їх на вискоблену стільницю. Вмочила віхоть у масленицю і помастила згори конопляною пахучою олією. Та кописточкою додала згори товченого часнику.

Ілько схопив одну, але обпік пальці.

— Не поспішай! То в мене, коло мого "горнила", пальці звичні до вогню та жару. Зачекай, поки вичахне!

— Мамо, я хочу швидше піти погуляти!

— Ну, то бери оно кришку від коробки, клади їх туди і бігай! Тільки не ділись із хлопчаками. Нехай вони тебе хоч раз пригостять.

— Мамо! Та вони ж голота. Та не переймайтесь: нікого ні на вулиці, ні біля мосту немає.

Ілько поклав пампушки в берестяну кришку. А матінка розщедрилась і додала ще одну!

Але Ілько помилився: на вулиці вже були Пузирі. Вони йшли од-далік за сестрами Катериною та Марією. "Ага, сучі сини! Щоб не проґавити обіцяних освячених яблук і маківок", — зразу змикитив Ілько. "Доведеться попрохати у сестер і яблук, і маку, щоб ці злидні за мною не поперлись до човна!

Ілько змінив свій шлях і підбіг до сестер.

— Ви вже освятили?

— То хіба не бачиш? — Відповіла Катерина, вся така квітуча й осяяна. Як квітки, що вона в снопику несла.

— Тепер можеш і яблуками, і грушами ласувати! — Сказала Марія, витягаючи з кошика зразу в одній руці два яблучка і дві груші. І просто запхала Ількові за пазуху.

— Я мак тер! Мати сказала — добре! Тепер мати пампушки пече... Катрю, дай мені хоч дві маківки.

Сестри перезирнулись і виділили Ількові дві найбільші маківки.

— Спасибі! Тепер я поласую! — Ілько зразу повернув на стежку і неквапно пішов до річки. Навмисне потроху йшов, щоб його наздогнали Пузирі. Він їм виділить обіцяне і спокійно піде до човна. Бо батько найменше в родині говорить. Але коли говорить, то його словами не варто легковажити. Пузирі справді вихором кинулися за Ільком, тільки хвіртка за дівчатами зачинилась. Але Ілько не збирався від них тікати. Він спинився, обернувся до них і став чекати.

— Ти обіцяв!.. — Першим підкотився Пузирів вишкребок.

— То бери! — Ілько подав йому маківку.

— Ні, я хочу яблуко! Я бачив: Марія тобі за пазуху поклала. Тут надбігли інші:

— Дай мені, йому не давай!

— Дай мені пампушку!

— Дай мені грушку! — Репетували Пузирі.

— Цитьте! Бо кину все в порох — тоді їжте! — Ілько підняв над головою пампушки і величезні маківки на довгих стеблинах. Пузирята одразу замовкли.

— Ось я даю тобі обидві маківки. Ви бачили: сестри мені більше не дали. — Ілько віддав старшому мак. Далі поліз за пазуху і вийняв обидва яблука і обидві грушки, а сам подумав: "Це ж не вуєві груші. Ці великі. Цікаво, хто з парубків пригостив сестер?". Все віддав і сказав:

— Я обіцяв. Що мені дали — тим і з вами поділився. Більше у мене гостинців немає. — І додав для годиться, — Можете мене обшукати!

Чим одразу скористався найменший онук Пузиря і почав мацати Ільків одяг.

— Нічого нема-аає! — Розчаровано протягнув малий Пузир. Та враз схопився. — А мед де? Ти нам меду обіцяв.

— Як будеш мені на слова не вірити та пазуху мацати, то я тобі замість меду морду розтовчу, — тихо проказав Ілько. І це подіяло сильніше, ніж якби він почав перекрикувати Пузирів.

— Ось що, Пузирята. Даю вам одну пампушку з часником. За мною — мед. Але за млою не бігайте. І не репетуйте. Бо нічого не дам. Домовились?

Другий онук Пузирів, що перший вхопив пампушку і вже добряче відкусив, промичав з повним ротом:

— Добре, добре...

Більше Ілько з ними розмовляти не став, а пішов до річки.

Всі обернулись до Ілька, ніби тільки його одного і чекали. Дідусь сидів на перевернутім човні. Михайло сидів навпочіпки. Батько сидів, притулившись спиною до човна. Микита ж сидів точнісінько, як той Борис, колишній дідусів невдалий учень. Ілько аж здригнувся, як таке побачив. Микита ж перехопив його здивований погляд. І усміхнувся, зблиснувши правим іклом. Дідусь сказав хлопчикові:

— Сідай отам. Слухай, що говоритимуть. Сам мовчи, поки не скажуть тобі слово говорити. Та дивись уважно: чи хтось до нашого гурту не йде, чи не стоїть осторонь, чи не приглядається до нас та чи не прислухається. І ви всі дивіться! Тобі слово, синку!

Батько не підвівся і почав так:

— Чудеса не дають вповні виконати всі приписи. Тому маю сидячи слово говорити. А справа ось така. Коли я розпускав "смолку" на дошки на Почайні, Ілько витяг черепашку. Велику і потворну. Він розбив її зі злості, бо ворони вкрали в нього жуків. З черепашки випала перлина. Велика. Дуже велика. Я такої на шатах ні в Софії, ні в Десятинній, ні в Печерах не бачив. Я думав спочатку продати її золотарям чи багатим купцям. Староста Стефан казав, щоб на горі не продавати. Бо там між собою змовляться, і всі покажуть найменшу ціну.

Михайло на згадку Стефана підкинув руки, відкрив рота, але побачив насварений палець дідуся і принишк.

— Стефан сказав, що краще продати чи ормянам, чи хазарам-золотарям. Ціну вони точно зіб'ють, але не бовкатимуть, від кого придбали. А тепер подивіться на перлину. Тільки пальцями не торкайтесь.

Ільків батько витяг з-за халяви чобіт наче величенький горіх. Підчепив нігтем верхню шкаралупу і подав дідусеві.

Дідусь узяв правицею, своїми широченними розбитими пальцями, шкаралупки і поставив їх на долоню. Підніс до самих очей. Потім витяг руку і дивився здаля. Ніхто не прохопився й словом і не поворухнувся. Ілько теж. Тільки очі його весь час бігали по всьому просторі перед собою.

— Візьми, Микито, подивись. — Дідусь простягнув стару тремтячу руку до Микити.

В одну мить Микита, як змія, ніби в нього кісток не було, випростався і був біля дідуся. Брав із його руки шкаралупку і тримав її, ніби в нього рука скам'яніла в одній точці. А він головою крутив навколо неї, зазирав на неї.

— Візьми, Михайло, подивись. — І передав швидко, але плавко, перлину до рук середульшого брата.

Михайло вхопився за шкаралупу лівицею і правицею. Тільки що на всі пальці не вистачило шкаралупи. Він тільки закусив нижню губу і розпачливо хитав головою.

— Михайло, передай батькові, — сказав дідусь.

Ілька це зачепило, та враз він згадав, що звичай — основа всього! І так дорослі чекали на нього, як на рівного. Хіба кому іншому із хлопців колись була така честь? І від цього Ілько відчув велику вдячність до старших. Він продовжував за всім, що робилося навпроти нього, пильнувати й уважно слухати слова старших.

Батько обережно закрив, стулив обидві долі шкаралупи. І застромив у халяву лівого чобота. І тут Ілько побачив, що з-за правої халяви в батька визирає голівка колодочки ножа-захалявника. І в Михайла права халява іззовні рівно випиналася. То ж і в нього ніж!

І в Микити щось було довгасте за обома халявами. Тобто всі, крім немічного діда та його, Ілька, всі забезпечились, як при великій небезпеці.

— Я подумав, якщо продати, то на всіх поділити гроші. А чи всім на бажане тих грошей вистачить? Я не знаю. Бо я не лихвар, не золотар, не купець. Піти до когось із наших золотарів? Коли такий скарб доля вкидає межи люди — хто від спокуси втримається? Чи то прямо собі його захопити, чи підживитися хоч трохи від цього. Небезпека є така, що чим більше часу минає і скарб у нас, тим більше може статися, що хтось із нас може прохопитись. Ну, чи як воно. Що ти хочеш, Михаиле, сказати? — Спитав батько, помітивши, що Михайло аж йорзає на однім місці.

— Тату! Для чого ви Стефану про перлину сказали? Хіба так можна?

— Не я Стефану показав, а він мені. Бо я не подумав, що Ілько знайшов справжній скарб. Думав, що відволікає мене від роботи криками про якусь намистину. І він, та й ви, хто б міг подумати, що в цій захаращеній Почайні може об'явитися така перлина?

Всі дружно і ствердно захитали головами.

— І тому я, — продовжив батько, — кажу вам: треба при повній нашій згоді діяти швидко. Чи продати? І кому?.. Чи що?.. Тату, я все сказав. Ви тепер кермуйте рядом.

— Спасибі, синку. Ти сказав своє слово. Тепер хай наш уходник Микита скаже. Кажи, Микито. Ти все обмізкував?

— Спасибі, дідусю, спасибі, тату, що моє слово питаєте. Якби ви, отці, не скликали раду, то мав би сам вам сказати: над нами велика небезпека. Слухайте. Пішов я вчора до свого лодійного братства. Пішли ми на забаву до заїзду. Хто пити, хто танцювати, хто співати. Були там місцеві, тільки не з нашого братства. І один там молодичок щедро

пригощав своїх друзяк. От щось мене ніби підштовхнуло: сядь до них, погуторь із ними. Я беру меду та сідаю до них. Вони вже підпиті. А я їх ще пригощаю. І потихеньку-помаленьку починаю ознаки від них брати. Виходить, що цей молодик — прикажчик у торгівця всяким лісом Грабаря. Багатий торговець, багатого батька син. Вони у пошесть продали більше тисячі гробів. На тому й на ноги звелись. А цей молодик у сина, тобто молодшого Грабаря, служить. І там один тесля з хлопчиною дерево купили і рубали. І під коморою знайшли золоту кулю. Бо він стояв біля вікна і чув, що про небувалий золотий скарб говорили цей тесля і його приятель-візник. Він навіть визирнув у вікно і побачив, як та золота куля виблискує в руках візника. Він розповів про це Грабарю. Той спочатку не повірив. Та коли розповів своїй старій матері, вона сказала, що там її чоловік загубив здоровенну золоту сережку. І точно з кулею. Як про це дізнався Грабар, то дав йому з радості ногату. От тепер він і пригощає друзів... Ну, я й питаю, а як же купець поверне собі золоту сережку? А дуже просто: за день-два повернеться князь із Вишгорода. Бо великий князь завжди на Спаса іде до Десятинної на службу. А княжі люди — знайомі Грабаря. Він позветься на того теслю і відбере золото. Я спитав, чого ж бо чекати — нехай іде до подільських старших та позивається. А цей похлібник каже, що на Подолі за теслю раптом хтось ще й може заступитися. А на Горі до голодранців нема жалю.

Батько схопився за голову і мовчав.

Дідусь уперся руками у днище човна і подивився вперед. Зрештою, дідусь перший отямився і сказав:

— Михайло, говори своє слової

— Цей похлібник сам нічого зблизька не бачив. Але слух має, як у кота. Це раз! Куди б не позивався купець Грабар — золота серга — це не золотава перлина. Це і дурню ясно. Правда на нашому боці!

— Правда, синку, то правда. Але не сила! Хіба не правда була на боці Микити, як він насміявся зі стража? Та довелось нашому Микиті не одне літо в бігах бути. Головне, що цей грабар збирається напустити на нас владу. Що робити? — Просто прошелестів останні речення батько.

— Головне — не об'являтись із перлиною ні в лихварів, ні в золотарів на Горі. Продати тут і якнайшвидше! — сказав дідусь.

— І куди гроші подіти? Сховати? І не витикатись роками і тремтіти, що хтось із тих золотарів чи лихварів обмовиться?

— Але ж це наша перлина! — Аж затрусився від обурення Михайло. — І гроші наші! Як схочемо, так і витратимо! І кому яке діло?!

— Ти забув, Михайле-братіку, як Федора Святополчич замордував? Що, він у княжій печері, на княжім дворі знайшов золоті сосуди? І то чернець, свята людина! А що з ним владці зробили? Нагадати? — І собі гостро заговорив Микита.

— Синку, скажи ти, що думаєш? Як нам із пастки вислизнути?

— Дуже просто. Треба повісити перлину на нашу ікону Параскеви. Як повісимо, то вона стає людським скарбом. У нашій церкві моляться і гончарі, і кожум'яки, і всі, хто на нашім торжку Житнім пробуває. З торгової церкви із шат здерти перлину?

— Але ж у перлині немає дірки. Як ти її повісиш? Це треба дірку свердлити. Це така тонка справа, поки її зроблять — всі вже знатимуть. — Батько був просто в розпачі.

— Тату, не побивайтесь. Я все вже обмізкував. Це як на війні. Треба діяти! Вже "двобою" не уникнути! Можна тільки відтягти "бій" для користі твого ворога. Вони замислили. Але ми перезамислимо! Давайте згадаємо: в яку прикрасу можна вставити таку перлину?

— У колт*... — Невпевнено сказав Михайло.

— Колт — із двох частин. Всередині порожній, — відрізав Микита.

— Ну, треба в колт прорізати віконце і туди вставити перлину, — вів Михайло.

— Скільки часу треба, і чим ти закріпиш перлину в порожнині кол-та? — Спитав Микита і сам відповів, — не менше, ніж днів два, щоб і закріпити, і не пошкодити. Ти хіба не бачив, яка її поверхня ніжна? Га?

Михайло розвів руками і замовк.

Колт — коштовна жіноча прикраса з ароматним вмістом.

— Можна в перстень вставити перлину. Якщо перстень зі скані*, — зазначив дідусь.

— Перснів під таку перлину готових нема, щоб в них було таке гніздо. Персні коштовні роблять по примірці і на замовлення. Немає заздалегідь припасених заготовок. І ще: якщо перстень повісити на ікону — перлина буде вниз дивитися, до землі. Хіба це гоже? — Розбивав усіх Микита.

— Добре, синку, бачимо, що в тебе тяма є. Тільки ти передбачаєш погане, — не витримав батько, геть змучений цими розмовами та міркуваннями.

— Я не хочу вас, тату, ні вас, діду, ні тебе, Михайло, поставити телепнями, а себе розумним. Треба щось таке, щоб зразу туди вставити — і воно трималось.

Не встиг Микита договорити, як з провулка за торжком виїхав візник Стефан на своїй рябій кобилі. І попрямував просто до них.

— Тату! Візник Стефан сюди іде! Правда, просто до нас.

Всі обернулись до візника. А він поставив під колеса свої цяцьковані гальма-колодки і пішов униз. Як годиться, привітав їх зі святом. Його теж привітали. Тоді Стефан прокашлявся і сказав:

— Вибачайте, сусіди, що скажу, бо, хоч і свято, та сатана не дрімає. Оце був на Пасинчій Бесіді, возив одним лодійникам жито, то казали, що один чоловік хвалився, що бачив, як ви під колодою знайшли золоте яйце царгородське. І що той купець, коморник, на вас буде князю позивати, як той повернеться з Вишгорода. То дорогі сусіди, швидше продавайте, щоб у вас її не було. Я вже й покупця примітив. Хозарин Салман, той, що коло Бидлогонної вулиці крамничку тримає. Цей усякі речі купує і невелику, як до інших, бере лихву. Ще ніколи нікого не видав владі.

— Слухайте, сусіде! А золотарську справу він знає? — Спитав Ільків батько.

— Та непоганий золотар. Тільки замовлень тепер мало. Соляні ціни кого під тин пустили, кого в бідаки перевели.

— А хто тесові палати на стовпах зводить. Двері міддю оковує! — Люто вставив Михайло.

— Господине Стефане! Ми тут раду радили: щоб не було нам усім біди — не продавати і не ховати. А віддати громаді нашій! — Взяв слово Микита.

— Тобто як — громаді? — Не второпав візник Стефан. * Скань — мереживо із срібних чи золотих дротинок.

— На шати нашої Параскеви повісити перлину. Щоб усім була до вподоби! — Пояснив батько. — Але одна біда: як її повісити? У ній же нема дірочки. От як гадаєте?

Від новини і всіх цих слів візник Стефан ніяк не міг отямитись і тільки ворушив вустами, певно, проказуючи молитву.

— То я вас питаю, сусіде, що б ви зробили?

— Треба вставити в колт...

— Вже думали. Там порожнина. Завалиться — раз. Де готовий колт дістати? їх на замовлення роблять. Скільки днів колт робити?

— Ваша правда. Тоді, може, перстень?

— Теж: готових під таку перлину чи самоцвіт нема. Знову замовляти. І вниз перлина висітиме. Розумієте?

— Ваша правда. Може, тоді лунницю* взяти і в неї вставити?

— Сусіде! — З розпачем простяг руку батько до візника. — Лунниця ж пласка! Хіба за день зробиш гніздо зі скані?

Візник Стефан схопився за голову. Та враз подивився на Ілька, що аж ногами сучив, так йому кортіло сказати. Певно, більше, ніж Іванкові виказати таємницю!

— Слухайте, сусіде, а ну нехай скаже Ілько! Як сказано в Писанії: "Вустами младенців глаголе істина".

Але Ілько мовчав, тільки дивився то на діда, то на батька. Батько безнадійно махнув рукою: "Говори!".

Ілько встав рівно, поклонився (бо пам'ятав, як зовсім малим бачив віче на торжку і тих, хто там мав слово).

— Корзина для самоцвітів є в бармах**

— Таке кажеш! — Перебив Михайло. — То у князів!

— Тихо! — Цитьнув батько на середульшого.

— Барми є в золотаря Сурена. Йому під заставу один боярин лишив і не забрав. Сурен бідкався колись про це біричу Радку на Бидлогоннім торжку. Ви, господине Стефане, це дідусю оповідали.

— Так, так! І я пригадую про барми. Він з двох повиймав самоцвіти і зробив сережки одній купчисі.

Тут Микита встряв:

— У Сурена коні чи корова є? Ви скрізь буваєте, може, пам'ятаєте? * Лунниця — жіноча прикраса.

** Барми — дорогоцінні прикраси, знак верховної влади.

— Кінь точно є.

— Тоді так, господине Стефане. Купуйте віз сіна. Везіть його до свого двору. Як під вечір піде — виїдьте і станьте там. Щоб хто дивитиметься — сонце в очі било.

— Ну то й що? — Геть здивувався Стефан.

— Ми в сіні сховаємось, і ви повезете нас до Сурена в сіні. Нам головне до нього в двір потрапити, щоб нас із вулиці ніхто не бачив.

— А як він не пустить на подвір'я та ще й ґвалт здійме?

— Слухайте, хлопці-молодці! Я краще кошіль на воза поставлю і снопами згори позакриваю. Так і поїдемо.

— Кошіль — це дуже добре. Але тільки сіно. Бо де б це ви бачили щоб ормянин у себе жито молотив?

— Гаразд. Як на вечірню заб'ють у било, я відчиню ворота і виїду. А ви — в кошіль під сіно. То я вас чекатиму.

— Господине Стефане. Справа небезпечна і хитроумна. Тому поцілуймо хреста та присягнімось усе зробити таємно, тихо і на радість нашій громаді. Присягнімось, що поки не зробимо діло, то нікому, хто не в ділі, ні слова! Присягаєтесь?

— Авжеж присягаємось! — Зрадів Стефан і цілував хреста. За ним батько, за батьком — дідусь, потім Микита і Михайло, й останнім — Ілько.

І одразу ж візник Стефан поїхав на Житній торжок, а Ілько побіг на пасовище Оболонське, хоча ще було добре часу до обіду.

Ілько навіть сказати не міг, чого його понесло загодя до тирла. Чим ближче до Оболонської брами, тим більше піддавав кроку. А там уже побіг. І вибіг на тирло, коли там іще нікого не було. Не бігти ж назад до брами! Під явором на витолоченій траві сидіти? Щось Ілька непокоїло ізсередини. І не знав, як той неспокій потамувати. У такому неспокої його понесло туди, до найближчої колдобини. Тієї, що Микита обіцяв перевірити. Бо, як Микита міркував, там щось могло бути.

Колдобина невелика: може, така, як їхня істобка разом із сінями. З усіх боків позаростала щільними кущами верболозу. Лише в одному місці була неширока шпарина. Ілько засунувся в неї і побачив, що берега в ковбані нема. Бо коріння верболозу йде по краю просто у воду. Тому

Ілько роздягнувся перед вузеньким проходом між лозами і повісив штани та сорочку на кущі. Чомусь не поклав одяг на траву.

Продерся крізь пружні лозини, тільки трохи подряпавши плече об засохлий патичок. Дуже зрадів, що тут не було жодного пагону ожини.

Прихопивши гнучкі лозини, опустив ноги у воду. Зразу згори десь на лікоть вода — наче парне молоко. Та далі ноги обпекло холодними струменями. Коли вода дійшла Ількові до горла, він відчув під ногами слизьке холодне дно. Тоді він відпустив один пагін. Вільну руку простяг під сплетіння вербових коренів. І зразу ж намацав м'який риб'ячий хвіст. Округлий і великий. Хоча ноги просто почали ціпеніти від холоду, Ілько неквапно, обережно, ледь-ледь намацуючи пучками правиці, посувався по слизькому широкому тілу рибини. Без сумніву, це — минь. Та здоровенний! Де ж його голова? Де його зябра?

Щоб дістатись обома руками до голови миня, Ілько схопив зубами вербову лозу. Вільними руками він досяг голови риби. І з обох боків встромив пальці в зябра. Риба мляво поворухнулась раз, другий. А тоді як шарпоне кудись уперед! Ілько втратив рівновагу. Його ноги зісковзнули з глинистого виступу і геть провалились у крижану ключову воду. Та лозини із зубів він не випустив. Забив щосили ногами, які вже геть задубіли, і випірнув нагору. Щоправда, води наковтався добряче. Як він не намагався стати на глиняний виступ, на якому він стояв спочатку, — нічого не виходило. Ноги зіслизали, і він з головою йшов під воду. Єдине, що його рятувало, — закушена лоза. Дивно, але вона не зламалась від його відчайдушних ривків. Минь же борсався не так шалено, як то, буває, щука чи сазан. Але відпустити одну руку Ілько боявся — раптом минь оскаженіє. Тому хлопчик підняв ноги якомога вище, в теплий шар води, і коротко та швидко почав ними рухати. Так тримаючись на плаву за рахунок власних зубів та швидких ніг, почав прислухатися. З-за верболозу почав доноситися шум череди. Тупотіння багатьох ратиць по витоптаній леваді, мукання корів, цьвохкання нагаїв та людські вигуки.

І тоді Ілько почав щосили "мукати" і "гавкати" через стиснені на лозині зуби.

Щось воно виходило зовсім неголосно та геть незрозуміло.

Але Ілько продовжував і продовжував подавати голос із своєї водяної пастки. Поки в нього були сили триматись на воді і за лозину, він не збирався відпускати здорову рибу.

Його з полону порятували-таки. Ілько вважав, що тому дочекався підмоги, що не здавався і весь час "подавав голос". От його і почули.

А дівчата, які витягли з ковбані хлопчика разом із здоровенним плямистим минем, казали потім, що їх спинила сорочка на верболозі. Бо вони на ній упізнали червону вишивку Марії.

Хоч як було, а додому Ілько повернувся із здоровенним минем. Просунув налигач йому крізь зябра і перекинув через плече. І весь куток бачив, як Ілько гнав Лиску без налигача. Але вона, добре напасена, вертала додому без вибриків. Коли перегонив Лиску через перший глибочицький міст, то, як завжди, подивився на човна. Біля човна поралися тільки дідусь та батько. Тим великим квачем вони шмарували смолою днище і боки довбанки. Під казаном, певно, горів вогонь, бо дим підіймався з багаття добрий. Але на яскравому сонці ні вогонь, ні язики полум'я не проглядались.

Ілько почав їм махати рукою. Щоб вони обернулись на нього і подивились, якого він миня добув. Та ба — і дідусь, і батько були сильно заклопотані біля човна.

Тільки Ілько переступив поріг брами, відчув чудесний запах пампушок із часником, гарячого сиченого* меду, м'яти, васильків і любистку. Навіть розігріта на корі живиця не могла перебити цих святкових пахощів.

Мати як побачила прездорового миня, то тільки руками сплеснула.

А дівчата сказали в один голос:

— Ну, Микито, тримайся! Ще один рибалка у нас завівся.

— Дівчата, ви краще кропиви вирвіть та загорніть у неї миня. Як пообідаємо — візьмуся за рибу. Та швидко, бо зіпсується. Літо цього року гаряче.

Дівчата кинулися до паркану кропиву рвати, а мати — доїти Лиску.

Хоч воно було і гріх без усіх хапати щось зі столу, та Ілько не втримався і з-під рушника схопив коржика. Ледь не вдавився, так поспішав його вкрасти, щоб ніхто не побачив! Обійшлося — до крихти заковтав і стало трохи легше. А то просто кишки від голоду рвало.

Тут і дідусь із батьком прийшли і принесли клепаний казан із рештками смоли. Далі з'явився Михайло, а за ним і Микита. Всі зібрались. Зрештою, і настав час обіду. Всі поважно посідали до столу і по молитві почали святкову трапезу. Був і житній куліш із товченою в'яленою щукою-шарпаниною. Кисіль зі свіжого гороху. А до нього пампушки з часником. І просто в'ялена щука з квасом. А на кінець матінка поставила найбільшу миску з тертим медовим маком та кришеними туди пісними пшеничними коржами. Всі аж загули від радості та наввипередки набирали повні ложки медового тертого маку з коржами. І так наткався Ілько тих коржів із тертим медовим маком, що аж розімлів. Аж на сон його схилило. То він потихеньку пішов і примостився на краєчку полу. Та й заснув. Але крізь сон чув, як дівчата жартують із Микити, що тепер у нього є суперник — он яких минів ловить, нехай Микита піде подивиться.

Ілько спав не знати скільки часу, але прокинувся від гострого духу жирної рибної юшки. Лежав на правім боці, прикривши голову руками.

Тому ніхто й не міг побачити, як він відкрив одне око й уважно стежить за тим, що діється в хаті.

А діялось ось що. Із палаючої печі мати витягла найбільший горщик, зняла кришку і з великої дерев'яної ложки куштувала юшку.

Коло неї стоїть Катерина.

За столом, на покутті, схилився Микита і щось соває по стільниці. Збоку від нього на лаві примостився Михайло і заглядає до Микити. На самім краєчку столу стоїть клітка з дроздом. І Марія пригощає птаха вишнею. Світло ллється золотаве від двох посвітів зі смоляними щіпками, і тепле світло впливає з розкритих дверей. Зрештою, Микита згрібає жменею щось дзвінке і кидає в міцну шкіряну калиту.

— Вже час? — Питає Михайло в старшого брата.

— Визирни піди: якщо тінь падає на голуб'ятню, то нам час. — Це Микита до Михайла. А тоді до матері. — Мамо, куди ви поділи сухий сир, що Ілько приніс?

— Та який то сир?! Гидота якась. Ще дитина потруїться!

— Я не питаю, чи воно гидота, чи ні. Я питаю, де воно?

— Та кинула кудись у сміття, у запічок! Може, ти туди ще полізеш?

— Полізу, мамо, — спокійнісінько без злості й образи сказав Микита. Підійшов до печі. Схилився і з-під опоків вигріб сміття і почав із нього вибирати ті світло-вохристі кульки, що дав Ількові Борис.

Мати на те тільки здвигнула плечима і сердито посунула здоровенний горщик у піч.

— Де сирна миска? — Спитав у Катерини Микита.

— Там на стіні, на поличці, у сінях. За жорнами.

— Принеси мені.

Катерина принесла високу миску, скоріше горщик, із дірочками. Це щоб витікала сироватка від сиру.

— Піди добре промий свіжою водою. Вистели на чистий рушник і добре вимакай, щоб води не було. Зрозуміло?

Мати повернулась до дітей, несхвально похитала головою, але нічого не сказала.

А Микита — от цього Ілько ніяк не чекав — підійшов до нього, нахилився і тихо сказав:

— Ільку. Не прикидайся, що спиш. Ходімо. Ілько зразу сів і розплющив очі.

Тут у дверях постав Михайло і озвався:

— Ось-ось і буде.

— То й добре! Ходімо візьмемо снасть. — Микита кивнув Ількові. — Візьми свою торбу. Поскладай туди турог. Тільки дивись, щоб сухий був.

— Куди це ви, соколи, зібрались? — Сполошилась мати.

— Лодійники одні на нічну запросили.

— І малого візьмеш? — Не вгавала мати. — Куди ту рибу дівати? Ось цілий горщик юшки! Хоч копистку став — не впаде!

— Мамо! Не переймайся! Ми всі утрьох ідемо. І не питайте, "куди", скільки разів я вас просив! Це ж погана прикмета. Це одне. Друге — ми не з човна ловитимемо. З берега.

— А для чого Михайло підбурок гострив? А сокиру?

— Як трапиться сом чи щука, без підбурка — ніяк. А сокира потрібна, щоб дерево врубити, не бігати та скрізь хмиз поночі шукати.

— Ну добре, умовив. Тільки нехай Ілько візьме стареньку Марійчи-ну свитку. Як захоче спати — то щоб добре накрився.

— Ільку, чуєш, що мати сказала? Швидко шукай шапку та свитку хапай. Бо, як закортить тобі поспати — мені тебе нічим покрити!

— От бачиш! Я ж тому й кажу, що хоч ви й парубки вже до гуля-ні обоє, а за вами око потрібне! — Нарешті висловилась мати про своїх старших синів.

Але поспати протягом всієї ночі Ількові так і не пощастило. Та це не головне — йому за всю ніч і на мить не кунялось.

Все почалось так, як замислив Микита. Вони з рибальським знаряддям перейшли вулицю, і зразу залізли під сіно в кошіль. Бо тільки впала тінь на голуб'ятню, Стефан виїхав за ворота.

Візник Стефан був людиною громадською і тертою. То й поставив на воза не кошіль, а плетені з лози плоти, два по боках. Згори перекрив одним. Далі замостив сіном. Ще й рубелем притис повздовж воза, примотав ликом. Тобто задок воза прикривало лише запинало із сіна. В одну мить брати могли вискочити зі схованки. Під плотами старші брати

скоцюбились, а Ількові було вільно. Як казав Микита, мовчали і прислухались.

Хоч як хотілось Ількові, щоб вони дісталися швидше до того ормянина, про якого саме він згадав, та шлях видався страшенно довгим і далеким. Кілька разів спинялась кола з сіном. Тоді в Ілька просто стугоніло серце. Він весь напружувався, щоб вискочити одразу за Микитою. Бо Микита сидів під завісою, і йому в шпарки було видно щось. Ількові ж так захотілося зазирнути через плече брата! Але він ні за яку ціну не зрушив би й палець без братового наказу. Ількові таке відчуття було вперше. Ні тоді, коли Стефан виявив, що то великий скарб, ні тоді, коли Ілько подумав, що батько показав перлину Карпові. Ні навіть коли приснилося, що його схопили купець Грабар і його посіпаки. Щось це було таке, сильніше за все. Навіть за саму перлину. І знав: він також має діяти, як і старші брати. Адже перлина була в нього. Бо навіть Михайло не знав, що перлина в Ілька. Вже сидячи під сіном, Микита задер Ількові ліву холошу і прив'язав перлину у маленькім капшучку під коліно. Приклав малому палець до вуст: "Мовчи!".

Отож вони спинялися чи не разів п ять, і хлопчика аж починало лихоманити.

Але вони так і не заїхали у жоден двір, поки скрізь чувся шум людського камешіння, тупоту худоби, іржання коней та гавкоту собак. Ількові здавалося, що вже давно настала ніч. Бо поступово стих вуличний гомін, тільки чулося далеке відлуння. І тоді вже з рипінням розсунулися стулки старих, розсохлих воріт, і вони з дерев'яної бруківки м'яко закотились кудись по схилу. Ілька це здивувало, бо де ж на Подолі схили. Тільки згори схили є. Невже вони десь під Боричевим Током? Чи що? Осоружно завівся гавкотом собака. Та щось його ніхто не укоськував. Вони ж сиділи у темряві та чекали знаку візника Стефана. Та, нарешті, почувся голос Стефана і ще голос, який дуже нагадав Ількові голос якоїсь знайомої людини. І не Стефан, а цей голос сказав над самим задком воза:

— Милі господа! Вилазьте на світло Божий!

Вискочив Микита. Відхилив сіно вже іззовні і прийняв на руки Ілька. За Ільком виліз Михайло.

І виявилося, що надворі ще зовсім не ніч. І що сонце тільки-тільки закотилось за високу Гору.

Ілько аж головою струсонув, коли побачив проти себе ніби двійника того Захаровича, що позавчора вантажив на лодію-набойну корчаги для зерна та олії.

"Захаркович" простяг руку і вийняв із Ількових вихорів кілька стеблин.

— Це майстер Салман. Дві барми у нього. Ті, що попсував Сурен. Сурен йому їх і збув.

Чоловік (точно, що Захаркович!) кивав на кожне слово Стефана на знак згоди і ствердження.

— Він, — візник Стефан показав тільки кистю руки в бік Салмана, — все зробить. Але закон йому сьогодні забороняє після заходу сонця працювати. Але якщо ви його "примучите" — зброєю — робити діло, він все зробить. Тільки за подвійну плату. Погоджуйтеся, господа молодці, бо ніхто інший не зробить.

Микита вклонився злегка, правицю до серця притис, і щось прошепотів незнайомою гаркавою мовою.

Довгоголовий пласколиций чоловік лагідно усміхнувся, розтягуючи широкого рота, здавалось, аж до вух.

— Ми згодні, Салман-ата! — І Микита звідкілясь з-під плаща висмикнув бойовий топірець з витягнутим обушком на довгім держаку.

Михайло з-за халяви витяг доброго колія з кістяною колодкою.

Тоді лихвар-золотар Салман показав Микиті рукою на невисокі, але круті сходи. Бо рублена істобка стояла на добрих соснових палях. Ілько зразу визначив: усі — "смолки".

Дивний був будинок у лихваря. Вхід у істобку — з торця. І була істобка невелика. І геть не істобка виходила: бо на опоках була не піч, а кабиця, складена з камецю. Над нею висів казан на ланцюгу. А димник теж був. Тільки не з шиєю в сіни. Бо сіней не було. Димник був просто врізаний у стелю. Стіни ж мазані світлою глиною по всіх болонках зрубу. Вікна-заволоки затулені з боку вулиці. Був низенький столик під стіною та поруч стара товстенна повстяна кошма. На залізнім держаку зі стіни висіла на ланцюжку мідна лампа.

— Салман-ата, покажи барми, — сказав Микита після того, як оглянув цю дивну істобку.

Салман-ата сів по-шевськи, відкрив стільницю столика. І виявилося, що під стільницею є великий ящик, і в ньому всілякі речі. Одні блискучі, другі — тьмяні. Треті — кольорів яскравих. Господар вправним рухом видобув із того дзвінкого зібрання круглу срібну пластину. Якраз такої величини, щоб накрити всю долоню Ілька. Посередині в цієї срібної "тарілочки" випиналися рвані залишки порожнього гніздечка. Там колись був самоцвіт, який Сурен видер і оздобив срібну сережку для купчихи.

— Подавай намистину, яку треба ставити в гніздо! — З притиском сказав господар.

Микита скинув плаща і всунув у нього топірець.

— Ні, ні, зброя хай буде! — Запротестував золотар-лихвар.

І тоді Микита передав топірець Ількові. Вперше Ілько тримав у руках справжню зброю. Серце хлопця з радості закалатало!

Візник Стефан сів у кутку, прихилився до стіни. Щоправда, перед тим перевірив, чи не сильно вона мажеться. І зразу задрімав.

— Салман-ата! Дай добре роздивлюсь барму.

І Микита не тільки добре, але й довго роздивлявся срібну барму і згори, і зі споду. Потім показав:

— Отут, по чотирьох краях, ніби хрест, треба пробити дірочки. Дуже гарливо, щоб срібний дріт пройшов. А отут, біля гніздечка, цей візерунок треба стерти і вибити хрест.

— Дірочки будемо колоти. Візерунок зріжу. Бити хрест не буду!

— Треба зробити хрест.! Ти чув — хрест! Що, іновірцю, хреста боїшся?!

— Господине молодцю! Хрест бити — шуму багато. Зараз ніч настає — чути буде. Срібло добре дзвенить. Хрест зробимо тихо і гарно.

— Так би і сказав!

— Господин молодець! Давай намистину — мірять до гнізда будемо.

Микита поколупався в калиті і витяг світло-червону кам'яну намистину, точнісінько такої величини, як дніпрова перлина! Знов Микита якусь хитрість задумав?

Салман-ата знизав плечима: через отакий простий камінчик влаштовувати такий вертеп?!...

Салман-золотар приміряв намистину до залишків гніздечка. І по довжині намистини гніздечко було замале. Золотар, як це одміряв, одразу почав діяти. І це справді було цікаво! Зі скрині він видобув велику товсту глиняну сковороду. Точно, як для випічки ковриг, тільки на чотирьох кутах товстенні глиняні ніжки. У високих боках "сковороди" у двох місцях — круглі дірки. Цей Салман-ата, як звав його Микита, насипав у "сковороду" дзвінкого дубового вугілля. В одну дірку, від лівої руки, вставив дудку від малесенького, меншого за шапку, міху. Запалив вугілля від мідної лампи. Саму ж лампу, що висіла на тонкому і дуже довгому ланцюжку, опустив низенько над столиком. Далі Салман взяв гранчасту товсту, але коротку швайку. І нею почав зрізати залишки гнізда, щоб вільно туди зайшла намистина. Ілько впізнав зразу ту намистину: вона з Катерининого намиста з дукачами.

Що буде далі робити цей золотар-лихвар, дуже зацікавило Ілька. Він, не випускаючи бойову сокиру, підсунувся якомога ближче і став стежити за кожним рухом золотаря.

Після того, як вирівняв ложе для намистини, він ще раз приклав її у гніздо. Далі відрізав малесенькими, проте товстими ножицями маленькі шматочки від тонкої срібної монети. Загнув їх краї і приклав до прорізей у гніздо. Вони добре лягли на місце, і золотар задоволено мугикнув. Далі тими самими ножицями відрізав від шматочка тонкого срібного дроту вісім кусників, щоб вони покривали відстань від гнізда до краю барми. І ще чотири короткі дротини. Зігнув їх, щоб вони повторювали обвід срібної цієї підвіски. Ще раз приклав, приміряв довгі дротинки. Чи добре вони прилягають до площини барми. Трохи-трохи підігнув їх. І то не пальцями, а пласкими кінчиками зігнутого сталевого дроту. Злегка намастив чимось барму і поприкладав всі дротинки на бармі, що вийшов ніби рівний хрест із гніздом для намистини посередині. Далі пішло вже зовсім чаклування. Золотар із дерев'яної скриньки витяг малюсіньку пляшечку — як два суглоби мізинця Микити. Вийняв із горла кам'яну затичку.

Нахилив над бармою і почав потихеньку-полегеньку постукувати по ній вказівним пальцем. На дротинки висипалась якась наче зола чи терте скло. Той порох рівнесенько покрив з боків дротинки. Золотар обережно, затамувавши подих, поставив барму на кам'яну плитку і згори накрив широким глиняним кухлем, тільки що без ручки. Такою поцяцькованою чашею із білої глини. Обережно закрив кам'яною затичкою малюсіньку скляну пляшечку. І після того відсунувся трохи від столу, розправив плечі та вдихнув на повні груди.

Золотар протер очі. Озирнувся. Ілько за ним теж озирнувся. І всі спали. Микита та Михайло притулились до стіни. А візник Стефан уві сні сповз на бік і, скоцюбившись, заліг на кошму. Ілько відчув, що тільки він один на варті. Тому швидко відсунувся, щоб золотар раптом не досяг його рукою. І міцніше стис держак топірця.

— Не бійся, хлопчика! Я нікого не кривдив. Мене, золотаря, кожен може кривдити. У мене зброї нема, захисту-стражі нема. Своя земля нема.

— Так у вас, господине Салмане, є срібло.

— О! Меткий і язикатий хлопчика! Сила зброї без срібла не повний. Срібло без сили зброї теж неповний і слабкий.

— А-аа... — Зрозумів Ілько мудрість золотаря Салмана. — Господине, ви приклеїли срібні дротини до барми? Довго воно сохнутиме?

— Не довго. Я наживив дротини і присипав припоєм. Зараз ми покладемо барму в горнило, дамо жару, і воно припаяється вже по-справжньому. Дротини і ті кусники срібла геть приростуть до срібла. На бармі хороше срібло. Ще чекаємо.

Тут здалеку почувся крик перших півнів. Ілько згадав, що він не вечеряв, і поліз до торби. Видобув теплу кульку відчищеного курту.

Коли Ілько почав смоктати кульку турога-курта, золотар якось змінився лицем. По його пласкому виду пробігла якась лагідна, наче дитяча усмішка. Він скосив очі на несподіваних гостей-замовників. І коли конче переконався, що вони сплять, тихо звернувся до Ілька:

— Це турог зі Степу?

— Так, мій господине. Такий Борис, дід каже — прониза, привіз позавчора. Хочете скуштувати?

Золотар мовчки кивнув головою.

Ілько витяг із торби колобочок, поклав на самий кут стільниці та додав:

— Тільки не гризіть його — зуби зламаєте.

Золотар Салман взяв колобочок, покрутив його, розглядаючи із посмішкою і запхав за щоку, порослу чорною хирявою борідкою. Заплющив очі та почав посмоктувати сирну кульку. Ще й стиха похитував високою, як глечик, головою.

— Господине! Ви щось згадали? — Спитав Ілько. Салман-ата здригнувся і подивився уважно на Ілька.

— Звідки ти це дізнався? — Здивовано спитав золотар.

— Як людина щось приємне згадує, вона або заплющує очі, або примружується і злегка посміхається.

— Спостережливий хлопчика. Твоя правда: згадав одну велику подорож. Вона була і перша, і остання.

— Яка подорож? Куди подорож?

— Потім розповім. Зараз час братись до діла. Будемо припаювати срібний дріт і оті дві лусочки в гніздечко.

Салман-ага зняв з каменя білу глиняну чашу і витяг з-під неї срібну барму. Поставив на ребро і легенько-легенько постукав нігтем по краю. Той порошок, що не прилип до срібла, осипався на камінну плитку. Плитку накрив чашею.

Розрівняв залізною паличкою купку жевріючого дубового вугілля. Сталевою зігнутою навпіл дротиною обережно поклав срібну барму на жар. Тоді потихеньку почав малесеньким міхом нагнітати повітря в жаринки. Тихо почало шелестіти полум'я. Зі срібної барми, яка почала ставати темно-вишневою, почав зміїтись легкий білий димок. Запахло чимось гострим, Ідучим, водночас із домішкою наче ладану. Ілько потяг носом. Салман-ата швидко відтрутив його від малесенького горна.

— Цей дим їдучий. Дітям може пекти дихалки! — І Салман-ата постукав себе по грудині.

Як він перестав цим малесеньким міхом нагнітати повітря до вугілля, язички полум'я опали і лишились одні темно вишневі жевріючі вуглики. Золотар підняв пальця лівиці: "Увага!" і щось почав беззвучно промовляти своїми тонкими вустами. Певно, що читав заговір чи молитву до срібної речі. Скінчивши ворушити вустами, зняв із жарин барму і поклав її у куток жаровні. Зняв чашку з каменя і обережно позмітав пір'ям все до маленької мідної коробочки. І вже з неї пересипав до скляної пляшечки.

Потім золотар знов закрив очі і почав зосереджено смоктати кульку. Всі більше і більше ясніючи лицем.

Тут якраз і другі півні проспівали десь одалік. їм відповіли зразу два півні десь ближче.

Золотар прихопив барму сталевою дротиною, зігнутою, як щипчики, і поклав її на денце перевернутої чаші. Підвівся до кабиці. А коло неї стояла скриня, і на ній — всякі сосуди. Та не глиняні, як у киян на Подолі, а все мідні, карбовані. Черпаком здоровенним набрав воду з діжки і залив у глек мідний із тонесеньким, як голка, носком. Підвісив глек над різанкою так, щоби він був перехилений, і з нього лилася вода. Вода тонесенькою цівкою подзюрчала у різанку.

— Поки вода витече, можна погомоніти. От ти, хлопчика, спитав, що я згадав? Я кажу — подорож. Я був такий малий, як ти. І мій покійний дядечко повіз мене до себе на батьківщину до Чуфут-Кале.

— Де це? —"*#**-'-~

— У далекій теплій землі Таврії. Дорога була довга і дуже непряма. По правому берегу Дніпра скрізь половецькі зграї. По лівому березі теж неспокійно. Дістались із гостями до Чернігова. А відтіля до Тамари, по-вашому Тьмуторокані. У Тамару ми не поїхали — а берегом моря дістались до перемички Таврії-острова. Скрізь нам пощастило: наскакували зграї та їхні хани — і скрізь пощастило відкупитись. До кінця степові грабіжники нас не обдирали, бо хто буде степом іти, якщо грабують до кісток.

— Обдирають до кісток, — поправив Ілько.

— Гаразд — обдирають. І тут потрапили ми у безвихідь — напала пилова буря зі сходу. І наш караван-баші втратив стежку в степу. І ми почали гинути від спекоти, пилу і спраги. І нам послав Всевишній пас-туха-вівчара. Він дав нам води, вивів на вірний шлях і ще пригостив сушеним турогом-куртом. І ми ожили від курта. Сили з'явились, і ми прийшли в зелені долини біля гір. І стали перед горою-фортецею Чуфут-

Кале. У вас, у Куяві, печери в глині. У нас, у Чуфут-Кале, — печери в камені. І урвища у вас, у Куяві, тільки з боку Дніпра. У нас, у Чуфут-Кале, кам'яні урвища прямовисні. І вищі за ваші земляні гори в багато разів. У багато разів! І ми стали перед східною брамою-воро-тами Біюк-Кану. А назустріч нам вийшла родина мого дядька. І всі нас вітали. І плакали від радості. І митники нас не доглянули. І пронесли ми під одягом багато разків бурштинового намиста. Найкращого кольору і найкращої прозорості. І зробили ми подарунки всій дядьковій родині! І скільки ми там були — весь час ходили в гості і скрізь нам раділи.

І місто те неймовірної краси і хитрості. І на вершку гори, такім пласкім, як сковорода для ковриги вашої, будинки з каменю. І в самій горі видовбані печери. Великі, високі стелі. І одна печера над іншою, і ще далі вниз. По три поверхи печер. Можна цілий день в горі ходити з печери в печеру прямо. А можна і вниз, і вгору. Там є печери і для коней. І для волів. І для віслюків.

— Що воно таке віслюк?

— Таке створіння вдвічі менше коня, вуха втричі більші за кінські, а хвіст, як у теляти.

— Так для чого така потвора?

— Він дуже витривалий, мало їсть, і на ньому можуть жінки їздити. До речі, ваш Бог Іса заїхав до Єрусалиму на такім осляті.

— Не може бути! Ви наговорюєте на нашого Спасителя!

— Схаменись, хлопчика! Я вашу віру не ображаю. Ти спитай свого попа, який Письмо читає. Він ствердить. Присягаюсь! — Салман-ата в пориві переконливості приклав руку до серця.

І замовк на хвилю. Вода вже не цебеніла з мідного глечика.

— Салмане-господине! А чого ви там не лишились? Якщо там так добре і город захищений кам'яними урвищами?

— Там багато золотарів було, кращих, ніж мій дядечко. І роботи йому там не було. А займатись вичинкою баранячих смушків чи юфти з конини він не міг. Бо ми — з княжого роду. Не можна нам кушнірами бути. І восени, коли почали пролітати перші ластівки над фортецею Чу-фут-Кале, що і є Фортеця Юдеїв, ми потяглись назад у Куяву.

— То у нас для вашого племені гірше, ніж у Чуфут-Кале? Золотар вправно підхопив дротом-щипчиками барму і поклав на

прохолодний камінь.

— Що було далі?

— Ще є бути часу — і розповім. Зараз треба і чистити ваш хрест, і класти зернь, і сипати припой.

— Що воно таке "припой"?

— Тихо. "Що-що?" Дивись — і все побачиш. Побачиш — значить, зрозумієш. — Забурчав під носа золотар. Далі він промацав пучками, чи добре з'єдналися срібні дротини. Все було гаразд. Кінчиком гранчастої сталевої швайки Салман-ата прошкрябав срібло всередині малюнка між дротинками. Обережно злегка промастив чимось, що пахло, наче живиця. І далі обережно-обережно, як і все, що він робив, почав засипати простір між дротинами дрібними, завбільшки з пшонини, срібними кульками.

Саму барму золотар не рушив. Просто звівся на коліна і крутив головою над каменем з бармою. У трьох чи чотирьох місцях золотар кінчиком швайки ледь торкнувся срібних зернинок, і вони точно осіли

межи сусідніх зернин. Далі майстер легенько притрусив їх отим темним лискучим порошком із найменшої скляної пляшечки.

Знов дротяними щипчиками поклав на вугілля барму І заходився поволі-поволі качати тим іграшковим міхом повітря в купку вугілля. Потягло кислуватим чадом, спалахнули і вискочили з вуглин язички яскравого полум'я. Від срібних зернин пішов ядучий білий димок, як і перше. Але набагато сильніше. Цей їдкий запах понесло протягом від вікна до сплячих.

Враз Микита прокинувся. Уважно подивився, навіть не кліпаючи повіками, як то всі роблять спросоння.

— Ільку! Все гаразд?

— Все. Можеш спати. Перше діло робилось від перших до других півнів. До третіх і це зробимо.

— Ти, прониза, звідки знаєш? — Тихо спитав старший брат.

— Бо те ж саме робимо з кульками, що було з дротом. Тобто приварюємо.

— Не приваримо, а припаяємо! — Не обертаючись ні на риску, сказав золотар, попихкуючи своїми іграшковими міхами.

Ілько не помилився: золотар Салман витратив із срібним зерням стільки ж часу, що й із припаюванням срібного дроту.

Коли запіяли треті півні, барма світилась безліччю срібних зернин. Ілько просто очей не міг відвести.

А золотар Салман вже приміряв, як краще вкласти кам'яну рожеву намистину.

— Ні, ні, не цю! — Підскочив до нього Ілько і схопив його за руку.

— Хлопчика! — Скрикнув золотар. — Ти псуєш робота!

Всі прокинулись, і Микита, стрімко встаючи, хрипко проказав:

— Золотарю! Малий правду каже. Не цю! Ільку! Виймай її. Золотар так і застиг, тримаючи в обороні руки над бармою.

Ілько віддав бойовий тоиірець Микиті та прослизнув у кут, сховавшися за Михайла. Закасав холошу штанів і відв'язав малесенький шкіряний капшучок із перлиною. Опустив холошу і подав Микиті. Микита розв'язав капшучок. Витяг горіхову шкаралупу. Розкрив "горіх" і подав Салману-аті. Той обережно поставив шкаралупу на стільницю і поволі осів на кошму. Пильно дивився на перлину, яка від світла мідної лампи наче відбивала якесь золоте сяйво. Він все намагався схопити лівою рукою свої рідкі волосини на підборідді, ніби в нього була така борода, як в Ількового дідуся. Підняв правицю і хрипко виголосив:

— Помовчіть. Маю зібратись духом. Таке діло мені вперше...

Він заплющив очі, склав молитовно руки і щось найтихішим шепотом почав проказувати. Розгойдувався головою і плечима вниз-вгору, вниз-вгору. Потім підняв вгору обидві долоні і сказав:

— Зараз!

Встав, помив із мідного водолія руки, утер ретельно платом і знову сів по-шевськи до столика.

Спокійно вийняв перлину з горіхової шкаралупи. Вставив у гніздо посеред срібної барми. Якимись двома вискобленими дерев'яними паличками почав обдавлювати срібні смужки навколо перлини. Поторсав пальцями. Перлина була щільно затиснута краями срібного гнізда. Ще він поклав барму на липовий брусок. І тонким шильцем проколов по чотирьох кінцях дірочки.

І тут Ількові так захотілося спати, що він просто впав на стару подерту кошму і заснув мертвим сном. Але свій сон тієї п'ятниці він добре запам'ятав. Ніби він іде вгору і вгору по кам'яних сходах із печери в печеру і ніяк не може вийти на вершину, хоча бачить блакить неба.

СУБОТА

Микита тихо проказав Ількові на вухо. — Ти вже виспався? Чи ще хочеш поспати? — А що? — Так само тихо відповів хлопчик. — Човен на плаву. Хочеш піти зо мною по рибу?

— Я — зараз!

— Лежи зараз тихо. Потім візьмеш корзину. Оту, з найтоншої лози. Та потихеньку луками до Почайни. Спитають — кажи, що йдеш карасів топтати. Коло Трьох верб чекай на мене. Зрозумів?

— Зрозумів, — прошепотів Ілько, і сон геть відійшов.

Зліз із лави і побачив, що мати схилилась над діжею і старанно місить тісто. Час від часу спиняється і підсипає борошно з великої миски. Як тісто почне відставати від рук, мати діжку накриє і підсуне ближче до печі. Коли тісто ще раз добре підійде, мати зновуґґґґґґґґґ його добре вимісить. Виробить хлібини. Покладе їх на великі капустяні листи і посадовить у добре натоплену піч. Всі знають — не можна заважати, коли жінки хліб виробляють. Хліб — діло святе!

— Прокинувся? А я думала, що ти до обіду спатимеш! Дівчатам ото й загадала в обід Лиску з череди забрати.

— Мамо! Я їсти хочу!

— То піди та витягни горщик із холодника. Там оно, під рушником, візьми балабушку Та швидше йди, бо мені треба хліб ставити.

Ілько притьмом споліснув вид, добре облив руки. Утерся швиденько. Та й витяг із дубової діжки, вкопаної в землю, горщик із рештками миня. Це був їх холодник улітку. А взимку у них був холодник у пристінку комори. Комора стояла на добрих палях. І мала частину, відгороджену добре тесапими і щільно припасованими плахами. Там зберігали взимку м'ясо (якщо воно було), птицю та рибу.

Що діжку закопали в найвогкішому місці, то в ній і було холодніше, ніж де. От і вчорашня юшка з миня застигла на ріденькі драглі.

Ілько їв з великою охотою, проте, похапцем. Та все ж зауважив — на шматах миня немає шкіри.

— Мамо, а чого ви шкіру з миня обдерли?

— Авжеж! То твій хитрий брат здер з миня шкіру. Казав, що виробить її, а тоді нехай Михайло вуєві віднесе. Щоб вікно закрити. Хвалився, що буде з миня шкіра така прозора, як і бичачий міхур.

— Га?

— Ось тобі й га! Такі твої брати — все щось вигадують. Та й ти за ними слідом.

І продовжувала щось там із капустяними листами чаклувати. Чи в окріп їх опускала, чи в розсіл?..

Хоч мати сказала, що дівчата нагодували та напоїли дрозда, Ілько перемінив йому воду і кинув кілька підів'ялих ягід.

А корзину Ілько прихопив у хліві. Ту, що із найтоншої лози. І не дуже густого плетіння. З нею восени ходили по гриби.

Ще кортіло Ількові взяти берестяний ріг, що Микита привіз із Десни. Та вчасно згадав, що Микита все робить тихо. І вирішив — і йому треба все робити тихо.

Корзина мала добрі лубові шлеї. Можна було, вхопивши за обидві шлеї, нести, як корзину. А можна було вдягти на плечі і нести за спиною, як козуб.

Коли пробігав по мосту, то подивився на те місце, де цілий тиждень дідусь виробляв човна для Микити. Тільки вугликів купка на піску лишилася від вогнища, на якому розтоплювали смолу.

Як пробіг через Оболонську браму, стражники закричали.

— Гляди, всіх карасів не вилови! Нам щось лиши!

— А ти потягнеш повну корзину карасів?

За Оболонською брамою Ілько поспішав до Почайни крізь зарості лози, мочарини та бокаїни. Треба було добре дивитися, щоб гострою осокою не порізкати литки. Бо те підступне зілля має по краях ніби малесенькі зубчики. А врізається в тіло, мов щербата бритва!

Місцями густі вербові лози щільно перевивали колючі пагони ожини.

Ілько на ходу зривав стиглі ягоди і кидав у торбинку. З'явився чикотень — тепер Ілько нікуди не йшов без торбинки. В цю торбинку Ілько збирав ягоди, а ще в лубову коробочку ховав коників-стрибунців. Ця коробочка теж весь час була в торбі.

Коли перебродив через мочарини, то весь час йому об ноги вдарялись наполохані рибки. Певно в'юни чи явдошки. Бо для карасів тут було в цій, залитій водою траві, замілко.

Сонце швидко нагріло мілку воду. Мілка тепла вода була прозора, але ніби з якимось легким золотавим відтінком. Де-де не купинах із соковитої заплавної трави визирали дрібненькі-дрібненькі квіточки ясного лазурового кольору. Ілько не знав, як вони називаються. Але вони йому страх як подобалися. Цікаво було їх понюхати — а чим вони пахнуть? Але треба було поспішати — як сказав Микита, так треба робити!

Ось і знамениті Три верби на березі Почайни. Не такі ті Три верби високі — є набагато вищі. Але тут з одного кореня зразу виросли три товстенні дерева. Не один раз у них била блискавка. Та кожного разу вони загасали. У крайнім від води стовбурі вигоріло здоровенне дупло. У ньому могли вільно сховатися від дощу двоє людей. Траплялося, коли хтось ловив рибу на снасть, а не сіткою, і потрапляв тут під дощ, то ховався в тім дуплі. Ось і вогонь хтось у дуплі розводив. Та мав тяму — коли скінчив чи грітись, чи куховарити, то залив багаття водою. Це показували сліди потьоків висохлої золи та вуглинок.

На північ зразу від Трьох верб, скрізь на зеленім лузі, мов дірки на свитині, блищали блакитні малесенькі озерця. Ілько повище закачав холоші штанів і почав бродити краєм одного озерця. Пхав корзину під кущі рогози та осоки. За кожним разом витягав добрих золотавих карасиків. Аж туг почувся здаля свист. Свист просто летів, ковзався над іскристим блакитним плесом Почайни.

Ілько вискочив із води, позагортав з трави тріпотливих, блискучих, мов мідні зливки, карасиків, до корзини. Підхопив за шлеї та й побіг по м'якій шовковистій траві. Час від часу, вступаючи в мочарини і розбризкуючи іскристі бризки.

Якраз до Трьох верб Микита підганяв нову, тільки вчора просмолену, довбанку. Микита просто летів на ній, ніби налазячи на склисті струмені. Саме тут було вузьке місце Почайни, і тому течія в цьому місці прискорювалась. Перед берегом Микита затабанив* і човен плавко підійшов і вперся носом у піщаний уріз води. Ілько до брата.

Зазирнув у довбанку. На мостині перед першою опругою лежало два добрих судака, три щуки і аж чотири чечуги (стерляді).

— Микито! Чечуги теж на блешню ловиш?

— Ти, братіку, давай швидше наскуби м'якої травички та побільше! — І Микита кілька разів крутнув правилкою біля боку човна. І човен знов став рівно під берегом. Бо його вже почало стягувати вниз течією.

— Висипай карасів та давай сюди корзину, — наказав Микита. Ілько подав.

Микита засипав дно травою і поклав туди, скрутивши калачем чечуг. Ще попрохав трави. І згори заклав риб травою.

— Тепер подавай карасів. Не всіх. По-одному. Микита обережнень-ко і рівненько поскладав карасів, щоб з-під них і трави не було видно.

— Давай траву!

Ілько подав оберемок м'якої болотної трави. І Микита добре вкрив карасиків травою.

Потім знов виклав карасиків і притрусив болотним зіллям. І ще раз так зробив.

— Стражники тебе спинять — ану покажи, що вловив. Ти не бійся, покажи. А вони скажуть: то в тебе згори карасики! А що під ними? Що ти під тим зіллям ховаєш? Чи не красну рибу? Ти тоді відхили траву. Тільки, боронь Боже, не роби нахапцем. Не поспішай, не шарпайся! Так нехотя, поволі, відкрий їм. А там їм знову — карасики! Ну, брате, поспішай додому! І не бійся стражників!

Та Ілько стояв і не йшов.

— Що тобі?

— Микито! І я хочу щось вловити на блешню!

— Гм, ну що ж... Тільки не тут. А попливемо до Ситомлі. Та гляди мені, обережно закидай. Бо ще себе за вухо вловиш!

Тільки Микита вигнав човна на стрижень, Ілько загилив важку блешню. Та так невдало, що ледь не зачепив старшого брата.

— Слухай, малий! Ти можеш налигачем по вуху попасти, а тут у цілу річку не можеш добре блешню метнути? — Розсердився Микита.

Та снасть не забрав. І вже не працював правилкою, а пустив човна за течією. Ілько ще закидав і витягав снасть без усякого успіху.

Човен же швидко зносило течією до Трьох верб. Микита тільки поблажливо посміхався, але не заважав братові. Терпляче чекав, коли малому набридне закидати та витягати снасть безо всякого успіху.

Зрештою, Микита направив човна до берега, саме туди, де Ілько рвав траву.

— Микито! Дивись! Он риба! — Показав Ілько просто в тінь, що падала від купи осоки на воду.

— То гати в нею блешнею! Раптом зачепиш! — Засміявся Микита. Ілько примірявся, замахнувся снастю і випустив її просто в тінь під

зелень.

Тієї ж миті вода скипіла, розлетілась на бризки — і в повітря піднеслася здоровенна щука! З гучним плюскотом впала у воду. З неймовірною силою вдарила хвостом, звелась угору і залетіла просто в човен! Та перш ніж вона встигла напружитись і вискочити із човна, Ілько накинувся на неї, притис до дна всім тілом. Щука виявилась довша за Ілька! Але він несамовито вхопив її за черево біля плавців. Стис у запалі з такою силою, що здавалося, своїми пальцями протне їй черево. Та щука під хлопчиком все одно не вгавала. Згиналась і розгиналась, наче велетенська пружина.

— Хапай її в очі! — Заволав Микита і двома неймовірної сили гребками весла вигнав човен просто на похилий трав'янистий берег.

Вискочив із човна. Вхопився за перші опруги і потяг човна по траві далі від берега.

Просмолене, вилощене днище послизьгом пішло по шовковистій болотній траві.

Ілько від сильного руху човна перехилився набік, і щука прудко вислизнула з його рук. Зігнулась у дугу, розправилась і вилетіла в мочари-ну, наче камінь з пращі.

Микита миттю схопив битак. І тільки щука на якусь мить зупинилась, істиком* ударив її в основу голови. Щука кілька разів мляво вигнулась в один, в другий бік — і застигла.

Ілько підвівся в човні. Але не втримав рівноваги і впав у траву. Микита різко озирнувся на звук і гостро кинув.

— Не рухайся! — І показав пальцем на холошу штанів.

Там, трохи нижче пахвини, в полотні застряг здоровенний гак на кінці олов'яної блешні. Линва снасті обплутувала ногу від коліна до стопи. Навколо гака була червона пляма.

Микита ще раз позирнув на поснулу щуку і підійшов до брата. Нахилився, наказав триматись за нього. Розплутав шворку снасті, вивільнив Ількові ногу.

— Тепер розпусти очкура і потроху спускай штани...

— Чого це?

— Роби, що тобі сказано.

Ілько розкрутив пояс. Підняв сорочку і зняв із петлі чопик очкура, розпустив очкур.

— Потроху, потроху опускай штани...

Що Ілько із неохотою і нерозумінням почав робити. Ось показалось стегно. Крізь полотно пройшов гак-двійник обома жалами й уп'явся Ількові в саму поверхню шкіри. Тільки-тільки, самими кінчиками вістря. Навіть не зачепив шкіри гострими борідками.

— Ну слава тобі, Господи! — Полегшено видихнув Микита. Притис лівицею братові стегно і швидким рухом висмикнув сталеві жала із шкіри.

Лишилися тільки дві рожеві подряпинки і дві маленькі цяточки крові.

— А мені й не болить! — Твердо сказав Ілько.

— То добре, малий! Але пам'ятай — тут місце дуже небезпечне. Якщо стріла чи спис, чи меч, чи шабля, чи вепр іклом, чи тур рогом протне місце — кінець. Амінь по всьому! Звідсіля кров б'є цівкою, і нічим її не впиниш...

— Ти в степу бачив? — Спитав Ілько зав'язуючи очкура.

— І в степу! Але про це ніде не бовкай. Ніде! Чув?

— Чув! — Ствердив Ілько й озирнувся на всі боки.

Ніде поблизу ні душі. І до Трьох верб далеко. Хоча тепер, після того, як прикажчик на такій відстані їх підслухав, Ілько намагався голосно не говорити.

— Як і про перлину?

— Про неї вза-га-лі мов-чи! Не можна, щоб хтось хоч слово почув від когось із нас!!!

— Добре, — зашепотів з притиском Ілько. — А що тепер із нею буде?!

— Що буде, що буде? Буде вона на своєму місці на шатах нашої Па-раскеви! Завжди буде!!!

— Микито! Можна я піду подивлюсь на неї? Я так тоді захотів спати, що мені в голові все покрутилось. От ви її чіпляли на Парскеву. Вам добре! А я нічого не бачив.

— Брате, не переймайся, але сьогодні ніяк не можна. А завтра, як усі хрещені люди, підемо до церкви.

— І Михайло піде?

— І Михайло піде. Ми зробили діло. І нам як нікому іншому належить поводити себе тихо і непомітно. Якщо ти побіжиш подивитися чи я, чи Михайло, чи батько — можуть сказати: "А чого це вони бігають поодинці дивитись на перлину? Та щось тут не так! Завжди ходять у неділю всі, хто в Києві, разом. І стоять всю вранішню службу. Разом усі!.."

— Шкода, так мені хотілось подивитись. Певно, що дуже гарна на образі?

— Дуже! Нема з чим рівняти.

— А барма із срібним зерням?

— Непогано. Хоча наші золотарі роблять краще. Але сам бачив, як кості випали! Треба було якнайшвидше діяти!

— Які кості?

— Ті кості, що в них грають на срібло-злато.

— А-а-а!

— Ільку! Час тобі йти. Якраз худобу підженуть. То й воротарям не до тебе буде. Бери, вдягай корзину!

— Микито! Я хочу мою щуку додому понести!..

— І не проси. Всього не потягнеш. Якщо й потягнеш, то заморишся. Чи й пупа ще надірвеш. Дивись, яка вона велика! Стань рівно!

Микита обережно підчепив під зябра щуку і підняв її. Ількова голова була на рівні передніх плавців щуки.

— Ого-го! —Сплеснув руками Ілько і вже не просив віддати йому щуку.

— Поспішай! Та скажи матері, нехай вона розсіл приготує. Як на щучу ікру. Проварить його і охолодить в глеку у колоді. Та ще нехай приготує ікряне решето.

— Оте, що з товстої сурової нитки.

— Які то нитки? То добрі шворки. Його нехай приготує. Давай, поспішай!

Микита подав Ількові корзину, а сам поклав щуку до човна і зіштовхнув його на воду. Легко вскочив у нього і гнав широкими помахами весла його вниз по течії.

Ілько ж поспішав до Оболонської брами і якраз своєчасно — череда прийшла на тирло під велетенський явір. Одні вели корови через браму до своїх садиб, інші йшли до своїх годувальниць на тирло.

В такому русі на Ілька може б не звернули уваги стражники. Та зараз він їх не дуже й цікавив. Але Ілько вирішив сам до них підійти й показати, що він за людьми не ховається. Та щоб було це, як годиться, то привітався і спитав.

— Мою Лиску сестри вже забрали?

— То такі двоє у рясно вишиваних сорочках?

— Ага!

— То доганяй їх! Вони вже пішли.

Дівчат Ілько наздогнав лише біля мосту. І зразу ж почав їм розповідати, яка йому щука велетенська без гака дісталась!

— Ой, Ільку, Ільку! Ну що за дитина? Чого з тобою всякі пригоди трапляються?

— Та які пригоди зо мною трапляються? Які пригоди? Та ніяких пригод! — І злякався, що вони щось може про золоту перлину знають. Чи здогадаються?

— Хлопця побив до крові налигачем! — Сердито сказала Катерина.

— А вчора через того миня потопав, — із жалем повідала Марія і похитала головою.

— А сьогодні вже він щуку без гака вловив! Це ти сам подер штани, чи тобі тая щука подерла?.— Кепкувала Катерина.

— А ну вас! Вам тільки насміхатися!.. — Образився Ілько і щодуху побіг додому.

Назустріч йому Пузирі всім кодлом.

— Де наш мед? — Зразу присікався наймолодший.

— Коли мені буде мед, тоді буде й вам! А карасями можу хоч зараз поділитись.

— То поділись, — прогугнявив другий Пузир. Ілько присів навпочіпки.

— Відкривайте траву і беріть собі карасів.

— Всі? — Заверещав над вухом найменший Пузир.

— Тільки ті, що під верхньою травою!

— Тут наче не рівно виходить! — Зголосився старший Пузир.

— Всім по чотири карасі і ще один карась!..

— Його ви мені лишіть! — наказав Ілько і рвучко підвівся.

— А мед коли буде? — Заканючив знов малий Пузир.

— Тобі що, сьогодні карасів мало? Можу забрати!

— Е ні! Карасі не рахуються!

— Чому? — Здивувався Ілько.

— Бо карасі — то дарунок. А мед ти нам обіцяв за підмогу.

— Іншим разом! Немає мені зараз часу з вами ряди рядити! Та от за дарунки треба дякувати!

Але Пузирята не подякували. Ілько ж поспішив щодуху додому.

Переказав матері все, що загадав Микита. І попрохав покуштувати свіжого житнього хліба з нового врожаю. Бо дух від хлібин, хоч і були вони покриті широким рушником, переповнював усю істобку і ще й на подвір'ї чувся.

— Підожди, синку, хліб ще гарячий. Поки добре не вичахне, не можна...

— Ну то я попораю чикотня.

Ілько заходився коло птаха — воду замінив, бруд широкою скибкою вигріб. Настромив на тонесеньку паличку ожинові ягоди і поставив у клітку. Чикотень зразу взявся за справу. Дзьобне, відверне голову і зазирає на Ілька. Потім ще дзьобне і знов зазирає на Ілька. Взагалі, як сказав Михайло, птах у добрім здравії — пір'я почищене, лискуче, дзьоб чистий, очі не закислі. Але сказав, щО крила ще не розв'язувати.

Мати знов розпалила піч, щоб проварити розсіл, як загадав Микита. Аж тут саме й дівчата привели Лиску. Коли Ілько почув свист із вулиці. Тільки не такий, як ото Микита пальцями. А з вербового сюрчка. Це міг бути лише Іванко. Бо йому батько подарував справного перочинного ножичка. Гострого-прегострого із кістяною мережаною колодочкою і шкіряними піхвами. І ті піхви ще й закривались таким язичком, що вставлявся в петлю. А от того ножа, що йому дав Микита, коли вони ховались під сіном у возі, в Ілька не було. Певно, коли Ілько заснув, Микита забрав його назад.

Ілько вирішив, що наодинці з Микитою він попрохає в нього той ножик. Бо як же йому, хлопцеві, бути без свого ножа? Він же не безштанько якийсь!

Дзюркотливий свист сюрчка з вулиці знов повторився.

Ілько чомусь вхопив клітку за ликову петлю на дашку і вискочив на вулицю.

Іванко, чогось раптом у повстяній рудій шапочці-ковпаку, розхристаній сорочці, з поясом в одній руці і сюрчком у другій, кинувся до Ілька.

— Побігли швидше! Дорогою все розповім! — І більше не сказавши ні слова, Іванко помчав дорогою до Пузиревої оселі. Тільки п'яти миготіли. Ілько з кліткою кинувся за ним. Дрозд налякано затріскотів, але Ілько зараз на те не звернув уваги.

Раптом біля Пузирів Іванко різко звернув ліворуч і помчав, без сумніву, на Гончарі.

Ілько прискорив біг і зрівнявся з Іванком. Той на бігу намагався обкрутити і зав'язати пояс. З рота не випускав сюрчка.

— Що трапилось? — Запитав Ілько, відчуваючи, що щось таки трапилось.

— Бу-бу-бу, ди-ди-ди! — Пробубонів Іванко, не випускаючи із зубів сюрчка. Сюрчок, як і гадав Ілько, був вирізаний із свіжої вербової гілки. Вони бігли вже Гончарами по колодах, геть замащених висохлою рудою та зеленою глиною.

Праворуч і ліворуч широкої мощеної вулиці стояли за парканами, тинами і стовп'ям гончарські житла. І в кінці двору кожної садиби, чи то з правого боку, чи то з лівого боку, під схилом гори чорніли велетенські челюсті гончарських печей. З одних печей виймали обпалений посуд. В інші горна закладали тільки глечики і горщики, висушені на сонці. Ще в інших підпалювали дрова. А в кількох печах гоготів вогонь. І з челюстей, і з верхнього отвору виривався чорний дим і летіли іскри. Тут за хлопчаками прив'язались якісь два собаки і зняли страшенний гавкіт.

— Іванку! Не біжи! Бо вони нас порвуть!

Іванко якось обкрутив на ту мить пояс і вийняв із рота сюрчка.

— Та не пор-вуть! — нахилився, схопив грудку глини. Пожбурив у собак, та не поцілив.

А вже за ними бігли три собаки.

— Тримай! — Ілько передав на бігу клітку товаришеві. На бігу, не спиняючись, підхопив добру грудку. Розвернувся і загилив у найближчого собаку. Влучив. Пес перекинувся і заскавулів з такою силою, що аж у вухах залящало. Підхопився і, підібгавши хвоста, кинувся геть. Інші собаки спинились, наче роздумуючи, що робити. Геть не побігли та й за хлопчиками знов не погнались. Стояли і тільки розгублено брехали.

— Скажи — куди ми біжимо? Що сталось?

— Ху-ху-ху! — Ніяк не міг вирівняти дихання Іванко, спинившись на мить. — Ми з батьком пішли до каменяра. А він каже — має прийти Алімпій, роздивитися стіни. То батько пішов на Торжище. Я побіг до тебе.

— Ага! — зрадів Ілько. — А чому ми отако біжимо? Треба було через наш Житній торжок, поза Торжищем і Богородицею та на Боричів Тік, та Боричевим узвозом!

— А про Чорну грязь за Богородицею забув? Про болітце зразу за нашим торжком? Тут я стежу знаю — зразу за садибою Василя-корчажника є стежка по схилу. В дощ і взимку по ній не видерешся. А зараз вона вибита, як черінь печі! Видеремось на схил нашої Хоревиці. Потім в опадку під мостом і зразу на Боричів узвіз. І гоп! — ми біля Подільської брами!

Вони швидко дістались до останньої, найбільшої гончарської садиби. Хотіли вже звернути за паколля*. Коли відчипилась хвіртка у добрій брамі і на порозі постав майстер-корчажник — Василь.

— Куди поспішаєте, хлопці?

— Добрий день вам, господине Василю! — В один голос відказали розпалені хлопці. — Ми поспішаємо до Алімпія.

— То що — таки правдв, що він згодився розмалювати князю його церкву?

— Каменяр Симон сказав батькові, що Алімпій прислав вістуна, що в обід прийде подивитися стіни і тиньк.

— Он як? А ви що, хочете піти в науку до Алімпія?

— Ні-і! Ми хочемо на нього подивитись, — разом відповіли хлопчики.

— Ну Алімпій, то Алімпій! Ви б краще пішли та подивились на золоту перлину на Параскеві! Поки не вкрали...

Паколля — тин із загострених товстих жердин.

Ілько аж похолов. Враз у роті пересохло. Та він якось спромігся спитати.

— Господине Василю! Хіба з церкви можна красти?!

— Красти ніде не можна! Але крадуть, та ще й як крадуть! Є такі умільці — із церкви винесуть і шати, і панікадила, і ризи. Таті, одним словом! Ну, та, бачу, вам до Алімпія кортить, то поспішайте!.. Та ще не забудьте перлину побачити!

— Господине Василю! А ви її бачили? — Бадьоро запитав Іванко.

— Та ще на ранковій службі. Сьогодні людей було — не проштовхатись! Певно, що весь Торжок наліз! І як воно отако зразу люди взнали, що об'явилась ота золота перлина? — гончар Василь почухав руду потилицю й узявся за хвіртку.

— Бувайте здорові, господине Василю! — Попрощались із гончаром хлопці.

Обминули подвір'я гончаря і полізли вузенькою стрімкою стежкою вгору.

Вони підіймались вгору північним схилом Хоревиці, а за спиною в них лишилась гора Клинець.

Якщо на Гончарах селились гончарі, на Кожум'яках — чинбарі, кушніри, лимарі, то на Клинці що не двір, то все різні майстри — і лучники, і шевці, і каменярі, і різбярі. Навіть один був ізограф-іконописець. Правда, це не його була садиба, але він її винаймав.

Вони піднімались усе вище. І тепер навіть з половини схилу Хоревиці було видно, яка велика Гора. Просто понад урвищем Копирового кінця, Кожум'яків, Гончарів підносився пас могутніх стін-городень. Гори, княжого міста, стольного града Києва. Добре зрубані кліті вимащені товстим шаром глини. То геть білої, то ледь-ледь вохристої, то ледь заленкуватої.

І здалеку ті дубові городні-стіни здавалися зведеними із білої цегли чи каменю. Тільки зблизька було видно що то дерево, глина.

Вони піднялись майже до кінця схилу, і тут був досить великий виступ, а на ньому розрослись кущі шипшини. Та так рясно покрились уже жовтіючими ягодами.

— О! — Зрадів Ілько. — Як тільки почервоніють, рватиму для свого чикотня.

— Слухай, Ільку! А давай підемо подивимось на ту золоту перлину в Параскеви? Га?

— Що — сьогодні?! Та як же ми встигнемо?

— А ми тільки подивимось на Алімпія, і назад — на Торжок. Ще скільки буде часу до вечірньої служби!

— Побачимо!.. Ну чого ти так поспішаєш?

— Ну сказав же корчажник Василь, що треба її побачити, поки не вкрали!

— Я не чув, щоб украли з церкви самоцвіти, от не пам'ятаю, скільки живу!

— А я пам'ятаю! — Ствердив Іванко, дряпаючись далі по схилу та для безпеки прихоплюючись обома руками за лопухи, що нависали просто над стежкою. — Он минулого року в церкві Миколи, що під Жидівською брамою, один перехожий калугер відкусив із плащаниці самоцвіт — яхонт. Це було на Страсному тижні.

— Так то ж із плащаниці, легко відкусити: нахилився, ніби прикладається — і відгриз!.. А зі срібних шатів як він відкусить перлину?! — Заперечив Ілько, долаючи останній підйом.

— А ти звідки знаєш, що перлина в срібних шатах?!

— А ти — слухав, що сказав Василь-корчажник; "На нашій Парас-кеві!". А Параскева по краях оздоблена сріблом. На всі шати в громади

грошей не вистачило... То якби Василь-корчажник сказав "у нашій церкві", то перлина могла бути чи на ризах чи на плащаниці, чи ще де... Ой дивись, Іванку, що то на подвір'ї Василя виложено? Якісь дивні глеки! І всі однаковісінькі!

— Ти хіба не бачив раніше? Та це ж голосники! їх умуровують по кутах церков, під склепінням і в склепінні. Дном углиб муру — горлом нахиляють униз.

— То й що?

— А те, що коли піп говорите чи співає, голосники відбивають його голос назад у всі закапелки церкви! І всі голос попа чують, де б хто із людей не стояв!

— Оце так! Я й не знав!

— І я не знав, не буду хвалитися, що знав. Коли ми минулого разу ходили до каменяра Симона, він мені про голосники розповів. І батькові моєму.

— Ех! А от би щось таке вигадати, щоб і в рубленій церкві скрізь було однаково добре чути. Щоб і в нас було не гірше, ніж у багачів і владців!

— Розмріявся! Зробись багатим. І все в тебе буде — і палати з сіня-ми, і церква мурована з дзвінкими голосниками!

— Та я не собі! Я — щоб для людей!

— Ні, своя сорочка ближче до тіла, так і батько і мати завжди кажуть!

— Бо ви — торгівці. А ми теслі — ми для людей робимо.

— А що ви їсте? Де ви їжу берете?

— Що заробимо і зловимо, те й їмо.

— Ага! Бач, і ви для себе стараєтесь!

Ілько хотів ще щось відповісти Іванкові. Та вони вже вийшли на верх схилу і ступили на перемичку, що з'єднувала гору Хоревицю з Горою, тобто верхнім містом. Що перемичка своїм гребенем була нижча і за Хоревицю і за Дитинку, то з Хоревиці, від княжого замочку, зрубали міст аж до самого Боричевого узвозу. Та добрий же був міст. Ілько це зразу зауважив. Чистий дуб, тесаний. А стовпи-підпори так, певно, з таких дубів були витесані, як ото дідусь казав про бойові човни річкові — дубаси! Вони пішли по перемичці, по гребеню її, попід мостом і вискочили на Боричів узвіз. І от тут над ними скинулася стрімко вгору велетенська брама — Подільська. І не була вона мурована, як ото Золоті ворота, чи Лядська брама, чи Жидівська. Рубана з дерева і вимащена білою-иребілою глиною. Самі ворота не ширші і не вииц, ніж інші київські ворота. Та тільки страшенно стулки важкі і перекуті залізними штабами, мов яке решето, навхрест. На самими стулками нависали заборола. І то не все. Праворуч і ліворуч найвищі дерев'яні вежі. Кожна із заборолами в два поверхи і на кожній по три заломи. Дідусь пояснив, що до повстання киян проти Ізяслава ворота були на Подолі в одній простій вежі. Вежа проста. Без заломів, і заборола звичні. Не такі й високі над самими воротами. Як же наступного року у злім місяці квітні (бо дідусь чомусь не любив той місяць і боявся його) повернув собі князь Ізяслав престол, то наказав заборонити Торжище на Подолі. А звелів перегнати всіх торгівців на Гору. Ну, щоб легше було за простою чаддю слідкувати. Щоб забезпечити себе від бунту і приступу з Подолу, наказав отакі подвійні вежі-близнюки над воротами звести. А самі стулки воріт залізами окувати в рази.

Зараз брама була широко розкрита, бо з Подолу, з притисків візники доставляли той камінь-вапняк, що Микита привіз лодією-набойною із

Десни. Біля кол було і по три, і по п'ять вантажників. Вони підштовхували ззаду вози, коли коням було важко на такому схилі тягти вгору вантаж.

Стояв гомін, рипіли немащені ступиці, гуркотіли в коробах перепалені шматки дзвінкого вапняка. Тупотіли копита ковані й некованi по колодах вулиці, що йшла вглиб Гори від Подільських воріт.

На хлопчаків не звернули уваги. Бо їм на удачу, а візнику на біду перед самими воротами поламався віз. З нього висипалось каміння, а колесо полетіло кудись ліворуч у провалля. Це заступило проїзд до брами. Почався крик, сварка. Стражники ж, звичайно, зразу ж поспішили туди.

А Ілько та Іванко разом з чикотнем спокійно пройшли до княжого міста. Тут було на що подивитись. І кам'яні, і рублені тереми, і церкви. З найстарішою в Києві — Десятинною. Але в хлопців не було часу роздивлятись на всі красоти княжого міста.

Вони поспішили через Бабин торжок з його багатими крамницями. Поминули Воздвиженську церкву, за нею Трьохсвятительську й опинились перед монастирськими воротами. Вони теж, як і Подільські, були широко відчинені.

Через них проїздили і виїздили коли. Та не тільки з шматами вапняку. Везли й цеглу-плитницю в кошелях, деревне вугілля, відмучену глину, у коробах вигашене вапно. А також дерево — в плахах, дошках і лемеху.

Прямо навпроти воріт вони побачили в глибині цього невеликого граду щільний тесовий тин. З-за тину піднімалися високі рожеві, зі смугами та плямами, мури. З тих мурів стирчали міцні дубові болонки. По болонках дощаті настили.

Таких настилів було видно аж п'ять ярусів. Над останнім ярусом починало вимальовуватись горло великої бані. З одного помосту на

другий були перекинуті міцні дошки з набитими на них поперечинами. Отакі були сходи на тих риштованнях з одного поверху на інший, вищий. Людей було чимало на тих риштуваннях. Носили на дерев'яних ношах за спиною плитниці* і дике каміння. А вапняний розчин тиньку, заправлений паленою глиняною крихтою-цемянкою, піднімали у дерев'яних коритах на линвах — кодолою. Тобто стовпом з перекладиною, як літера "Г" велика. До тієї перекладини було причеплене блочне колінце. В широкім коліщаті із найтвердішого дерева було посередині по ободу зроблено заглиблену колію. От у неї і вставляли міцну линву. На однім кінці линви в'язали корито з вапняним розчином, а за другий кінець тягли кілька чоловіків линву до себе вниз. Корито піднімалось вгору. Там вже його перехоплювали і ставили на риштування. Від цієї роботи було досить галасу і шуму. Але найбільше шуму чулося з-за дубового тину. Ілько подивився на той тин і сказав собі подумки: "На звичайний тин отаке дубове стовп'я витрачати?.. Та ще й так витесувати?!". З-за тину нісся дзвін молотків, скреготіння долотів по каменю. Ще й наче дзвінко падав важенний молот на ковадло.

Ліворуч від мурів церковної будови зводився рівно вгору густий

дим.

Ілько зазирнув у браму ще далі — ліворуч від побудови церкви стояли дуже близько одна до одної дві ошатні церкви. В брамі, взагалі не було ні стражів, ні воротаря. У кліті, де, певно, ховалася сторожа вночі чи в негоду, нікого не було видно. А на окутих дверях висів здоровенний київський замок. А от ворота в тину, куди в'їздили і звідкіля .виїздили коли, пильнували двоє ченців. І в обох дощечки в руках і писала.

— Ходімо, Іванку, чого ти стоїш? Ти ж тут буваєш...

— Та отой, що ліворуч, насварив мене минулого разу... Він мене запам'ятав...

— Нічого, ходімо! — Рішуче Ілько, не оглядаючись на Іванка, пішов уперед.

Справді, той чернець, що стояв ліворуч, прихопив Ілька за рукав сорочки.

— Відпустіть. Я не до вас! — упевнено сказав йому Ілько.

— А до кого ти? — Спитав лівий чернець.

Правий із цікавістю, ледь усміхаючись, дивився на Ілька. Але мовчав і не рухався.

Лівий міцно тримав Ілька за сорочку.

— Я до калугера Алімпія!

— Он воно що! Чого це ти до нього йдеш?

— На благословення!

— А ти, в шапочці? — Спитав другий чернець і тицьнув пальцем в Іванка.

— І я на благословення!

— Ти що — малюєш? Що до Алімпія прийшов? — Спитав у Ілька перший.

— Ще не малюю.

— То будеш малювати?

— Якщо Алімпій скаже.

Тут крізь дзенькіт заліза, стукіт по каменю, почувся чийсь владний голос.

І обидва ченці миттю полишили ворота.

Правда, один із них обернувся і злостиво насварив хлопцям худим білим пальцем.

Тільки ченці зникли за здоровенним складом цегли-плитниці, Іванко схопив Ілька за руку і потяг ліворуч.

— Каменяр має бути біля вишневої брили.

— А що він там робить?

— О! Ти не знаєш! У нього є харатейний* зшиток. І там всілякі святі вимальовані, звірі, дерева, птахи і риби. І ще повно візерунків. Він вміє і рахувати, і малювати. Він зі свого зшитка малесенький малюночок на камінь збільшує.

— Як?!

— Дивиться на малий у зшиток і малює крейдою його великим на камені. Потім інші каменярі по тих крейдяних рисах висікають на камені образ! Давай, давай! Зараз сам побачиш!

Вони прослизнули рядами складених щільно полив'яних плиток різнокольорових і опинились на майданчику, де працювали каменерізи.

— Он! Дивись! — Іванко показав на велику, вишневого кольору камінну брилу.

Вона стояла прихилена до міцного дубового паркану. Ще й підперта кілками, забитими з обох боків плити. На низькім липовім ковбані, спиною до них, сидів кремезний чоловік і цокав зубилом по каменю. На камені ж добре виднілась біла риса, що обмальовувала вершника в панцирі та баского коня під ним. Камнеріз починав відсікати камінь від голови коня. Бо вона дивилась наліво, куди й вершник замахнувся списом. І голова коня вже була грубо висічена. Тепер майстер заходився висікати пасма кінської гриви.

Над ним стояв високий світловолосий чоловік. Хвилясте золотаве волосся міцно по чому і по потилиці підв'язане шкіряним шнуром. На дужих руках високо відкасані рукава. В руках пергаментний зшиток у дерев'яних палітурках. Він зазирає туди і потім нахиляється до різб'яра і водить пальцем по брилі.

— Добрий день, господине Симоне! — Разом привітались хлопчаки.

— А це ти, торгова дитино? — Чи то спитав, чи то пожартував високий, ставний чоловік. — А це твій хто?

— Це мій товариш Ілько.

Ілько ґречно вклонився і ствердив.

— Так я його друг, Ілько.

— Ти теж торгова дитина?

— Ні, я теслярського роду. У мене дід тесля, батько тесля, брати теслі, і я буду теслею.

— Он як? А каменярем не хочеш бути?

— Ні...

— То чому? Дивись. Як цей чоловік витесує святого Юрія-Змієбор-ця. Це велике вміння і хитрість. І від людей повага, і заробіток добрий...

— Ні. Я дерево люблю його так гарно різати, колотигдовбати, терти...

— І ти вже щось можеш?

— Можу. Ось цю клітку для свого чикотня я сам за один раз змайстрував...

Каменяр Симон взяв у Ілька клітку й уважно оглянув.

— І ніхто тобі не допомагав?

— Я тільки начиння попрохав у батька і дідуся. Бо в мене ще свого немає...

— Ну, тоді ти молодець!.. А ти Іванку, що хотів щось у мене спитати? Чи що?

— Господине Симоне! А де калугер Алімпій?

— Та оце тільки-но все оглянув. Скрізь все видивився. І згодився... А де він? Та ось-ось пішов через оті ворота. Бо тут я його не бачив. З ним ще двоє послушників були. Та ще якийсь купець з Подолу причепився до нього. Все хотів, щоб Алімпій йому образи написав. Страшенно набридав Алімпію. Інший би його вилаяв, а Алімпій так йому лагідно все пояснював. Ангельське терпіння в такої знаменитої людини.

— Спасибі, господине Симоне! Бувайте здорові! — І кинувся Іванко з місця до Хрещатицьких воріт.

— Та куди ти, хлопче?! — Дуже здивувався каменяр Симон.

— А ми хочемо побачити калугера Алімпія! — Відповів Ілько за товариша. Але встиг, не забув уклонитись і помчав навздогін за Іванком.

У Хрещатицьких воротах їх спинив сивий старий воротар.

— Ану, горобці, стійте!

— Добрий день, вам, господине! Ви калугера Алімпія не бачили?

— Та як не бачив? Ось нещодавно тут проходив із цілим почтом. Може душ із семеро за ним ішло. Якихось два молодих монашки. А то все світські. І так добре вбрані.

— Спасибі вам, господине! — Знов в один голос подякували хлопчики. — Ми за ним наздогін!

— Та чого вам від нього треба?! — Здивувався старий воротар.

— Ми хочемо на нього подивитись! — Пояснив Іванко.

Хлопці прожогом вилетіли з брами і понеслися вниз по хіднику, вистеленому сосновими плахами. Вони бігли ліворуч. Під тим боком вулиці, що притискалась під городні — оборонні стіни. Під стіною були невеликі садиби і в них прості будиночки. А де й просто стояли насхилі будиночки без усякої садиби. Нижній поверх наполовину в землі. Другий поверх над ним. Тут жили різні княжі робітники — водовози, древо-дєлі-вуличники, візники, землекопи, теслі-холопи. Всі ті, хто за наказом еняжого городника чистив і лагодив вулиці і хідники, очищав вулиці, возив воду, копав і вичищав водостоки і чистив водогони.

Зате на другому боці по схилу стояли охайні садиби. Навіть один новий заїзд між двома садибами вигравав свіжими сосновими зрубами та просто золотом блищав від просмолених, прооливлених лемехів.

Сонце починало ледь-ледь, а звертати на обід.

Тіні в цей час стають синіми. Освітлені сторони починають у розпеченім повітрі наче ламатись, розпливатись, зблискувати раптовими спалахами полуденної юги. На нових парканах в таку пору, наче краплі поту, виступає духмяна живиця.

Хлопчики бігли вниз крутою вулицею. Певно, що вона була не менш крута, ніж Боричів чи Копирів узвози. Внизу вулиця вливалась у майдан перед височенною мурованою вежею Лядської брами.

Людей на тому майдані перед Лядською брамою товклося не менше, аніж на їхньому торжку Житньому. Хоча тут не було ніякого натяку на торговище. У натовпі вони зразу визначили Алімпія з його супроводом. Ні, самого Алімпія звідсіля, з височини крутої вулиці, вони не побачили. Зразу їм в очі впало те, що із заходу під заборолами їхав верхи чоловік на добрім коні. І його коня вів під вузду якийсь отрок. Коли вершник під'їхав до купки людей, що наближались поволі до брами, він спішився. Зняв шапку і привітався з кимось. Кого Ілько та Іванко не бачили з-за високих чернечих постатей. Монахів було двоє, але вони закривали собою того, з ким вітався найгречнішим способом вершник. Крім спішеного вершника, хтось іще підійшов до гурту.

— Побігли? — Спитав Іванко. — Он він, хоч його й не видно!

— Побігли!

І вони помчали униз. Так розігнались, що Ілько аж злякався, чи не вилетять вони з розгону в стіну. Та якось вони спинились, просто впритул до цих людей. Стали потихеньку пролазити межи дорослими, щоб

побачити Алімпія, якого їм застували дорослі мужі і два високих молодих ченці.

Один із світських людей, у дорогих сап'янових чоботях зауважив їх, і тихо сказав.

— Чого вам? Ану киш звідсіля!

— Ми нічого поганого не робимо, — відказав Іванко.

Але той чоловік прихопив Іванка за комір і відтрутив від гурту.

— Господине! Ми нічого не робимо! Чого ви так?! — Обурився голосно Іванко, не стримався.

Дорослі обернулись на них. На якусь мить запала тиша. І зразу з-за високого молодого ченця почувся лагідний голос.

— Що там сталося?

— Та тут якась вулична босота крутиться! — Пояснив невдоволено чоловік у сап'янових мережаних чобітках.

— Господине! Ми не босота! Мій батько торговець! Його батько — тесля. Ми із Житнього торжка прибігли...

Молодий чернець у короткій хламиді (чомусь), відступаючи, щоб не застувати Алімпія, спитав:

— І чого вас сюди з Глибочиці занесло?

Іванко відкрив рота, щоб щось відповісти, та його випередив Ілько.

— Ми хочемо подивитись на Алімпія... На калугера Алімпія.

— І тільки подивитись? — Гостро спитав той вершник, що спішився, як побачив гурт біля Алімпія.

Хлопці мовчки закивали головами.

— А чому? От ти, скажи, ти в шапці! — І багато вбраний вершник у легкім зеленім плащі простягнув руку до Іванка.

— Бо... ізограф Алімпій бере найдорожчу ціну за свої ікони...

— У-гу! — Поважний чоловік хитро посміхнувся в рудувату борідку. — А ти, хлопче з птахом, чому ти хотів подивитись на ізографа Алім-пія?

— Бо калугер Алімпій пише образи, від яких іде радість...

— А ти хоч один образ отця Алімпія бачив?

— Ні, господине. Я ще на прощу до Печер не ходив. А в нас на Подолі, на Житнім торжку, немає його образів...

— О! О! Бачите, чуєте? — Вихопився підстаркуватий чоловік у дорогому вбранні і з великою калитою на поясі. — Ось і дитина каже — хочуть люди на Подолі, отче Алімпію, бачити образи, мальовані вашою рукою та сповнені святої радості!

— Добрі мої чада! — Звернувся лагідним голосом чернець середнього зросту, в охайній, але зіпраній рясі, трохи скулений. — Перед брамою ми скінчили нашу мирську суєтну розмову. На всіх вас хай зійде благословення Боже! — Він усіх перехрестив невеликою худою рукою. — А тепер полиште мене з цими отрочатами.

І він, вже ні на кого не дивлячись, торкнувся плеча Іванкового, немов кличучи за собою. І пішов до брами рівними впевненими кроками. Ілько приступив до ченця з іншого боку.

Коли вони проходили крізь браму, до калугера Алімпія підбігло кілька людей на благословення. І він їх з великою приязню і на лиці і в голосі благословив.

Хлопчики з Алімпієм вийшли з Лядської брами і пішли ліворуч по вузькій стежці через болітце. Це було те саме болітце, з якого витікав Хреща-тицький ручай і бадьоро плинув Хрещатицькою долиною до річки Либеді.

Тут вони йшли мовчки — попереду по вузькій стежці Іванко, за ним калугер Алімпій, а позаду помаленьку крокував Ілько з чикотнем у клітці.

Коли Ілько озирнувся — на добрій відстані від них ішли по стежці двоє молодих ченців і той підстаркуватий чоловік з тугою калитою на поясі.

Вони всі щось говорили один одному просто на вухо. Тому нічого не було чутно. Але всі вони розмахували руками, хапали один одного за одяг. Один раз навіть той мирянин з тугою калитою кілька разів ударив себе в груди. Було видно, що вони про щось шалено сперечаються, та тільки голоси свої притримують.

Ось і болітце під горою крутою скінчилось. Ліворуч була глибока улоговина між двома крутими горами. Ліворуч по крутих пагорбах збігла вгору стіна міста із заборолами та бойовими вежами. Праворуч — такі самі високі горби, порослі прадавніми кленами і липами.

А ота улоговина межи горами — то й було місце знаменитих Перевесищ. Як і в прадавні часи, Перевесища — місце княже! Тут двічі на рік — восени і весною на високих щоглах підіймали велетенські сітки. Бо

цією дорогою межи горами літали птахи. Весною на північ, а восени — на південь. З розгону, з лету птахи потрапляли в сіті — перевесища. А далі вже на княжий стіл...

У цих місцях Ілько ще не бував. Тому з цікавістю розглядався на цю велетенську опадку, яку треба було перекрити сітями. І зразу Ілько подумав: а з якого дерева робили ті щогли, що вони витримували вагу сіток і всіх линв та вірьовок? А скільки важили птахи, що попадали до сітей?

Іванко та калугер Алімпій все вище підіймались крученою стежкою. Ілько трохи відстав від них, бо все озирався на знамените урочище — Перевесища.

А двоє супутників Алімпія і чоловік із калитою взагалі ще не дійшли до кінця болота і щось там з'ясовували. Видно, що вже на повен голос, бо й окремі слова долітали до Ілька. Але нічого дібрати він не міг.

Алімпій та Іванко спинились на вершку схилу на чистій галявинці. За нею зразу починались віковічні дерева. І під них, у зелений морок прохолодний, із галявини забігала стежка.

Ілько швидко дістався до них.

— Ну, чада мої, давайте трохи відпочинемо в холодочку. — І Алімпій зійшов зі стежки і вмостився на випнутім корені старезної липи. Показав мовчки рукою хлоп'ятам, щоб вони сіли коло нього.

— Дивіться, чада мої милі, і радійте душею, що ви народились у такім краснім богоспасаємім граді Києві!

Алімпій простяг свою худу бліду руку й обвів широким жестом весь київський краєвид. Всі його стіни-заборола, сторожові вежі, високі

ворота, незліченні дахи осель, від простих городян до князів і бояр, і великі муровані і рублені храми.

І так вони сиділи під могутньою липою і споглядали всю широку картину Києва, яка з цього місця була досяжна для зору.

Ілько навіть не міг сказати, як довго вони милувались разом із славетним ізографом Алімпієм київськими краєвидами. Мить чи може годину? Коли тут піднялись до них двоє молодих монашків.

Алімпій поманив до себе того, хто ніс велику торбу. Так само мовчки показав, щоб той опустив торбу до нього на траву. Попорпався в ній. Видобув якусь темно-зеленого, майже чорного, скла пляшечку і товстенну очеретину. З очеретини зняв дерев'яний ковпачок і видобув звідтіля тонкий пензличок з чорного волосу.

Так само мовчки показав, щоб молоді монахи пішли подалі і не підходили до нього і хлопчиків.

Коли монахи відійшли аж до краю схилу над Перевесищами, Алімпій повернувся до Іванка і спитав.

— Коли тебе вдарили в груди?

— Минулого року, отче! — зніяковів Іванко, а тоді пояснив. — Я не остерігався і близько став до нашої корови. Вона мотнула головою і потяла рогом своїм мене...

— Стань отако сюди, на коліна переді мною. Та тримай комір сорочки, щоб не зійшов і не торкнувся твоєї виразки. Тепер подумки проказуй молитву. Яку знаєш. Як же напам'ять не знаєш молитви, то проси у Всевишнього допомоги. І я тебе вилікую. Алімпій відкрив чопик із пляшечки і подав Ількові. Ілько мовчки взяв.

Затим Алімпій занурив пензлик у пляшечку, а, виймаючи, віддавив з волосин зайву рідину.

Обережно, ледь-ледь торкаючись шкіри в місці, де ніяк не гоїлась виразка, намалював хреста і написав якісь дві літери. Потім намалював на руках Іванкові маленькі хрестики. Якраз у м'якому трикутнику межи великим і вказівним пальцями.

— Тепер, чадо моє, почекай. Поки не висохне під сонцем. Зрозумів? Три дні на груднині не змивай водою. А тепер спитаю тебе, чадо моє, — Алімпій звернувся до Ілька.

Ілько здригнувся, бо він заплющив очі і щось ворушив вустами, і розкліпив повіки.

— Га?..

— Не полошись. Ти ж молився. Щоб помогло твоєму другу?.. Так?

— Ага, отче... Алімпію!

— То я тебе зараз питаю: а що ти хочеш робити, як виростеш? Бо я знаю, що твій товариш хоче стати заможним і поважним купцем. А ти — теслею? Як твій батько?

— Я хочу стати і теслею, і городником. Щоб будувати такі гради і вежі, щоб ніяка облога їм не була страшна! Щоб ніколи чужі навіть не підступились до Києва! Щоб більше ніхто не палив святі келії на Печерах!..

— Вельми похвально! Але скажи мені, чадо, ти щось при людях не доказав, чому ти хотів на мене подивитись?

Ілько широко розкрив очі, облизав губи і схриплим голосом відповів.

— Так, отче! Я хотів на вас подивитись, бо ви мою сестру солоною кашею врятували...

— Щось... щось... пригадую... Ану, чадо моє, стань отако, щоб сонце зліва падало... То ти брат того молодця, що обрудив піском стражників?.. Кмітливий твій брат і хитрун великий до всього. Ну а ти з того кореня, що й він. Тому поклади свою кмітливість і хитрість у своє ремесло! Будеш ти теслею! Будеш ти і городником! Благословляю тебе на це діло на наших правічних горах!

Алімпій підвівся і наклав руку на пелехату Ількову голову і, тихо прочитавши молитву, вирік.

— Бути по новому! Амінь! Тоді до Іванка:

— Встань, дитино, підведись! Бути тобі кріпким купцем! І ніколи благословення Боже від тебе не піде! Тільки якщо виконаєш дві обітниці. Перша — на церкву завжди давати від трудів своїх. Друга — убогим давати милостиню від кожного прибутку. Благословляю тебе, чадо моє!

Алімпій наклав руку на причесані вмащені кучері Іванка і тихо проказав молитву. І вирік.

— Бути по тому! Амігіь!

— Отче Алімпію! Я вам дарую свого чикотня і клітку. Я її сам спорядив за один день. Візьміть, отче!

Алімпій нахилився і поцілував Ілька.

— Чадо моє! Мені це зайві клопоти. Адже все живе вимагає догляду. А в мене стільки справ, і я не знаю, чи я їх встигну завершити. Ти подаруй клітку і птаха своєму другові. А він тобі подарує свого перочинного ножичка.

Хлопці просто поніміли від здивування. І не знали що й сказати. Алімпій же сказав їм:

— Ходіть із Богом додому! Та хай вашим батькам від вас буде радість! Амінь!

Хлопці низько-низько вклонилися славетному ізографу Алімпію.

Та й побігли вниз стежкою до Хрещатицького болота. Бігли щодуху з такої крутизни, що іншим разом попадали б і скрутили б собі в'язи. Сьогодні летіли як на крилах. Десь посередині болота спинились. Ілько подав клітку з чикотнем Іванкові. Іванко поставив клітку на стежку і почав відв'язувати торочки піхов від пояса. Відв'язав і передав Ількові. Ілько прив'язав ножик до свого пояса і сказав.

— Ти не жалкуй за ножем! Я тобі ним виріжу насад і воїв з глею виліплю. Піду до Василя-корчажника і в нього в горні обпалю. Буде в тебе насад, як справжній, із веслами, з вітрилом і з воями!..

— І ти не жалкуй за чикотнем! Я його навчу абетки, і нам обом буде радість!

— І твоїй меншій сестричці буде від чикотня радість!

— Ага! Я їй розповідав, що в тебе живе справжній ручний чикотень!

НЕДІЛЯ

Унеділю сестра Катерина чомусь раптом сама вигнала на пасовище їхню Лиску. Як повернулась, то довго терла суконкою і крейдою бронзове люстерко. Дівчатам його привіз Микита, коли повернувся у рідну домівку по кількох роках мандрів. Якщо люстерко добре начистити, то буде добре видно не тільки лице, а й усю хату за твоєю спиною. Хтось із дівчат, подруг сестер, казав, що це сарацинське дзеркало. І тому воно таке добре, бо в нього багато срібла додали. Чи так воно, чи не так, але, якщо по ньому залізним чимось легенько вдарити, воно дзвеніло чисто і співуче. На зворотному боці дзеркала серед переплетіння візерунків ішли якісь чужі письмена. Якби дзеркало було Ількове, то він би його поніс до тлумачів на Торжище. Бо там було двоє чи троє людей, які знали чужі мови і письмо. В Ілька ті люди викликали і подив, і заздрість, і страх! Страх, бо це ж скільки років треба вчитися, щоб чуже письмо вивчити!.. Правда, то до вчорашнього дня, до вчорашньої суботи. Якщо і каменяр Симон, і калугер Алімпій сказали, що в нього добре виходить із деревом, то він таки стане городником!.. А городника ж без грамоти не може бути! Це дідусь засвідчив. Катерина потерла, начистила дзеркальце і довго перед ним чепурилася. Стрічки в коси заплітала, скляне намисто і дукачі приміряла.

Марія ж сиділа на призьбі з Ільковою новою сорочкою. Закінчувала, останні стьожки клала на рукавах. Так вивела дрібнесенький візерунок шовковою ниткою, що здавалось, нібито по краю рукава нашиті сяючі самоцвіти — лали.

Від обох дівчат просто райські пахощі струменіли. Вчора вони разом із матінкою парились у мовниці. Ялівцеві ягоди кидали на розпечені камені. Запашним димом аж на вулицю з города тягло. Бо там їхня мовниця стояла у дальнім куточку. Мили голови настояними травами. Ілько добре вирізняв, що туди намішали і любистка, і м'яти, і васильків, і лопухового коріння, і шавлії. Не було вже чути від них смороду овечого лою. Руки вони чи то глиною, чи то сумішшю глею, крейди та попелу відтерли.

Та й Микита, і Михайло причепурились. Микита добре направив бритву на дідусевій оселці та на пасі з товстої волячої шкіри. І гладенько-гладенько вичистив усе лице, підборіддя та під щелепами. Лишив тільки невеликі вислі вуса. Виголив навпомацки скроні і потилицю. І ніде не врізався, і ніде й волосинки не лишив.

Матінка на те сказала.

— Що? Зголив бороду, щоб хлопчаком здаватись? Микито, час іде! Доки ти будеш гульки справляти? Бо потім буде пізно! Я вже буду стара і не зможу тобі онуків колисати!

Микита тільки посміхнувся лукаво та махнув рукою. Михайло ж, навпаки, взяв люстерко у дівчат. Довго розчісував свою кучеряву борідку та довгі, до плечей, пасма волосся.

— О! А цей хоче старшим бути! — підкусила мати Михайла. Михайло насупився і теж промовчав.

Дідуся вчора батько водив у мовницю і там його парив і оживляв дубовим віником. Ілько сам мився. Натер стопи і гомілки глеєм, змішаним з тонкотертим попелом. Добре відтирав віхтем із розмочаленого лика. Пообливав себе з усіх шапликів, що лишились після дівчат. Березовим віником хльоскати себе не став. Похльоскав ним по ослону. А тоді вилив на себе всю теплу воду...

Батько попідрізав, попідрівнював дідусеві його довгі коси. А батькові його темне волосся з рідкою сивиною попідстригала, попідрівнювала над чолом матінка. Тобто ще із суботи приготувались до недільного походу на службу недільну.

Коли Ілько вийшов із мовниці, мати сказала, що вже вдруге прибігала І ванкова мати.

Вдень прибігала, зразу по обіді, і питала, куди Ілько підманив за собою Іванка? Чи не на Почайну?

— Чого це ви, сусідко, таке вигадали, що мій Ілько потяг кудись вашого Іванка?

— Бо вони злигалися, трясця їх матері, так, що й водою не розіллєш!.. І люди бачили, що вони удвох, наче скажені, кудись бігли!..

— Та ж то ваш Іванко прибіг і висвистав отим сюрчком мого, що той і поїсти не поїв!..

— Нічого! Захоче їсти — прибіжить!.. Ви краще, сусідко, — раптом перескочила на інше Іванкова мати, — скажіть: ви вже в церкві були і бачили чудесну перлину?! От збігайте та подивіться! Там отака перлина, як голубине яйце, об'явилась на ГІараскеві! От збігайте та подивіться!..

— Сусідко! Бог із вами! Та хто ж у церкву бігає?.. До церкви на службу ходять... У неділю та в свята... Завтра підемо на службу. Тоді й диво те побачимо.

— А як уночі таті до церкви залізуть та поцуплять?! Ні, от підіть сьогодні та подивіться. Я вам правду кажу — от-таки перлина і сяє просто, наче тобі срібна! Так ізсередини її і ллється світло!

Іванкова мати пішла, а дід та батько, хоч і всю балаканину чули, та ні словом, ані поглядом нічого не виказали.

— Господи! Що їй все не сидиться вдома? Все бігає, полохає всіх!.. То хто сьогодні по Лиску піде?

— Не переймайся, матінко, один раз і чоловік може піти, — відказав батько.

А дідусь зразу тоді ліг відпочити на своїй скрині.

Батько ще раз повторив, що піде по Лиску, та й подався з двору.

— А зараз куди подався? — Матінка йому навздогін.

— До Стефана. Погуторити...

— Про роботу?..

— Ага, про роботу...

— Ну та гляди, не засидься в нього. Бо він кого хочеш забалакає...

— Таке кажеш, жінко, — пробурмотів собі під носа батько і причинив за собою хвіртку.

Минуло мало чи немало часу, як прийшов Микита. Зразу взявся до риби. Велику щуку, щучок та судаків почистив, попластав і засипав сіллю у великих ночвах. Та поставив їх у коморі в кліті холодній. Мати тим часом витягла йому чечуг, що їх у корзині таємно притяг Ілько. Микита їх розпанахав з одного руху. Повиймав ікряники і заходився вивільняти ікру. Протирав на мотузяному решеті, щоб від плівки звільнити.

Внизу під решетом, у макітрі, проварений і охолоджений розсіл. Протерті ікринки подали в той розсіл...

Якраз, коли кінчав Микита з чечугами поратися, прибіг Ілько. Засапаний, змилений геть, аж сорочка на спині темною смугою пішла.

— Мамо! Дайте щось поїсти! Бо аж помираю, так їсти хочеться!

Мати всипала йому в миску пшоняної каші і залила пряженим молоком. Ще й здоровий окраєць житнього хліба-загреби, на капустянім листі випеченого. Поки він сьорбав молоко, шматував хліб, давився кашею, матінка його не чіпала. Коли скінчив шкрябати ложкою по чистій мисці, спитала.

— То де ти бігав? Де твій чикотень?

— У нас трапилась велика... справа...

— У кого це у "нас"?

— Та в мене та Іванка! Ми побігли подивитись на калугера Алімпія... А там його вже не було...

— Де там?

— Та де? На будівлі Михайлівської... Сказали нам: пішов щойно. А один добрий воротар показав нам, куди вони пішли.

— Хто вони?

— Та ж я й кажу: люди, що з Алімпієм. Коли ми їх наздогнали, він усіх їх спровадив. А з нами він пішов до Перевесищ і далі. Там, на горі, він побачив виразку в Іванка. Він за нього помолився і намалював йому хрестики між пальцями і коло виразки, і по виразці. Сказав же: не мити груди! Все відпаде, і більше виразки ніколи не буде! А потім він сказав, щоб я подарував Іванку чикотня... разом із кліткою. А Іванкові він сказав, щоб він подарував свого перочинного ножа.

— Далі що?

— Він нас благословив і сказав, що і на вас, і на Іванкових батьків благословення. І відпустив нас... От я й прибіг, щоб сказати...

— І все?

— Ще він сказав, що пам'ятає нашого Микиту! От який ізограф Алімпій!..

Скільки разів Ілько згадав ім'я Алімпія, стільки разів матінка хрестилась і беззвучно ворушила губами.

...Ну а потім, коли Ілько у мовниці парився чи удавав, що париться, вдруге прибігла Іванкова мати. Притягла клітку з чикотнем і сказала Ільковій матері, щоб віддала перочинного ножа. Бо Ілько того ножа, який цілу ногату вартий, виманив у її дурного Іванка!

— А ви, сусідко, не боїтесь, що благословення Алімпієве пропаде?.. — Спитала скрушно Ількова матінка.

— Та яке там благословення?! Двоє малих брехунів змовились, а ви їм і повірили?! Ото б отой знаний багатій Алімпій, що за ікону бере копу гривень?!! Та щоб він із цими шмаркачами ще розпатякувався та казав їм що на що міняти?!!

Матінка Ількова мовчки пішла до хати. Знайшла, де Ілько поклав пояс разом із тим перочинним ножичком у мережаних піхвах. Знайшла і мовчки віддала крикливій жінці. Та ще щось хотіла втовкмачити Ільковій матері. Але матінка пішла в хату і зачинила двері. Дід з-під кожуха спитав.

— Що там трапилось, невістко?

— То жінка Грака прибігла... Схарапудилася... Так, всяка дурня. Ви, тату, відпочивайте, завтра підемо до церкви і на Торжище.

Коли Ілько вийшов із мовниці і побачив клітку з чикотнем, він розплакався. Не міг стриматись.

— Не плач, синку! Я скажу батькові. Він тобі кращого ножа купить.

— Я не того... А того, що вона така сліпа!.. Алімпій, сам Алімпій, наклав на нього руку і благословив. І прорік видужання назавжди!.. Тепер через її дурні слова може все пропасти... Знов Іванкові буде там свербіти і буде сукровиця витікати... Сама ж йому весь час сорочки золить... До ормян-лікарів Іванка водила. Нічого не допомогло!.. Мамо, як ми добігали назад, до Боричевого узвозу, він мені каже: "Подивись! Бо як не викручую шию, мені нічого не видно. Подивись! Мені здається, наче там пухлість опадає...". Я подивився — поки ми бігли від Перевесищ до Боричевого узвозу, то отой набряк у нього зменшився на мій палець!..

Коли зібрались всі на вечерю, то Ілько переповів все знову від початку до кінця. Тільки не сказав, що Алімпій їх благословив одного на городника, а другого на купця. Не знав, чому. Але відчував, що те одне благословення тільки для нього. А друге тільки для його друга Іванка.

Батька особливо зацікавили двоє людей з Ількової розповіді. Той, підстаркуватий із калитою. І другий, вершник у зеленім плащі. Що спішився, як побачив Алімпія, і ґречно привітав славетного ізографа.

— Я тих людей, здається, знаю, — виголосив неквапно батько. — Один, то торговець полотном... наче,., наче... Добринею звати. А в плащі зеленім — то сам княжий городник Пилип.

— Я теж так гадаю! — Ствердив Михайло батькові слова. Дідусь же підбив підсумок усьому ділу.

— Сказано в Писанії: "Кожному воздається по вірі його". Амінь!

***

І от після усіх цих суботніх шарпань та чудесної зустрічі сіли вони вранці у неділю до святкового столу. Воно то, за звичаєм, треба піти до церкви, відстояти вранішню службу, а тоді вже насичувати черево.

Та, крім матінки, ніхто після служби додому не повернеться — всі підуть прогулятись. Дівчата, звичайно ж, приженуть із череди Лиску. Та зразу й подадуться на гульки до дівчачої громади. Бо цілий тиждень не бачились.

І ось який зготувала матінка сніданок. Була спершу крута пшоняна каша з конопляною олією. Бо стерляжа ікра, добре вимочена в розсолі, ще гнітилась у полотнянім мішечку під важкою дубовою кришкою. Стерляжий холодець із житнім хлібом-загребою на капустянім листі. Ще й по яблуку матінка всім виділила.

По сніданку, як сказав дідусь, справді княжому, почали прибиратися, щоб іти до церкви. Матінка своїм найкращим лляним штатом покрила голову.

Дівчата понадягали скляне намисто і самоцвітне із старожитніми срібними дукачами. Пальці прикрасили барвистими скляними перстеньками. А зап'ястя — крученими, наче із дроту, скляними ж обручками. Зеленими, жовтими і бузковими.

Коли вся Ількова родина виходила з двору, почулось дзвінке клепання по билу. Тут із провулку з'явився сусіда з родиною. Був добрим кравцем, працював по дворах заможних людей на замовлення. Тому в родині бував далеко не завжди. Сусіда привітався і сказав Ільковому батькові:

— Тепер би нашій громаді супрягтись та відлити дзвін!

— Як дзвін, любий наш сусіде, то й дзвіницю треба зводити. А разом на те все потрібні добрі пенязі...

— Ну, звичайно, якщо із однієї калити, то й найбільша калита спорожніє! Якщо з усіх по лусочці, то ніхто не збідніє! До слова, любий сусіде, ви чули — сьогодні вночі таті ту, золотом окуту, перлину, хотіли вкрасти!.. Оце йдемо подивитись на неї, поки таки не вкрали!..

— Слухайте, любий сусіде! — Обурився Ільків батько. — Там же в попа Івана у скарбоні лежать і срібні сосуди, і псалтир, сріблом окутий із самоцвітами, і казна нашої громади. Ніхто ж досі не пограбував? Так?

— Та так воно так, тільки ж ця перлина чудодійна... А то всі речі — просто дуже цінні... До слова, сусіде любий, з тієї громадської казни теж можна на дзвін взяти. От у травні коваль Іван відлив для Новгородської Божниці голосного дзвона. Як вдарять у той дзвін, ніби срібний голос співає! Так ноги самі до церкви повертають!

— То що ж ви, сусіде, — втрутився дідусь, що досі мовчки тьопав, спираючись на Микитину руку, — рівняєте наш Житній торжок із новгородськими купцями-гостями! У них товар — сам по собі гроші! Риб'ячий зуб, німецьке срібло, прусський бурштин, чорнобурі лиси, білі лиси, білки сірі й чорні. Соболине хутро... От вони і замовили Іванку дзвін відлити...

— Дідусю, — звернувся до нього сусіда-кравець, — от саме Івана можна було б і прохати, щоб він відлив дзвін! Якби був дзвін, то вже громаді, хочеш чи не хочеш, а треба будувати дзвіницю.

— Та на початку хоча б звоницю із двох добрих стовпів звести.

— Ну, оце так зразу Іван і візьметься відливати дзвін? У нього роботи і без нашої громади вистачає, — подав слово і Михайло.

— От якраз і ні — немає в нього замовлень! Він приходив до свого кума, я йому на зиму шубу шию із лунського сукна та вовчого хутра. То він і сказав...

— Хто казав, — не зрозумів дідусь, — ваш замовник чи коваль Іван?

— Я й кажу, Іван-коваль прийшов до кума, якому я шию з лунського сукна шубу із вовчим хутром, і сказав, що немає в нього ніяких замовлень ні на дзвони, ні на панікадила, ні навіть на хрести... Та й ціну на мідь, казав Іван-коваль, з-за тієї княжої будови на Горі підняли майже наполовину... Каже, хоч до торків наймайся лити казани та люстерка...

— А як він почувається? — Спитав дідусь. — Як у нього там руки?..

— Хіба ви, дідусю, його знаєте? — У відповідь спитав сусіда-кравець.

— Та як мені його не знати? Ми з його батьком в однім парубочім гурті гуляли. Він, батько його, найстарший був. І за вдачу його березою обрали. А я наймолодший парубкував. Його батько був одноокий. Бо він ходив на лодіях на Царгород. Тоді з воєводою Вишатою їх побили і полонили. Тоді Іванковому батьку одне око ромеї вирізали. Він у них три роки рабом був. Хоч з одним оком, та за три роки у грека-котельника добре придивився до ливарного діла. Як повернувся, то довго парубкував. Бо за кривого ніхто із дівок не хотів іти. Тих же, кого йому радили, він не хотів. Бо гидкі були. Нарешті, він одну вдовичку бездітну взяв за жінку. Вона йому породила купу дівок. Та, на щастя, останній — це хлопчик, Іван-коваль. І знаєте що? Всіх дівок так гарно видав заміж — всіх за ковалів! Жодного чужого зятя!.. Щасливий був батько!..

Отако балакаючи та неквапно ідучи, бо всі до дідуся примірялися, і підійшли гуртом до церкви Параскеви П'ятниці.

А стояли та стара церква за Житнім торжком зразу під самісінькою горою. Ще Ілько не народився, то його батько разом з іншими прихожанами зібрались і покріпили стовпами підніжжя гори. А ще раніше, як Микита і Михайло були малі, дідусь та батько біля церкви вкопали добрячі стовпи зі "смолки" і поставили на них дубове било. Та дуже зручно вибрали місце! Бо коли вдаряли киянкою по билу, вистояне

сухе дерево гуло і дзвеніло, так що було чути на тому боці Глибочиці!.. Дідусь для того била шукав колоду все літо. Поки знайшов, щоб справді удар був дзвінкий. А візник Стефан, староста їхньої церкви, сказав, що било по-грецькому називається та-лан-тон! Навіть піп Іван такого слова не знав! Цікавий був той чоловік Стефан. Возив він і товар, і людей. І всякі речі по Києву (Горі) і на Подолі. А влітку, при добрій сухій погоді, коли добре втоптувались дороги, то через Клов возив гостинці від заможних городян до святих Печер. І з усіма міг залагодити справу, з усіма міг домовитись. І завжди був серед людей. Ось і зараз Ілько його побачив, що він виходить із південних дверей їхньої церкви. У тонкій білій свиті і щось під пахвою притримував. Пласке й загорнуте у квітчасту тканину, чи плат якийсь. Вийшов і щез, наче його й не було.

А до церкви Параскеви П'ятниці все підходили і підходили люди. Навіть на храм такого не пам'ятав Ілько. Впало в око ось що: було менше людей з їхнього кутка, а більше людей з лівого берега Глибочиці. І зовсім незнайомі люди, то певно, що аж із Копирового кінця спустились сюди.

Тутешніх і глибочицьких він не знав по імені, але добре тримав у пам'яті їхні лики. І сьогодні тих прихожан було менше, ніж незнайомих. Та перед самою церквою їх раптом зупинив Іванків батько. Він наче з води випірнув. Весь такий сіренький, гладенький. Тільки саме лице засмагле до червоно-мідного. І борідка невеличка, рівненько підстрижена. Свитка з доброго світло-сірого сукна. По-новому, по-новосвітському, пола на полу закинута. І на три цурки в петельки застібнута. Мружився привітно наче. По черзі всій родині Ільковій чи то кланявся, чи то кивав... Навіть Ількові, найменшому. Спочатку Ілько не добрав, що торгівець заторочив батькові. Потім до Ілька дійшло, що він, Грак-старший, наче вибачається. Але виходило, що він пояснює діло, а не вибачається за дурне.

— То я сидів з кумами в заїзді і прийшов пізно. Вона мені верещить, що Іванко з дому втік. Я її питаю, а чого він утік? Що він накоїв? Ну вона мені й починає, що мій та ваш змовились і помінялись ножем на птаха. Вона каже, віднесла птаха і забрала ножі назад. Я ж у неї питаю: куди хлопець подівся?! Ви ж самі знаєте — у мене він один син. Мені з дівками

один клопіт та збитки. Треба вже зараз починати збирати їм на посаг!.. Ну, я беру ліхтар, патерицю та йду шукати Іванка. Аж на той край Подолу. А вже ніч! Питаю з Торжища стражів, чи не бачили такого собі хлопця. Вони кажуть, що бачили. Туди біг, до Ручая, до Пасинчої Бесіди, якраз після вечірньої служби... Ну я зразу докумекав, що то він до хрещеної. Прибіг туди. А кума не пускає! Каже — в дитини гарячка, пристріт стався. Він тільки заснув. Приходь, каже, завтра, а зараз не пущу. Хоч ти батько, а мого хрещеника не дам!.. Ну, ви ж її знаєте... Ну я й пішов додому. Довелось мою трохи повчити... Та от тепер я до вас пішов. А ви, сказали, пішли на службу...

— Слухайте! — Зрештою перебила його Ількова матінка. — Ваша жінка приходить і каже, що мій Ілько видурив за птаха ножа у вашого Іванка. Це — як, по-сусідськи?.. Як моя дитина збрехала, то доведіть! І не отут, під церквою, а підемо на куток до вас, чи до нас, і там і оголошуйте!

— Господи! Що ви таке кажете! Я ж оце й приніс Ількові кожа!.. А її ще вранці відправив на прощу до Печер. Нехай покається, що не повірила благословенню Алімпія!.. Скажу вам: Алімпій — чудотворець! Вранці оце прийшов до куми по Іванка. Вона каже, він спить, а ти йди та подивись! Я й дивлюсь — а там, де була виразка невигойна — чиста тобі шкіра! Тільки ледь рожевенька... Візьми, Ільку, ножа, ось...

При цих словах Ількові стало чомусь соромно. Але не за себе, а за старших Граків. І він відвернув голову, і побачив того підстаркуватого чоловіка з калитою. Того, що хотів чогось від Алімпія, а той не погоджувався. Потім саме він на стежці через болото про щось говорив із Алім-пієвими послушниками.

— Ой, тату, он той купець із калитою, що за Алімпієм ішов! Алімпій його і всіх благословив і відіслав. А нас із Іванком покликав із собою!..

— От бачиш, Ільку, як добре! Це ж Доброніг, знаний торгівець полотном та пряжею!.. Ільку, хлопче, забирай, ну забирай свого ножа!..

Але Ілько захитав головою і потяг матінку за руку до церкви. Дівчата зразу за нею. І вийшло, що Іванків батько став між жіноцтвом і чоловіками-теслями.

Зніяковіло здвигнув плечима, похитав головою і боком, боком поспішив до торгівця полотном. Чоловіки мовчки перезирнулись.

Батько звів брови вгору і огладив бороду, дідусь широко усміхнувся. Микита хитро усміхнувся і хижо оскалив зуби. А Михайло стукнув кулаком об кулак: "Знай наших!".

Вся родина підійшла до церковних дверей, бо мати з Ільком та дівчатами зачекали, поки підтягнуться чоловіки з дідусем.

Головні, західні, двері прикрашала по кутах і вгорі різьба — крини та виноградні лози. Зліва вгорі, на стику двох брусів луток, дерево було обгоріле. І вибаглива різьба в цьому місці осіла, обсипалась.

— Дідусю! Що ото? — Ілько кивнув на обгорілий кут.

— Ти що — вперше бачиш?

— Та я чогось не звертав уваги.

— То знай: — це трапилось тоді, коли Ізяслав помстився подільському люду та вигнав торжище на Гору до Києва. Казали, що то його вірні пси підпалили Поділ, щоб розорити людей. Між Глибочицею і Хореви-цею все вигоріло. А Параскева наша П'ятниця вистояла. Одвірки трохи підсмажились, і перша баня обгоріла. Але ми верхній обгорілий залом порозбурили і зрубали нові вінця. Тепер і не видно... Тоді була біда

в нас на Подолі. Все навколо — тільки чорне вугілля та купи попелу. Як вітер повіє — здіймається курява, наче чорний туман...

Ілько уважніше, ніж перше, подивився на церкву. Здавалося, що вона міцно стулена із трьох бойових веж. Посередині найвища вежа. А по боках притислись нижчі вежі. Церква Параскеви по-старосвітському зрублена — всього в кожному зрубі тільки по одному залому. А тепер навіть у сторожових вежах по два заломи роблять. Зате Параскева була зрубана із товстенних болонків добре вистояного дуба. Зрубали Параскеву П'ятницю ще за часів князя Володимира Красне Сонечко. За сотню років будови стіни потемніли, покрились патиною, наче старе почернене срібло. І гонта на даху — і стара, і нова на першій бані над бабинцем почорніла і де-де із півночі поросла смарагдовим мохом.

Вони з великим зусиллям проштовхались через бабинець і головний нав до самої огорожі вівтаря. Огорожа між вівтарем і головним навом була в церкві Параскеви П'ятниці досить висока. Найвищому з родини, батькові, огорожа сягала по шию. Огорожа трималась рядом різьблених стовпів. Згори на стовпах лежала, теж мережана, перекладина. Посеред огорожі був прохід, закритий запиналом із паволок. Ліворуч від завіси на огорожі стояла велика ікона Матері Божої. Праворуч від проходу — ікона Ісуса Христа. Праворуч же від Спасителя — намісна ікона Параскеви П'ятниці. Ілько тільки на ці три образи й дивився. Бо Матір Божа була така лагідна й осяйна. І мальована найчистішими кольорами. А Спаситель дивився уважно й остерігаючи. І Він був виписаний яскравими, легкими і радісними кольорами. Ікона Параскеви П'ятниці мала розміри точнісінько такі, як Божої Матері і Спасителя. Проте письмо її було зовсім іншої руки. Тільки чотири кольори вирізнялись на дошці — червоний, жовто-вохристий, зелений та чорний. Стояла Параскева П'ятниця на весь зріст, хреста в правиці звівши до плечей, довгий червоний плащ спадає на чорну землю. Сукня зелена на ній довга-довга, і ніг навіть не видно. На подолі жовтою і червоною фарбами візерунок помальовано.

А на голові Параскеви — корона жовта з дрібними самоцвітами, зеленими та червоними. Лик святої мальований вохрою, тіні окреслені

тонкими чорними рисками. І хрест також обведено різними рисками. По боках і знизу на підвищеному краю іконної дошки було вимальовано мучеництво Параскеви П'ятниці. І як їй свічками смалять попід пахвами, і як гаками тіло деруть, як кліщами ребра трощать, і як їй голову стинають. Зате внизу, у її підніжжя, показано славу святої — як у труну її покладають достойники, як з мощами труну Параскеви П'ятниці переносять до величного храму. По самому краю дошки, зразу за муками святої, з усіх боків були прибиті посвяти. То були маленькі срібні очі, вуха, п'ясті рук, кілька стоп людської ноги, маленькі срібні серця. Хтось замовив золотарям маленьку срібну лодію з вітрилом і прибив у самому нижньому куті ікони. Певно той чоловік потрапив у бурю на човні та порятувався.

Також було дві чи три давні срібні ногати. І один манюсінький, мов сонечко в тумані, златник Володимира Красне Сонечко. Його хтось прибив у правім куті найвище, де вимальоване хрещення Параскеви П'ятниці. "Ну, що очі, руки, ноги та серце — то це зрозуміло всякому, — думав Ілько, споглядаючи дари на іконі. — Це дякували за одужання, або прохали про одужання. А от за що чи після чого прибили златник Володимира Красне Сонечко?.."

їхня перлина у бармі підносилась ліворуч найвище, якраз проти різдва Параскеви П'ятниці. Перлина тихо світилась на почерненій срібній бармі серед дрібної мерехтливої зерні. Ілько дивився на свою "золоту перлину". І дуже дивувався, що ні жалю за нею немає. І якоїсь особливої радості теж немає. А так було якось дивно і спокійно. Наче як ото щось важке ніс, ніс і ніяк не міг донести. І вже, здавалось, сил не вистачить — от-от впаде! І раптом все скінчилося. Стало зовсім легко і спокійно. І слова такі Ілько не міг підібрати, щоб комусь це пояснити. Звичайно, якби хтось його спитав. Проте так ніхто й не здогадався про це спитати...

А піп Іван, ще молодий, але великобородий і пелехатий, громовим голосом правив службу. Що читав, що напам'ять говорив, Ілько добирав

лише окремі слова. Бо та книжна мова аж ніяк не підходила для домашньої бесіди чи вуличної розмови.

Ще хором співали парубки. Сильно, дзвінко і суголосно. Кермував ними Стефан. То підіймав руки, то опускав, то лише стріпував кистями рук. Оце здивувало Ілька. Виходило, що їхній сусіда Стефан усе вмів у церкві — і хором кермувати, і робітників наймати, щоб полагодити дах, і знайти вишивальниць для поновлення плащаниці та вишивання корогов.

Як же Ількові здалося, що відправа буде відбуватись до безконечності, піп Іван завершив літургію. Він і дяк пішли у вівтар за пелени. І люди почали, штовхаючи оДне одного, підступати поближче, до образу Параскеви П'ятниці. Знову з'явився візник Стефан, вже зовсім в іншім образі, ніж керманич хору. Він стояв якось боком, щоб не виходило, що до нього люди хрестяться чи зазирають на нього. І тихо, але твердо, говорив тим, хто довго задивлявся на перлину: "Ходіть далі, дорогі люде, ви ж не одні такі цікаві". Хто його не дослухався, так м'яко і лагідно відсторонював, щоб і інші могли подивитись на "золоту" перлину. Але дивно, що почув Ілько. Одні казали: "Та вона зовсім не золота! Вона — срібна!" інші казали: "Диви! Вона справді золота!", деякі ж казали: "Та вона і не золота, і не срібна. Вона, як світло, світиться"... Ну цього Ілько вже ніяк не міг зрозуміти.

Ні Ілько, ні старші чоловіки не стали підступати під саму ікону. Постояли і подивились. Та як поперли люди і почали їх штовхати та з місця відтісняти, вони пішли на вулицю. Дідуся взяли попід руки і, можна сказати, винесли його на паперть. Бо він упрів і здавалось, ось-ось зімліє. Але на повітрі дідусь швидко оклигав. Батько йому каже:

— Може вас, тату, додому провести? То от нехай Михайло вам пособить...

— Ні, ні я з вами. Я ще хочу на Торжище піти. От із Торжища мені потрібна буде підмога. А Михайло нехай іде. Йому ж кудись треба? Га?

— Авжеж, дідусю! Там до одних вуєвих знайомих.

— То йди, — дозволив йому батько.

І Михайло, який до церкви пішов тільки тому, що він у місті, а не в Пущі з волхвами!.. Михайло щез в одну мить, в'юном прослизнувши межи людьми.

Люди не розходились від церкви, наче чекали чогось. І справді, по якомусь часі, потрібному, щоб усі парафіяни хоч краєм ока подивились на перлину, на паперті стали троє: піп Іван, дяк Лука та староста Стефан.

Не всі спочатку зауважили, що на верхній сходинці стоїть піп Іван і здіймає руки, просячи уваги. Та коли він своїм сильним глибоким голосом виголосив:

— Дорогі мої брати і сестри во Христі! Маю вам щось сказати для покріплення нашого з вами духу! Хочу поділитися з вами радістю! Адже живемо ми в часи лихі. І буває нам усім вряди-годи непереливки! Тому що всі ми — люди грішні. І Всевишній нас за гріхи наші крає. Але любов Його і милість Його завжди з нами! Треба тільки терпляче дочекатися цієї милості. І от так сталося, що одні наші люди дочекались і дива, і милості! Вони в нашій Почайні знайшли золоту перлину. Всі ви сьогодні, а хто й ще вчора, бачили її. Ціна її велика. То ж яка велика ціна перлини, така велика була спокуса для добрих людей. Бо вони, ті люди, не багачі. Бо вони й не бідняки. Бо вони дєлателі і живуть, харчуючися від плодів рук своїх. І стала їм велика спокуса — продати її, золоту перлину, чи багатіям, чи лихварям, чи володарям. Мали б вони великий прибуток! Але от що вони, порадившись ревно між собою, порішили вчинити?! Сказали вони собі — у скринях багатіїв є злато-срібло, і самоцвіти, і паволоки! На шатах образів у Києві, на Горі, по храмах є дивні самоцвіти. А в нашій старій церкві таких скарбів немає. Тож нехай перлина буде скарбом у нашій рідній церкві. У нашій громаді! Бо ми не гірші, хоча живемо не на Горі, а на Подолі внизу!.. І слухайте, браття мої і сестри, слухайте

уважно, що вони зробили!.. Вони не тільки віддали нам всім золоту перлину. Вони ще витратили все своє срібло, щоб оздобити перлину! Щоб вона не згубилась і прикрашала наш образ святої великомучениці Параскеви П'ятниці! Я не називаю імен цих людей. А чому? А тому, щоб диявол не навіяв комусь гріховної думки, поганого слова. Щоб не казали одні: "Дурні, що віддали громаді, гурту. Бо гуртове — чортове!". Інші щоб не казали: "Вони віддали такий скарб, щоб пиху свою потішити!". І я хочу подякувати їм отут при всіх вас! Подякувати, не називаючи їхніх імен, але від душі!!!

І піп Іван хитро так зробив. Тричі вклонився на три сторони перед юрбою і тричі голосно подякував, ні на кому не спиняючи погляд. Піп Іван, витримавши якийсь час паузу, виголосив далі.

— Дорогі брати і сестри! Часи, я кажу, не кращі. Багато здирництва, багато брехні і грабіжництва простого люду. Тому просити у вас багато не можу. То був би гріх. Але вже настав час кликати людей до молитви добрим дзвоном, а не дубовим билом! Якщо кожен дасть від себе тільки вивірку, то буде не одна гривня. І нехай ніхто не думає, що коли ми не багатії, то ми не маємо честі. То в багатіїв гординя. А в нас — честь! Тож да не оскудіє рука ваша, подаючи на благо віри Христової і на честь нашій громаді!!!

Після тих слів попа Івана юрба тихо, але швидко зменшилась удвічі. Щезли обличчя глибочицьких, притисських, копирівці.

З чужих лишився тільки отой підстаркуватий чоловік, торговець полотном і пряжею. Він попорпався в калиті і поклав на тацю старості Стефану дрібнесенького срібнячка!

Батько теж щось поклав, щоб люди його не запідозрили. І вони — Ілько, батько і Микита — пішли поволі, бо з дідусем, на Торжище.

Не відійшли вони далеко від церкви, як їх наздогнало двоє — Іванків батько та той торговець полотном. Ількові так гидко зробилось — знов буде Іванків батько про той ножик та про дрозда розводитись. Та ні. Грак підвів до Ількового батька того купця.

— Оце, сусіде, наш славний купець Доброніг. Він людина шановна і знана. Ото він мене питає, а чи не знаю я доброго майстра-древодєла, щоб швидко поробив бляти під образи. Щоб із ковчегом. І щоб ширина була лікоть з двома третинами. Висота ж — два лікті з половиною. Я й кажу господину Добронігу, що краще і швидше за вас, сусіде, і дошки і на шпонах, і без шпонів ніхто не зробить.

— Доброго вам дня, шановні древодєлі! Що то коли тобі дають знак,.. — І торговець Доброніг підняв угору руку і показав на небо. — Наче й не треба було мені на цей кінець іти. Л хтось і каже, що там золоту ніби перлину на Параскеву повісили. То я й думаю, а дай-но піду та подивлюсь. Коли бачу оцього хлопчика. Це вже мені був знак! Бо якби вони вчора не прибігли до Алімпія, то він би з іншими домовився, в зі мною ні.

— Щось я не второпаю, господине Доброніже, про що ви ведете?..

— Я про те, що Алімпій не схотів і слухати мене. Каже, що пише образи для святої обителі. Це одне. Та ще уклав угоду з князем оздоблювати Михайлівську. І має готувати зразки для підмайстрів. Це друге. А головне, каже Алімпій, що вже сил тих немає, що раніше. Це третє. І не один я прохав про ікони. Там навіть городник Пилип об'явився і просив зробити малюнок до "Псалтиря". Коли ж оцей і другий хлопці прибігли і кажуть, що хочуть на нього подивитись. Тоді Алімпій благословив усіх людей і пішов геть з города. І малих покликав із собою. З Алімпієм було двоє його підмайстрів. Він наказав їм іти оддаяік і не заважати йому з дітлахами. От підмайстри йшли далеко позаду. Це мені якраз і на руку!

— Знов, господине, не второпаю — яка вам з того радість?

— А та, що я його послушникам посулив по три гривні сріблом, кожному, якщо вони умовлять Алімпія списати для мене образи. Вони і хрест цілували, що умовлять... То Алімпій на людях непоступливий. Вони сказали мені, щоб я швидко замовив дошки. Тільки щоб інші ізографи не провідали...

— Слухайте, чоловіче добрий, — простяг руку до торгівця полотном. — Для чого вам такі великі образи?

— Ой! Я й забув вам пояснити. Я оце два тижні тому продав одному лихвареві двадцять штук полотна. Найтоншого вибіленого. І бачу в нього все подвір'я закладене горою болонків. Добре вистояні, потесані. Вже готові вруби зроблені. Я питаю, а він каже, що то за борг вилучені десять вінців із двох зрубів церкви. Ну тієї, що мала стояти біля Оболонської брами. Я й викупив ці болонки в нього. Завтра почну на своє подвір'я звозити. Я поміряв: якраз на вівтарну перепону стануть. Докуплю ще дерева, щоб бабинець і далі стіни звести. Докуплю ще дерева й до Покрови все звезу на свій двір.

Ілько підвів очі на батька. Лице в батька просто скам'яніло.

А Микита правим краєчком вуст, якось дивно усміхався і зблискував своїм кривим іклом. Дідусь же уважно слухав торгівця Доброніга, але нараз перебив.

— А де болонки від бабинця?

— Та я не спитав, знаєте... Але люди казали, що вони ті болонки одному купцю на стайню продали...

— А я чув, — втрутився Іванків батько, — що з того зрубу вони влаштували мовницю...

Микита похитав головою і ще більше вишкірив своє ікло.

— Чого ти? — Гостро спитав у нього батько.

— Радію, що Михайла зараз нема.

Ількові було цікаво, чи скаже батько, що то його артіль почала рубати оту церкву, що її розкидали і забрали за неправдиві "борги"? Та батько промовчав.

Вони вже, хоч і поволі, та крок за кроком, і підійшли до Великого Торжища. Звернули на південь у провулок межи добрих тесових тинів. І тепер верхівки і Новгородської божниці, і дальшої Турової божниці відійшли від них назад за ліву руку.

Попереду над дахами будинків, комор, стаєнь та струнких голуб'ятень почали зростати вгору гострі верхівки церкви Богородиці.

У вузький провулок накочувався, напливав шум. Якесь коливання звуків, як ото починає іти весняна вода, коли заливає береги, луки, острови, починає з шурхотом заповзати в низькі подільські кутки. Чим далі вони йшли по ущелині провулку, тим виразнішими ставали окремі звуки того великого базарного шуму. Перш за все іржання коней, потім верескливе скрипіння незмащених коліс, дзвін молотків по ковадлах. Далі й людські голоси почали розрізнятись, вереск гудочних смичків, свист сопелей-кугичок та веселе калатання бубона.

Тільки вони виступили із щілини провулку, на них, наче водяний вал під час повені, накотилося шумовиння славетного Подільського базару — Торжища.

І зразу в мерехтінні людських постав, рухів, барв Ількові очі вихопили пласколицього, горбоносого Захарковича.

— Он і сам Захаркович!.. — Якось несподівано для самого себе вихопився Ілько.

— Де? — Прихопив його за руку батько Іванка.

— Оно! За тим чоловіком у сірім плащі! Він біля коли стоїть, щось із візником сперечається.

Іванків батько, солодко усміхнувшись, підняв шапочку з сірої кучерявої голови і... щез у натовпі.

— Звідки ти, хлопчику, знаєш, що вони сперечаються?

— Бо вони отако один до одного махали руками! Бо коли люди сперечаються, вони ніколи не тримають руки в спокої.

— Хм! Спостережливий ваш хлопчик! Чи не віддали б ви його до мене в науку?

— Спасибі, господине Доброніже, за добрі слова. Оце настане осінь, тоді вирішимо. Поки літо, нехай погуляє... Але спасибі за ласку, господине!

— Та не забудьте мої слова, це я щиро, від серця. Бо ваш хлопчик перебив усім прохачам розмову з Алімпієм. А мені від того — удача!

Тільки це Доброніг сказав, батько ще йому нічого не зміг відповісти, як з-за ятки з'явився городник Борис. Та як? Він вів верблюда за линву, що висіла з дірки в носі. І собака половий на предовгих худющих ногах і з мордою, гострішою, ніж у лисиці, був при ньому. Однією рукою Борис тримав мотузку від верблюда, другою рукою свору собаки. Ілько смикнув Микиту за поділ сорочки. Ніхто того не бачив. Микита стис малого за плече: "Мовчи!". А тоді до дідуся:

— Дідусю! Ви з Ільком погуляйте. Як стомитесь, отуди підійдіть до ятки. Де коврижками торгують. Он до отієї, під мальованим напиналом! — І нахилився до Ілька, зашепотів на вухо. — Без мене додому не вертайте.

І так, що й оком не змогли мигнути, як Микити вже не було з ними. Торговець Доброніг спинився і взяв за плечі батька і дідуся і сказав радісно:

— Слухайте, кияни мої милі, а чи не піти б нам до заїзду? Посидимо та поговоримо. І я вам розповім, які я хочу, щоб Алімпій намалював образи! Ходімо!

— Добрий чоловіче, зразу видно, що ти із старих киян! — Теж прояснів лицем дідусь. — Спасибі тобі за честь! Та зважай на мої роки. Я народився, коли ще Святу Софію не помалювали. Свого вина, меду-пива я випив повну чашу. Піти з вами — і не пити? Неповага до вас, до вашої честі. Піти з вами — і пити? Та мені тепер від кухлика пива голова на стільницю падає. Ідіть, посидьте, погомоніть. Справу обмізкуйте, як у чоловічому товаристві заведено у нас на Подолі, серед вільних людей, а не княжих холопів.

Купець Доброніг потис дідусеві його широку руку і сказав Ількові.

— От це старий звичай київський — відмовитись і при тому честь другому віддати! — А тоді знов до дідуся. — Доброго вам здравія та всім вашим! Мав за честь з вами бесідувати! Бувайте здорові!

— Ходіть із Богом!

Ілько з дідусем потихеньку, поволеньки пішли до того ряду, де сиділи писарі і книжники та ізографи.

Цей ряд був найменший, але охайніший за всі інші ряди. "Писців книжних" було може чоловіки три-чотири. Та ізографів-іконописців душ із п'ятеро.

Тут більше було тих, хто продавав зачинені гусячі пера, бересту і липовий луб, вироблені для письма, чорнила в невеликих глечиках, дубові горішки, шмати прозорого, як скло, вишневого глею, добре "угноєний" мед для приготування чорнила. Перочинні ножички на всяк смак і калиту. Прості, з дерев'яними колодочками і навареним сталевим лезом.

І дорогоцінні з ручками із "риб'ячого зуба" (моржового бивня) та лезом із справжнього візерунчастого булату. Ще були навчальні дерев'яні книжечки, розкладені рівними рядочками. Теж від найпростіших — дві дощечки з'єднані між собою сировицею. Як розкрити їх — ізсередини дощечки видовбані, ніби "коритця" чи форми для коврижок. Ті "коритця" заповнені рівнесенько воском. По воску пишуть, власне дряпають писалом. Писало — невелика паличка чи то з найміцнішого дерева, чи з кістки, чи з рогу, чи з міді, чи бронзи. Один кінець у неї гострий. То саме ним і видряпують літери по воску. Щоб літери не стерлись, дощечки закривають і зав'язують ремінці книжки. Якщо треба стерти — на другому кінці палички-писала є "лопаточка". Тією "лопаточкою" заминають літери, охайно вирівнюють віск. І знову по ньому можна писати. Були прості липові "книжечки". Лежали й помережані. Одна дощечка з візерунками на зовнішній стороні. На другій дощечці зовні вирізана вся абетка. Це щоб учень завжди мав взірець. Забув, як пишеться літера, — перевернув і бачиш потрібну літеру. То писал було на прилавках найбільше. З груші, з кавказького самшиту, з волячих і кінських кісток, з бронзи та із заліза. Навіть лежало три писала із "риб'ячого зуба".

Дідусь та онук довго переглядали, прицінювались. Ще довше торгувались. Поки, нарешті не вибрали грушевого дерева книжечку. На одній дощечці ззовні різьблене плетіння виноградної лози, на другій — вирізана, наче викарбована вся абетка. І писало вибрали не дешеве —

бронзове. Та ще у шкірянім капшучку з ремінцем і пряжечкою. Щоб можна було до пояса пристібнути.

— Ну, онучку, писало і навчальну книжечку ми тобі купили. Може, й ножичка купимо перочинного? А пір'я нам Михайло від вуя принесе, У нього там, у сирецьких нетрях, і орлине, й гусяче, і лебедине пір'я є.

Ілько подумав-подумав і відповів.

— Ні, дідусю! На ножа не будемо витрачатись! Ви мені дасте отой уламок коси, ну той, що у вашій скрині. Я його вигострю на сарацинській вашій осельці. І буде мені перочинний ножик, гострий, як бритва!

— По-господарському мислиш, онучку! Тільки для нього треба буде з берести капшук ізшити. Там у мене є клубочок найтоншого соснового коріння. Трохи його розпарити над окропом — і можна, як дратвою, бересту зшити... Тепер же потихеньку почапаємо до тієї ятки, яку Микита загадав.

Роздивились на всі боки і ще здаля побачили над головами людей те смугасте запинало від сонця над яткою з ковригами.

Не встигли вони піввідстані подолати до тієї ятки, як їх спинив поважний літній чоловік із неквапними рухами.

Він обома руками легенько стис дідусеву правицю. Ілько зауважив, що нігті і пучки пальців у нього темні, наче в чомусь вимочені. Самі ж пальці дуже рухливі.

— Іване! Дитино! Це ти?! — Неймовірно зрадів дідусь статечному літньому чоловікові у дорогім убранні. — А ми про тебе якраз сьогодні і згадували. Кажуть, що з Великодня в тебе немає роботи? Це правда?

— Та не перемайтеся! Сьогодні немає — завтра буде! Дасть Бог день, дасть Бог поживу! А ви як? Як ваші ноги?

— Отож бо й воно! Та мусимо молити Бога, щоб гірше не було. Я до чого — у нас сьогодні піп Іван підняв громаду на добре діло. Щоб скинулись на дзвін. Бо скільки можна билом людей на молитву скликати? І багато з нашого приходу подали на дзвін. Ти, Іване, піди та зі Стефаном побалакай. Він же у нас староста. Може саме тобі замовлять дзвін лити?

— Та оце, власне, й чимчикую до вашої Параскеви. Мені вже такого наговорили і про "золоту перлину" і про казання попа Івана. Саме від Стефана тільки-но прийшов молодик і попрохав прийти до Параскеви та порадитись із ним самим і попом Іваном. То я туди йду. Спирайтесь на мою руку та ходімо. Та поговоримо про діла днів минулих.

— Дідусю! — Попрохав Ілько. — Можна мені отут Микиту чекати?

— Хочеш лицедіїв подивитись?

— Ага.

— Ну добре, лишайся тут. А мене наш знаменитий котельник-мідяник вже якось проведе...

— І не сумнівайтеся! Підемо потихеньку, помаленьку, і ви мені скажете, що там у вас діється...

Літній чоловік узяв під руку престарого теслю, і вони поволі пішли через вируючий майдан Торжища.

Біля ятки з ковригами, від медового запаху яких в Ілька почала слина в роті напливати, з'явились скоморохи. У ковпаках, з помальованими буряком щоками, у розхристаних сорочках. Дуділи у дудки й сопелі, калатали в бубон і тріскотіли по барабану. Лаялись на весь голос і

перекривляли одне одного. Одне слово — скоморохи-лицедії! З ними прийшли ще двоє чоловіків. Один, високий і міцний, м'язистий, привів на товстенному ланцюгу кудлатого собаку. Другий чоловічок, миршавий, скоріше, схожий на отрока. Але з лицем вже старим, поораним глибокими зморшками. Цей привів із собою здоровенного ведмедя на тонкій сворі для псів-гончаків.

Скоморохи-лицедії почали ходити на руках, перекидатися через голову, стояти догори ногами на одній руці. А їхні музики тнули веселу і голосну музику.

Ількові так сподобалось, як вони крутились і перекидались, що він і про голод забув.

Вийшов чоловік із собачкою і почав розкладати на землі по ріпі. І питав у собаки, скільки він поклав овочів. Собачка гавкав чи раз, чи два, чи три... Стільки разів, скільки лежало на землі ріп.

І коли почав збирати, то питав собачку: скільки лишилось? І собачка гавкав саме стільки разів, скільки лишилось овочів на землі.

Ількові страшенно це сподобалось! Він геть захопився дійством, що незчувся, як біля нього опинились Іванкові сестрички. Дві старші за Іванка, одна молодша. Всі троє гризли медові ковриги. А найменша затисла зубами коврігу і витягла з рукава сорочки перочииний той ножик. Простягла Ількові. Ілько ще не відійшов від захвату вченим собакою і спитав.

— Чого тобі?

— Іванко сказав мені, щоб я тобі віддала твій ніж.

— Це не мій тепер ніж. Ваша мати забрала його в мене, ніби я обдурив твого брата.

— Батько забрав ножа в матері. Віддав ножа Іванку. Іванко віддав ножа мені. Іванко дав мені ножа і сказав тобі віддати.

— Ти не брешеш? — Засумнівався Ілько. — Тебе не батько підіслав, щоб ти ножа мені повернула?

— Ні, присягаюсь! — Дівчинка віддала ковригу старшій сестрі, витягла з-за пазухи хрестик і поцілувала.

— Ну, тоді вірю, — погодився Ілько. — Давай сюди ножик. Дівчинка віддала ножа і спитала Ілька.

— Ковриги хочеш?

— Хочу.

— Ну то бери! — І дівчинка забрала в сестри майже половину обгризеної ковриги і віддала Ількові.

Ілько ж запхав за пазуху ножа до "дерев'яної книжки". А писало він зразу, тільки купили, причепив на свій святковий червоний пояс.

Тим часом кудлатий собачка вже ходив на задніх лапах. А потім побіг по колу тільки на передніх.

— А де дідусь?! — Почулося враз над головами дітлахів.

Ілько здригнувся і обернувся. Над ним стояв Микита. В кожній руці він тримав по здоровенній корчазі. Певно, що корчаги були повні, бо закриті добрими липовими чіпами. Микита їх тримав за ручки, притискаючи до боків. Таку незручну ношу навряд чи хто, крім Микити, міг би так легко тримати і нести.

— Дідусь із мідником-котельником Іваном пішли до Параскеви. А ще Іван-котельник сказав, що він відведе дідуся до самої садиби.

— Ну, гаразд. Подивився на лицедіїв — час нам іти.

— Микито, — протягнув Ілько, — тут такий учений собака...

— У нас сьогодні не гірший — дивись! — І Микита кивнув назад головою.

Ілько визирнув з-за Микитиних корчаг і побачив, що там, за людьми, стоїть городник Борис із своїм коником-строкачем. А на крупі в коника возсідає той половий гостромордий собака.

— Пішли, пішли! Он вже й Іванко додому вертає! — Кивнув Микита головою в інший бік.

Ілько визирнув туди, куди кивнув Микита. А там, справді, Іванко стоїть і головою ніяково хитає.

— Ти вже оклигав? — Зрадів Ілько.

— Вже! Дивись! — Іванко розкрив пазуху і так і підійшов до Ілька. На груднині не було ніяких струпів і виразок. Тільки легкий блідо-рожевий значок чи то хрестика чи знака пташиної лапки.

— Ти додому?! — Зрадів Ілько.

— Додому...

— Ну тоді і я додому! Гайда, дівчата!

Але старша Іванкова сестра, вже отроковиця, відмовилась — дівчата хотіли ще подивитись на вченого ведмедя.

Ілько та Іванко пішли за Микитою. А Микита голосно повторював: "Обережно! Обережно! Обережно!", проштовхуючись крізь натовп. І якраз і вийшли до Бориса, його коняки і його собаки-вершника.

— Борисе! Ану покажи хлопцям, який у тебе кінь учений. Підвези їх до Житнього торжка.

— Можна, — згодився білобрисий Борис і щось сказав коневі чужою мовою.

Кінь слухняно опустився на коліно. І що дивно, собака захитався, перебираючи лапами, але з коня не впав.

Борис підхопив Ілька і посадив у сідло, а Іванка попереду сідла. Борис цмокнув, і кінь звівся. Собака захитався, але перебрав лапами і таки всидів на коневі.

Борис ще раз цмокнув, і пішов кінь тихим кроком.

А Микита і Борис пішли попереду коня.

Вони щось тихо між собою гомоніли. Але що вони говорили, Ілько жодного слова не дібрав. Ще Ількові було незручно. Бо коли кінь ступав, пес похитувався на своєму сідлі і часом торкався холодним мокрим носом Ількової шиї. І ще він над вухом страшенно хекав — спека була, і пес висолопив язика так, що здавалось, до сідла дістане. Так вони доїхали до Житнього торжка. Іванко попросився злізти, бо йому вже треба додому.

Борис зняв хлопчика з коня і поставив на землю.

— Ти приходь завтра по чикотня. Сьогодні я сам його попораю, — заспокоїв Ілько свого товариша.

— Добре, — згодився Іванко і низько вклонився Микиті та Борису, — бувайте здорові, господа!

А тоді щодуху побіг до своєї садиби. Микита з Борисом та Ілько на коневі дістались до Параскеви.

Там вони побачили дідуся, що розмовляв із Стефаном, Іваном-котельником та попом Іваном.

Молодці Микита та Борис зачекали, поки дідусь з ними попрощається. А тоді посадовили його на коня. Собака сам зіскочив на землю.

Дідуся відвезли до самої їхньої садиби. Ілько ж, звичайно, пішов пішки.

Перед садибою Микита сказав Борису.

— А віддай малому ту дошку. Бо в мене, ти ж бачиш, у руках корчаги. Борис відв'язав від перекидної торби якийсь довгий пакунок, загорнутий у сиром'ятну шкіру.

— Побачимось? — Спитав Борис, з місця злітаючи у високе сідло.

— Завтра в полудень! Бувай!

І Борис обернувся до собаки, цмокнув, і той уже, коли кінь пішов короткою риссю, в два стрибки наздогнав вершника. Легко підскочив і примостився коневі на спину позаду сідла.

Далі Борис пустив коня чвалом.

І за вершником завіялась золотава курява.

Поки мати з дівчатами накривала на стіл, Микита сказав Ількові взяти ключі та відкрити йому комору.

Коли Ілько відкривав здоровенний кований замок, він не втримався і спитав.

— Тобі справді не важко їх отако нести? Це так незручно!

— Ото мене від інших і відрізняє. Хочу — зразу силу напружую і швидко відпускаю. А хочу — можу напругу і півдня тримати.

— А більше?

— Не знаю. Не доводилось, — відказав Микита легко, ніби граючись, і вставив корчаги у дерев'яні стійки. Ну, щоб вони не перекинулись і не побились.

— А що в корчагах, Микито?

— Та макова олія. Оце в Захарковича купив. Ти краще розв'яжи торочки та розгорни сировицю. Та подивись...

Ілько своїми хваткими пальцями розв'язав сиром'ятні торочки. Розгорнув сировицю. Вийняв звідтіля якийсь квітчастий плат.

— Обережно розгортай, щоб не впустив та не повередився! Обережно!

З двору, з-за гори Хоревиці упав золотий післяобідній промінь серпневого сонця. Упав на сіро-блакитне лезо широкодольного важкого меча. Ілько аж скрикнув від несподіванки.

— Микито! — З притиском зашепотів хлопчик. — Це твій меч?!!...

— Авжеж мій. Я не міг його з собою взяти, коли повернувся додому. Попрохав Бориса зберегти. Всі ці три роки він його ховав у себе.

— І він ним не рубався?!

— Та ні. Для Бориса він заважкий. Борис поважає шаблю і булаву. Я граю мечем і... сокирою...

Вони ретельно спакували меча, зав'язали міцно торочками і заклали на гаки під сволоком. І спокійно вийшли з комори. Аж тут їм назустріч іде батько до колоди вмиватись.

— Все гаразд, тату?! — В один голос вигукнули Микита та Ілько.

— Геть усе гаразд! Збираємо древодєлів наших і зразу після Спаса починаємо рубати церкву!

— Як?!! — В один голос спитали брати.

— Запили ми могорич із Доброногом. Свідками були хазарин-ви-хрест Захаркович та отой наш любий Грак. Отож, хлопці, знову збираємо артіль! Бо є вже задаток!!!

— Е-е-ех-х-х! — З жалем вигукнув Микита. — А я оце думав із Борисом погуляти в полі...

— В якому полі?!. — Стріпонувся батько.

— Та там у Бориса за Россю, в полі, на сайгаків думали лови чинити.